फेब्रुवारी २०२१/पाने ६०/किंमत ₹१०

लोकराज्य

मराठी बोला, मराठीत व्यवहार करा!

लाभले आम्हास भाग्य बोलतो मराठी
जाहलो खरेच धन्य ऐकतो मराठी,
धर्म, पंथ, जात एक जाणतो मराठी
एवढ्या जगात माय मानतो मराठी...

गजर संतपरंपरेचा

देशाची राजधानी नवी दिल्ली येथे ७२ वा प्रजासत्ताक दिन उत्साहात साजरा झाला. राजपथावर 'विठूचा गजर हरिनामाचा झेंडा रोविला' हा पांडुरंगाचा महिमा सांगणारा अभंग तसेच 'ज्ञानोबा माऊली, ज्ञानराज माऊली तुकाराम', 'राम कृष्ण हरी' या नामघोषाच्या निनादात समृद्ध वारकरी संत परंपरा दाखवणाऱ्या महाराष्ट्राच्या चित्ररथाने राजपथावरील पथसंचलनात सर्वांचे लक्ष वेधून घेतले. महाराष्ट्राच्या चित्ररथावर संतश्रेष्ठ ज्ञानेश्वर महाराजांची आसनस्थ मूर्ती, मध्यभागी छत्रपती शिवाजी महाराज आणि संत तुकाराम महाराज यांच्या भेटीवर आधारित 'भक्ती आणि शक्ती'चा संदेश देणारे फिरते पुतळे विलोभनीय ठरले. पांडुरंगाची कटीवर हात असणारी मूर्ती, 'संतवाणी' हा संतांची वचने असलेला ग्रंथही शोभनीय ठरला. चित्ररथाच्या दोन्ही बाजूस संत जनाबाई, संत कान्होपात्रा, संत नामदेव, संत शेख महंमद, संत नरहरी, संत सावता, संत दामाजीपंत, संत गोरोबा, संत एकनाथ, संत सेना, संत चोखामेळा यांच्या मूर्ती उठून दिसत होत्या.

अंतरंग

सर्वव्यापी मराठी ६

राज्यात मराठी भाषेचे संवर्धन, विकास व्हावा, यासाठी राज्य शासन विविध उपक्रम राबवत आहे. मराठी भाषा विभाग मराठी भाषेच्या क्षेत्रात कार्यरत असलेल्या संस्था आणि व्यक्ती यांनी बळ देण्यासाठी कायमच तत्पर असतो. विशेषतः मराठी भाषेचा वापर सर्वच क्षेत्रात व्हावा, यासाठी भाषा विभाग सातत्याने पुढाकार घेऊन कार्यरत आहे.

अनेक प्रवाह स्वीकारणारी मराठी १४

भाषेच्या सामर्थ्याबद्दल विचार करताना एक गोष्ट प्रामुख्याने विचारात घेतली पाहिजे की, भाषा ही लोकांची असते आणि ती लोकांबरोबरच वाढत जाते. तिचे संवर्धन आणि विस्तार हा लोकांकडून होत असतो. म्हणूनच मराठी राज्याच्या विस्तारासोबतच तिचाही विस्तार झालेला दिसून येतो. अनेक परकीय भाषांची आक्रमणे पचवून ती विस्तारलेली, समृद्ध झालेली दिसून येते. अनेक परकी भाषेतले शब्द तिने स्वीकारले.

वाचाल तर शिकाल.... वाचाल तर फुलाल १६

प्रथम एक उत्तम वाचक नंतर लेखक, कवी व गझलकार म्हणून झालेली स्वतःची जडणघडण, नव्या पिढीला वाचनाची गोडी लागावी यासाठी करावे लागणारे प्रयत्न याबद्दल सविस्तर विवेचन माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालयाचे सचिव तथा लेखक, साहित्यिक, गझलकार डॉ. दिलीप पांढरपट्टे यांनी केले आहे.

आहे मनोहर तरीही २२

आपल्या भारताला सशक्त आणि दर्जेदार साहित्याची समृद्ध परंपरा लाभलेली आहे. त्यात पौराणिक वाङ्मयापासून ते राजकीय वाङ्मय, संत साहित्यापासून ते दलित साहित्य, वैज्ञानिक ते सामाजिक साहित्य, कौटुंबिक ते रहस्यमय, बालवाङ्मय ते थेट गूढ-भयकथा असे विविध साहित्यविषय अनेक साहित्यधुरीणांनी फारच सशक्तपणे हाताळलेले आढळतात.

चार दौरे, चार आशय आणि एक सूत्र ! २४

मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी एकाच महिन्यात गोसेखुर्दसारख्या प्रकल्पांची पाहणी, भंडारा जिल्हा रुग्णालयात लागलेल्या दुर्दैवी आगीत मृत्युमुखी पडलेल्या बालकांच्या पालकांची केलेली सांत्वना आणि बाळासाहेब ठाकरे आंतरराष्ट्रीय प्राणी उद्यानाचे उद्घाटन असे दौरे केले.

सुख'समृद्धी' महाराष्ट्राच्या वाटेवर ! २८

महाराष्ट्राच्या विकासाला चालना देण्यासाठी आणि विकासापासून दूर राहिलेल्या भागाला समृद्धीच्या मार्गावर आणण्यासाठी हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाची निर्मिती होत असून, नागपूर ते शिर्डी हा पहिला टप्पा १ मे पासून वाहतुकीस खुला होणार आहे.

स्थिती सुधारली तरी काळजी आवश्यक ४०

आता कोरोना लसीकरणास सुरुवात झाल्यामुळे ही लढाई अंतिम टप्प्यात आली आहे. लसीकरण सुरू झाले असले तरी काळजी घेणे आवश्यक असून केंद्र आणि राज्य शासनाने वेळोवेळी केलेल्या सूचनांचे पालन करणे आवश्यक आहे.

सर्वव्यापी मराठी	६
मराठी वेलीवर बोलींचे घड	१०
अनेक प्रवाह स्वीकारणारी मराठी	१४
वाचाल तर शिकाल.... वाचाल तर फुलाल	१६
मराठीचे डिजिटल पाऊल	१८
मराठीला येतेय नवी झळाळी	२०
आहे मनोहर तरीही	२२
चार दौरे, चार आशय आणि एक सूत्र !	२४
सुख'समृद्धी' महाराष्ट्राच्या वाटेवर !	२८
वेळ कमी, काम जादा	३२
इज म्हणजे काय, कळलं रं भाऊ!	३६
'उलगुलान'मधून घडले डॉक्टर	३८
स्थिती सुधारली तरी काळजी आवश्यक	४०
अनाहताचा साधक!	४२
मानवतेची अस्मिता : लोहगड	४४
पाऊल पडते पुढे..	४६-५३
मंत्रिमंडळात ठरले !	५४-५८

वर्ष ७२ वे | अंक ६ | फेब्रुवारी २०२१

माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, महाराष्ट्र शासन

लोकराज्य

- मुख्य संपादक — डॉ. दिलीप पांढरपट्टे
- प्रबंध संपादक — अजय अंबेकर, गोविंद अहंकारी
- संपादक — अनिल आलूरकर
- उपसंपादक — प्रवीण कुलकर्णी, गजानन पाटील, राजाराम देवकर
- वितरण अधिकारी — मंगेश वरकड
- साहाय्य — भारती वाघ
- मुखपृष्ठ — सीमा रनाळकर, सुशिम कांबळे

(छायाचित्र सौजन्य : उमेश दत्तात्रय मोहोळकर)

- मांडणी, सजावट — शैलेश कदम
- मुद्रितशोधन — उमा नाबर
- मुद्रण — मे. मुद्रण प्रिंट एन पॅक प्रा.लि., कोपरखैरणे, नवी मुंबई.

माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय,
नवीन प्रशासन भवन, १७वा मजला,
मंत्रालयासमोर, हुतात्मा राजगुरू चौक,
मुंबई-४०० ०३२.
E-mail : lokrajya2011@gmail.com

ई – लोकराज्य http://dgipr.maharashtra.gov.in

या अंकात प्रकाशित लेखातील मतांशी शासन सहमत असेलच असे नाही.

मराठी साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी डॉ. जयंत नारळीकर

डॉ. जयंत नारळीकर

नाशिक येथे होत असलेल्या ९४ व्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी ज्येष्ठ खगोलशास्त्रज्ञ आणि विज्ञानविषयक लेखक, कथाकार, डॉ. जयंत नारळीकर यांची निवड करण्यात आली आहे. साहित्य महामंडळाचे अध्यक्ष कौतिकराव ठाले-पाटील यांनी ही घोषणा केली. २६, २७ आणि २८ मार्चला हे संमेलन होत आहे. मराठी साहित्यात विज्ञानविषयक लेखनाला सन्मान मिळवून देण्यात डॉ. नारळीकर यांचा वाटा मोठा आहे.

डॉ. नारळीकरांनी समाज विज्ञाननिष्ठ झाला पाहिजे अशी कायम भूमिका घेतली. विज्ञान सोपे करून सांगण्यासाठी त्यांनी मराठी विज्ञानकथालेखन केले आहे. महाराष्ट्र सरकारने डॉ. नारळीकरांना २०१० साली 'महाराष्ट्रभूषण' पुरस्कार देऊन सन्मानित केले आहे.

अल्प परिचय

१९ जुलै १९३८ रोजी कोल्हापुरात जन्मलेल्या डॉ. नारळीकर यांचे वडील विष्णू वासुदेव नारळीकर वाराणसीच्या हिंदू विद्यापीठात गणिताचे प्राध्यापक होते, तर आई सुमती या संस्कृत अभ्यासक होत्या. त्यामुळे नारळीकरांचे प्राथमिक शिक्षण वाराणसीतच झाले. त्यांनी केंब्रिज विद्यापीठातून उच्च शिक्षण घेतले आहे. १९७२ मध्ये भारतात परतलेल्या डॉ. नारळीकर यांनी टीआयएफआरमध्ये खगोलशास्त्र विभागाचे प्रमुखपद स्वीकारले. १९८८ मध्ये त्यांची आयुका संस्थेच्या संचालकपदी नियुक्ती झाली. 'कन्फॉर्मल ग्रॅव्हिटी थिअरी'साठी डॉ. जयंत नारळीकर यांना जगभर ओळखले जाते. संशोधनासोबतच विज्ञानविषयक लेखन त्यांनी सुरू ठेवले. 'अंतराळातील भस्मासुर', 'अंतराळातील स्फोट', 'वामन परत न आला', 'यक्षांची देणगी', 'चला जाऊ अवकाश सफरीला' यांसारख्या विज्ञानकथा त्यांनी लिहिल्या.

'आकाशाशी जडले नाते', 'सूर्याचा प्रकोप', 'विश्वाची रचना', 'विज्ञानाची गरुडझेप' यांसारखी विज्ञानविषयक माहिती देणारी पुस्तकेही त्यांनी लिहिली. 'चार नगरांतले माझे विश्व' ही त्यांची आत्मकथा असून, डॉ. विजया वाड यांनी 'विज्ञानयात्री डॉ. जयंत नारळीकर' हे चरित्र लिहिले आहे.

संमेलनासाठी ५० लाख रुपयांचे अनुदान

या संमेलनासाठी ५० लाख रुपयांचे अनुदान देण्याची घोषणा मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी केली आहे.

गेल्या वर्षभरापासून आपण कोविडचा लढा लढत असून, परिस्थितीत झपाट्याने सुधारणा होत आहे, या पार्श्वभूमीवर हे साहित्य संमेलन आरोग्याची पुरेपूर काळजी घेऊन पार पाडले जाईल. तसेच या संमेलनामुळे मराठी साहित्य विश्वात परत एकदा उत्साहाचे वातावरण निर्माण होईल, अशी आशाही मुख्यमंत्र्यांनी व्यक्त करून त्यांनी या संमेलनाच्या आयोजनास आपल्या शुभेच्छाही दिल्या. डॉ. जयंत नारळीकर यांच्यासारखा महान खगोलशास्त्रज्ञ तसेच साहित्यिक या संमेलनाच्या अध्यक्षपदी लाभल्याबद्दल मुख्यमंत्र्यांनी आनंद व्यक्त केला आहे.

अखिल भारतीय मराठी साहित्य महामंडळाचे अध्यक्ष कौतिकराव ठाले-पाटील यांनी हे संमेलन डिसेंबर-जानेवारीत होणार होते. परंतु कोरोना संकटामुळे मार्चमध्ये घ्यावे लागत आहे, अशी माहिती दिली आहे.

लाभले आम्हास भाग्य

लाभले आम्हास भाग्य बोलतो मराठी,
जाहलो खरेच धन्य ऐकतो मराठी ।

कविवर्य सुरेश भट यांनी आपल्या मराठी अभिमान गीतात अवघ्या मराठी जनांचे हृद्‌गत उलगडून दाखवले आहे. मराठीला माय मानताना मराठी आपल्या लेकरांत कोणताही भेद पाळत नाही, म्हणून ते लिहितात, 'धर्म, पंथ, जात एक जाणतो मराठी.'

महाराष्ट्राच्या निर्मितीचे हे हीरकमहोत्सवी वर्ष आहे. या वर्षात खरे तर महाराष्ट्राचा धीरोधात्तपणा जगासमोर आला. कोरोनाच्या संकटाचा सामना करत महाराष्ट्राने आपल्या प्रगतीचा रथ थांबवला नाही आणि थांबवणारही नाही, असा विश्वास निर्माण केला. मराठी भाषक जी गावे कर्नाटक राज्यात सामील झाली आहेत, ती संयुक्त महाराष्ट्रात आणण्यासाठी राज्य शासन कटिबद्ध असल्याचे मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी स्पष्ट केले. त्यासाठी न्यायालयीन लढा अधिक जोरकसपणे लढण्याचे आश्वासनही दिले.

मराठी भाषा ही महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक प्रवाहाची वाहक आहे. संतश्रेष्ठ ज्ञानेश्वर माऊलींनी अमृताशी पैजा जिंकेल इतका गोडवा या मराठी भाषेत असल्याचे म्हटले आहे. संत एकनाथ, संत नामदेव आणि संत तुकाराम महाराजांनी याच भाषेतून भक्ती आणि प्रबोधनाचा मार्ग अधिक प्रशस्त केला. मुकुंदराजांनी लिहिलेल्या विवेकसिंधुपासून मराठी साहित्याचा जो जागर सुरू आहे तो अखंड सुरूच आहे. संत परंपरा, लोकपरंपरा आणि आधुनिक विचारांना अंगीकृत करत मराठीने विविध साहित्यप्रकारांना आत्मसात केले आहे. साहित्यातील नव्या वाटा निर्माण केल्या आहेत. मराठी ज्ञानाची भाषा तर आहेच परंतु आता तंत्र आणि विज्ञानाचीही भाषा होत आहे. मराठीत विज्ञानविषयक विपुल लेखन करणारे ज्येष्ठ खगोलशास्त्रज्ञ डॉ. जयंत नारळीकर यांची ९४ व्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी झालेली निवड हा विज्ञानविषयक लेखनाला मराठीजनांत किती आदर आहे, याचेच द्योतक आहे.

१२ कोटींहून अधिकांची बोली असलेली मराठी भाषा ही समृद्ध आणि सशक्त आहे. वेगवेगळ्या राजवटी आणि भाषांच्या प्रभावाने मराठी अधिक प्रगल्भ आणि श्रीमंत होत गेली आहे. नव्या समाज माध्यमातही मराठीने आपले स्थान निर्माण करत ती अभिव्यक्तीची सशक्त वाहक झाली आहे. राज्य शासन मराठीच्या सर्वांगीण विकासासाठी कटिबद्ध असून सातत्याने विविध उपक्रम राबवत आहे. मराठी भाषा विभागाने मराठी भाषा आणि साहित्याच्या विकासासाठी कार्यरत असलेल्या व्यक्ती आणि संस्थांना नेहमीच पाठबळ दिले आहे. विभागाचे मंत्री श्री. सुभाष देसाई आणि राज्यमंत्री डॉ. विश्वजीत कदम हे मराठी भाषेच्या सर्वव्यापी वापराबाबत विशेष आग्रही आहेत. राज्याचा कारभार मराठी भाषेतूनच होतो परंतु नस्त्यांवर अनेकदा शेरे अमराठी भाषेत होत असत त्यावर असे शेरे केवळ मराठी भाषेतच झाले पाहिजेत, असा दंडक घालण्यात आला आहे. त्यासोबतच नव्या पिढीला मराठीची गोडी लागावी आणि मराठीचे संवर्धन व्हावे, यासाठी सर्वच शाळांमध्ये पहिलीपासून मराठी सक्तीची करण्यात आली आहे. विशेष म्हणजे शासनाच्या या निर्णयांचे स्वागतही होत आहे. मराठी ही अभिजात भाषा आहे, याबाबत मराठीजनांत कोणतेच दुमत नाही. दोन हजार वर्षांची परंपरा लाभलेल्या मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा प्राप्त व्हावा, यासाठी राज्य शासन प्रयत्न करीत आहे, शासनाच्या या प्रयत्नांना नक्कीच लवकर यश मिळेल, याबाबत शंका नाही.

फेब्रुवारी महिन्यात साजरा होत असलेल्या वि.वा. शिरवाडकर तथा कुसुमाग्रज यांच्या जयंतीनिमित्त मराठी भाषा गौरव दिनानिमित्ताने मराठी साहित्य, मराठी भाषा, मराठी बोली भाषांचे सर्वेक्षण अशा विविध विषयांना अनुसरून लेख हे या विशेषांकाचे वैशिष्ट्य आहे. याबरोबरच मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांचा विदर्भ दौरा आणि हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाच्या कामाच्या प्रगतीबाबतचा रिपोर्ताज अंकात समाविष्ट केला आहे. आपल्या सुरांनी भारतीय मनावर राज्य करणाऱ्या भारतरत्न स्वरभास्कर पंडित भीमसेन जोशी यांच्या जन्मशताब्दी वर्षानिमित्त विशेष लेखाद्वारे त्यांचे स्मरण करण्यात आले आहे.

आपल्याला हा 'लोकराज्य'चा अंक निश्चितच आवडेल, अशी खात्री आहे.

डॉ. दिलीप पांढरपट्टे
(मुख्य संपादक)

राज्यात मराठी भाषेचे संवर्धन, विकास व्हावा, यासाठी राज्य शासन विविध उपक्रम राबवत आहे. मराठी भाषा विभाग मराठी भाषेच्या क्षेत्रात कार्यरत असलेल्या संस्था आणि व्यक्ती यांनी बळ देण्यासाठी कायमच तत्पर असतो. विशेषतः मराठी भाषेचा वापर सर्वच क्षेत्रात व्हावा, यासाठी भाषा विभाग सातत्याने पुढाकार घेऊन कार्यरत आहे. पहिलीपासून मराठी किंवा मंत्रालयातील कामकाजात मराठी सक्तीची करत मराठीचा सर्वांगीण वापर करण्याचा विभागाचा प्रयत्न आहे. मंत्री सुभाष देसाई यांच्या नेतृत्वाखाली राज्यातील मराठी भाषेच्या विकासासाठी आवश्यक ते सर्व उपाय योजले जात आहेत.

सर्वव्यापी मराठी

प्राजक्ता लवंगारे-वर्मा

भाषेच्या सर्वांगीण विकासाच्या दृष्टिकोनातून महाराष्ट्र राज्याच्या सुवर्णमहोत्सवी वर्षामध्ये मराठी भाषा विभाग असा स्वतंत्र प्रशासकीय विभाग स्थापन करण्याचा निर्णय २४ जून २०१० च्या मंत्रिमंडळाच्या बैठकीत घेण्यात आला. त्यानुसार स्वतंत्र मराठी भाषा विभागाची स्थापना करण्यात आली असून, या विभागाच्या अंतर्गत मराठी भाषेशी संबंधित विषय तसेच मराठी भाषाविषयक कामकाज पाहणारे भाषा संचालनालय, राज्य मराठी विकास संस्था, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, महाराष्ट्र राज्य मराठी विश्वकोश निर्मिती मंडळ ही क्षेत्रीय कार्यालये कार्यरत आहेत.

राजभाषा अधिनियम १९६४ च्या अनुषंगाने मराठी भाषेचा प्रशासनामध्ये सक्षमपणे वापर करण्याकरिता शासनस्तरावर विविध धोरणात्मक निर्णय घेणे तसेच मराठी भाषेचा प्रचार व प्रसार याकरिता प्रयत्न करणे ही विभागाची मुख्य उद्दिष्टे आहेत.

भाषावार प्रांतरचनेनुसार १ मे, १९६० रोजी महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती झाल्यापासून स्वतंत्र राज्याचा प्रशासनिक कारभार मराठी भाषेतून करण्याकरिता महाराष्ट्र राजभाषा अधिनियम, १९६४ अन्वये मराठी भाषा ही राजभाषा म्हणून अमलात आली. यासाठी स्वतंत्र नियम तयार करण्यात आले असून, हे नियम महाराष्ट्र राजभाषा (वर्जित प्रयोजने) नियम, १९६६ अन्वये कार्यान्वित करण्यात आले आहेत. असे असले तरी, आजच्या मराठीच्या स्वरूपाचा पाया इ.स.पू. २००० च्या कालावधीतील सातवाहन घराण्यात दिसून येतो. त्यानंतरच्या काळात संस्कृत किंवा कन्नड भाषेला राजाश्रय लाभल्याने मराठी भाषेचा विकास मंदावला त्यानंतर यादवांच्या काळात या भाषेला पुन्हा उभारी मिळाली. वारकरी संप्रदायाने मराठी भाषा जिवंत ठेवण्याचे महत्त्वाचे काम केले.

जगामध्ये सुमारे ६००० भाषा अस्तित्वात आहेत. त्यातील २० लाखांच्यावर लोक बोलतात अशा ३५० भाषा आहेत. मराठीचा क्रमांक जागतिक क्रमवारीत १५ वा आहे. भारतात हिंदी, बंगाली, तेलुगूनंतर मराठी चौथ्या क्रमांकावर आहे. गोवा प्रशासनाचीही मराठी सह-प्रशासनिक भाषा आहे. याशिवाय ती गुजरात, मध्य प्रदेश, तामिळनाडू, कर्नाटक आदी प्रदेशातही काही प्रमाणात बोलली जाते. बडोदा विद्यापीठ, उस्मानिया विद्यापीठ, गोवा विद्यापीठ येथे मराठी भाषेचे विभाग आहेत.

शासनाचा सहभाग व योजना

मराठी भाषा आणि महाराष्ट्राची संस्कृती यांचे संरक्षण, संगोपन आणि संवर्धन करण्यासाठी मराठी साहित्य संस्कृती मंडळ, मराठी भाषेच्या शब्दकोश समृद्धीसाठी विश्वकोश निर्मिती मंडळ अशा शासनाच्या अंतर्गत संस्था तसेच इतर अनेक संस्था स्वयंस्फूर्तीने त्यांच्या स्तरावर वेगवेगळ्या माध्यमांतून मराठीच्या प्रसारासाठी काम करत आहेत. मराठीचा प्रचार प्रसार करताना शासनाने खालीलप्रमाणे अनेक महत्त्वाचे निर्णय घेतले आहेत :-

- **दिव्यांगांकरिता विशेष तरतुदी :-** शासनाने मराठीचा प्रचार / प्रसाराचे कार्य करत दिव्यांगांकरिता महाराष्ट्र राज्य

“ भाषा केवळ माध्यम नाही, तर ती संस्कृतीचा अविभाज्य घटक आहे. संतपरंपरेने समृद्ध केलेली आणि लोकसाहित्याने जोपासलेल्या मराठी भाषेच्या संवर्धनासाठी आणि विकासासाठी राज्य शासन विविध उपाय योजत आहे. केंद्र शासनाच्या सर्व आस्थापनांमध्ये मराठी भाषेचा सक्तीने वापर, पहिलीपासून मराठी सक्ती वा नस्त्यांवरील मराठीतून शेरे लिहिण्याची सक्ती असो, या उपक्रमांद्वारे मराठी सर्वव्यापी करण्याचा शासनाचा निर्धार आहे. मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळवून देण्यासाठी शासन आग्रही आहे.

- सुभाष देसाई, मंत्री, मराठी भाषा ”

साहित्य आणि संस्कृती मंडळाच्या विविध योजना आणि उपक्रमांमध्ये दिव्यांग अधिनियम २०१६ च्या तरतुदीनुसार प्राधान्याने प्रतिनिधित्व देण्यासाठी उपाययोजना करण्यात आली आहे.

- **नवतंत्रज्ञानाचा वापर :-** कोविडच्या पार्श्वभूमीवर प्रत्यक्ष कार्यक्रम घेण्यावर मर्यादा येत असल्यामुळे साहित्य संस्कृती मंडळ / राज्य मराठी विकास संस्थेच्या माध्यमातून नवलेखक कार्यशाळा, अनुवाद कार्यशाळा इत्यादी कार्यशाळा ऑनलाईन पद्धतीने सुरू केल्या आहेत. त्यायोगे जास्तीत जास्त व सर्वदूर लोकांना कार्यशाळेचा लाभ देण्यात येत आहे.
- **समाजमाध्यमावर मराठी :-** फेसबुकसारख्या समाजमाध्यमाचे महत्त्व लक्षात घेता राज्य मराठी विकास संस्था व महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ यांनी त्या अनुषंगाने समाज माध्यमावर मराठीचा वापर प्रभावीपणे सुरू करून अनेक कार्यक्रम आयोजित केले आहेत.
- **मराठीची अंमलबजावणी :-** त्रिभाषा सूत्रानुसार राज्यातील केंद्र शासनाची कार्यालये, बँका, विमा कंपन्या इत्यादी कार्यालयांमध्ये मराठी भाषेच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी जिल्हाधिकाऱ्यांनी करावयाच्या विशेष सूचना प्रसृत करण्यात आल्या आहेत.
- **कर्मचाऱ्यांना मराठीसाठी प्रोत्साहन :-** मा.मंत्री (मराठी भाषा) यांनी शासकीय उत्तेजन मिळावे म्हणून ज्या शासकीय कर्मचाऱ्यांनी मराठीसाठी काही कार्य केले आहे अशा अधिकारी /कर्मचाऱ्यांचा सत्कार केला. तसेच ज्यांची पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत अशा अधिकारी / कर्मचाऱ्यांना मंत्रालयातील त्रिमूर्ती प्रांगण येथील व्यासपीठ पुस्तक प्रदर्शनाकरिता उपलब्ध करून दिले.
- **ऑनलाईन कार्यक्रम :-** मराठी भाषेचा प्रचार प्रसार ही संकल्पना खूप व्यापक असल्याने मराठी भाषेचा प्रचार प्रसार व संवर्धन, यासाठी या वर्षी वाचन प्रेरणा दिन, मराठी भाषा संवर्धन पंधरवडा इत्यादी कार्यक्रम आयोजित करताना समाज माध्यमावरील नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करून जास्तीत जास्त कार्यक्रम ऑनलाईन पद्धतीने आयोजित केले.
- **मराठी प्रचार सत्कार :-** मराठीच्या प्रचार व प्रसारासाठी विविध मार्गांनी स्वयंप्रेरणेने काम करणाऱ्या व्यक्ती संस्था यांच्या कार्यास प्रोत्साहन देण्यासाठी त्यांच्या कार्याचा गौरव सत्कार करून जास्तीत जास्त लोकांना मराठीच्या प्रचार प्रसारासाठी काम करण्यास प्रेरित केले जात आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून; पुस्तकांत क्यूआर कोड सुरू करणाऱ्या डिसले गुरुजी व मराठीत सही शिकवण्याचा ध्यास घेतलेल्या वाकोडे गुरुजींचा या वर्षी विशेष सत्कार करण्यात आला.
- **अभिजात भाषा दर्जा :-** मराठी भाषेचे प्राचीनत्व विचारात घेऊन मराठीला अभिजात दर्जा प्राप्त करून घेण्यासाठी समिती नेमण्यात आली होती. या समितीने भाषेची प्राचीनता, मौलिकता व सलगता, प्राचीन भाषा व तिचे आधुनिक रूप यात असलेले नाते विचारात घेऊन आपला अहवाल शासनास सादर केला आहे. हा अहवाल केंद्र शासनाकडे पाठवण्यात आला असून, मराठी भाषेस अभिजात दर्जा प्राप्त करून घेण्यासाठी पाठपुरावा सुरू आहे.
- **मराठी भाषा धोरण :-** मराठी भाषा प्राचीन असली तरी बदलते प्रवाह विचारात घेऊन मराठीच्या सर्वांगीण विकासासाठी पुढील २५ वर्षांची स्थिती विचारात घेऊन, सर्वंकष मराठी भाषा धोरण तयार करण्याचे काम शासन स्तरावर सुरू आहे. या धोरणात मराठीच्या प्रचार, प्रसारासाठी सर्वंकष विचार करण्यात आला असून, भविष्यातील बदल विचारात घेऊन धोरण आखण्यात येत आहे.
- **मराठी भाषा भवन :-** मराठी भाषा विभागाच्या अंतर्गत असलेली विविध क्षेत्रीय कार्यालये विखुरलेली असल्यामुळे सर्व कार्यालयांना एकाच छत्राखाली सुविधा उपलब्ध करून देण्याच्या दृष्टीने मुंबई येथे मराठी भाषा भवन निर्माण करण्याचा महत्त्वाचा निर्णय शासनाने घेतलेला असून जागा निश्चितीची कार्यवाही सुरू आहे. तर, उपकेंद्रासाठी ऐरोली येथे जागा निश्चित झालेली आहे.

“ राज्यात मराठी भाषेच्या विकासासाठी शासन विविध उपक्रम राबवत आहे. मराठीच्या विकासासाठी कार्यरत असलेल्या संस्था आणि व्यक्ती यांच्या पाठीशी शासन खंबीरपणे उभे आहे. या क्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्यांना प्रोत्साहन देण्याबरोबरच त्यांच्या सूचनांचे स्वागतही शासन करत आहे.

- डॉ. विश्वजीत कदम, राज्यमंत्री, मराठी भाषा ”

■ **पुस्तकांचे गाव :-** 'पुस्तकांचे गाव' हा लोकसहभागातून साकारलेला नावीन्यपूर्ण प्रकल्प भिल्लार या गावी कार्यान्वित करण्यात आला आहे. योजनेनुसार वाचकांना त्यांच्या आवडीची पुस्तके उपलब्ध आहेत.

■ **शासन व्यवहारात मराठी :-** महाराष्ट्र राजभाषा अधिनियम १९६४ नुसार मंत्रालयीन विभाग व त्यांच्या नियंत्रणाखालील सर्व कार्यालये यांना वर्जित प्रयोजने वगळता कार्यालयीन कामकाज मराठी भाषेतून करणे अनिवार्य आहे.

■ **अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनास अनुदान :-** अखिल भारतीय मराठी साहित्य महामंडळ दरवर्षी अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन आयोजित करते. या संमेलनासाठी २५ लाख रुपये इतके अनुदान देण्यात येत होते. त्यात वाढ करून २०१८ पासून दरवर्षी ५० लाख रुपये इतके अनुदान देण्यात येते.

भाषा संचालनालय

प्रशासनिक व्यवहारात मराठी राजभाषेचा सक्षमपणे वापर करण्याकरिता भाषा संचालनालय या कार्यालयाकडून भाषेचे जतन व संवर्धन या प्रयोजनासाठी विविध परिभाषा कोश निर्मिती, विधी अनुवाद इत्यादी महत्त्वाची कामे हाताळण्यात येतात. भाषा संचालनालयांतर्गत अनेक राज्य कायद्यांचे मराठीकरण करण्यात आले आहे. शासन व्यवहारात व न्याय व्यवहारात मराठीचा वापर प्रभावीपणे होण्यासाठी अनेक परिभाषा कोश निर्माण करण्यात येत आहेत. असा कोश आता भ्रमणध्वनी उपयोजकावर (मोबाईल ॲपवर) उपलब्ध करून देण्यात आला आहे. भाषा संचालनालयाने विविध विषयांचे जवळ-जवळ २९ परिभाषा कोश प्रसिद्ध केले आहेत. १० परिभाषा कोशांचे काम हाती घेण्यात आलेले असून, नवीन ३० परिभाषा कोश प्रस्तावित आहेत. राज्य मराठी विकास संस्था मराठीचा वापर अधिक गुणवत्तापूर्व होण्यासाठी चर्चासत्रे, प्रकाशने या माध्यमातून मराठी भाषेच्या संवर्धनाचे काम पार पाडत आहे.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ

महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळातर्फे मुख्यत: साहित्य, संस्कृती, इतिहास, विज्ञान, तंत्रज्ञान इ. विषयांवर मराठीमध्ये ग्रंथरचना करण्यासाठी चालना देण्याचे काम करण्यात येत आहे. त्याअंतर्गत पुस्तक प्रकाशन उपक्रम, नवलेखकांना उत्तेजन, साहित्य संस्थांना अनुदान इ. उपक्रम राबवण्यात येतात. साहित्य संस्कृती मंडळाने आतापर्यंत जवळजवळ ५२४ ग्रंथ प्रकाशित केले असून, त्यापैकी ४४४ पुस्तकांचे संगणीकरणाचे काम सुरू आहे.

■ **साहित्य संस्थांना अनुदान :** या अनुदान योजनेंतर्गत शासनामार्फत मराठी साहित्य आणि संस्कृतीच्या विकासासाठी ७ संस्थांना सध्या दरवर्षी प्रत्येकी १० लक्ष रुपये इतके वार्षिक अनुदान देण्यात येते.

■ **अन्य मराठी साहित्य संमेलनांना अनुदान :** महाराष्ट्र राज्य सांस्कृतिक धोरण २०१० नुसार अखिल भारतीय मराठी साहित्य महामंडळामार्फत दरवर्षी आयोजित केल्या जाणाऱ्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाव्यतिरिक्त राज्यामधील आयोजित होणाऱ्या अन्य १५ मराठी साहित्य संमेलनांना प्रत्येकी दरवर्षी २ लाख रुपयांचे अनुदान देण्यात येत आहे.

विश्वकोश निर्मिती मंडळ

१९६० पासून महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळामध्ये विश्वकोशाचे काम अंतर्भूत होते. तथापि, विश्वकोशाच्या उपक्रमाला चालना मिळावी, याकरिता १ डिसेंबर १९८० रोजी महाराष्ट्र राज्य मराठी विश्वकोश निर्मिती मंडळ या राज्यस्तरीय स्वतंत्र मंडळाची स्थापना करण्यात आली.

विविध विषयांच्या एकत्रित सारभूत नोंदी उपलब्ध व्हाव्यात, याकरिता महाराष्ट्र राज्य मराठी विश्वकोश निर्मिती मंडळाची स्थापना करण्यात आली आहे. ब्रिटानिका एन्सायक्लोपीडियाच्या धर्तीवर मराठी वर्णमालेनुसार (अ ते ज्ञ पर्यंत) विश्वकोशाचे एकूण २० खंड प्रकाशित झाले आहेत. पहिला खंड १९७६ मध्ये प्रकाशित झाला होता व २०१६ मध्ये २० वा अंतिम खंड प्रकाशित झाला आहे. पारंपरिक पद्धतीने विश्वकोशाचे सर्व खंड प्रकाशित होण्यास ४० वर्षांइतका प्रदीर्घ कालावधी लागला. विश्वकोशाचे काम दर्जेदार व अजोड स्वरूपाचे असले तरी माहिती व तंत्रज्ञानाच्या युगात सध्याच्या नोंदीतील तपशील झपाट्याने अद्ययावत करणे गरजेचे आहे. ही बाब विचारात घेता यापुढे विश्वकोशाचे अद्ययावतीकरण पूर्णपणे संगणकावर करण्याचे नियोजन करण्यात येत आहे. त्यामुळे तज्ज्ञांनी नोंदी लिहिण्यापासून त्यावर संपादकीय संस्करण करण्यापर्यंतची संपूर्ण प्रक्रिया ऑनलाईन करण्याचे काम सध्या सुरू आहे. यापुढील अद्ययावतीकरण वाचकांना/ अभ्यासकांना संकेस्थळावर तातडीने उपलब्ध व्हावे, याकरिता या कामात मोठ्या प्रमाणावर शैक्षणिक संस्था व विद्यापीठांचा सहभाग करून घेण्यात येत आहे. त्यामध्ये मुख्यत्वेकरून विश्वकोशातील नोंदी वर्णमालेनुसार न ठेवता विषयनिहाय तसेच सहज शोध पद्धतीने ऑनलाईन उपलब्ध करून देण्यात येणार आहेत. याकरिता ज्ञानमंडळाची (Knowledge Communities)

कार्यपद्धती निश्चित केली आहे. आतापर्यंत ४६ विषयनिहाय ज्ञानमंडळे स्थापन झाली आहेत. अन्य ज्ञानमंडळे स्थापनेचे काम सुरू आहे. या सर्व ज्ञानमंडळांना नोंदी लिहिण्यासंबंधीचे प्रशिक्षण देऊन विद्यमान नोंदी अद्ययावत करणे व नवीन नोंद करण्याचे काम हाती घेण्यात येत आहे.

मराठी विश्वकोश ज्ञानमंडळाच्या माध्यमातून विविध विषयांची अद्ययावत माहिती विश्वकोशाच्या संकेतस्थळावर प्रकाशित करण्यात येणार आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या कार्यप्रणालीचा वापर करून तयार करण्यात आलेल्या नोंदी संकेतस्थळावर लगेच प्रकाशित करण्याची व्यवस्था करण्यात येणार आहे.

मराठी विश्वकोशातील सर्व नोंदी विश्वकोशाच्या संकेतस्थळावर वाचकांसाठी मोफत उपलब्ध आहेत. तसेच हे सर्व २० खंड वाचकांना अधिक सुटसुटीतपणे वापरता यावेत, याकरिता हे खंड आता भ्रमण्ध्वनी उपयोजक स्वरूपात देखील उपलब्ध आहेत.

राज्य मराठी विकास संस्था

मराठी भाषा आणि महाराष्ट्राची संस्कृती यांचे संरक्षण, संगोपन आणि संवर्धन करण्याच्या हेतूने राज्य शासनाने १ मे १९९२ रोजी राज्य मराठी विकास संस्थेची स्थापना केली. ०२.०१.१९९३ रोजी या संस्थेची धर्मादाय आयुक्त, मुंबई यांच्याकडे स्वायत्त संस्था म्हणून नोंदणी झाली आहे.

संस्थेचे नियामक मंडळ/कार्यकारी मंडळ यांच्या सल्ल्याने संस्थेचे कामकाज चालते. या संस्थेला शासनाकडून वेतन व वेतनेतर बाबींकरिता सहायक अनुदान देण्यात येते. आतापर्यंत संस्थेकडून विविध भाषिक उपक्रम हाती घेण्यात आले असून, सध्या पुस्तकांचे गाव, दुर्मीळ ग्रंथाचे डिजिटायजेशन यांसारखे महत्त्वपूर्ण प्रकल्प संस्थेने हाती घेतले आहेत.

- **संगणक व मराठी भाषा -** माहिती व तंत्रज्ञान युगात संगणकाद्वारे मराठी भाषेचा प्रभावी वापर करण्याकरिता संस्था प्रयत्नशील आहे. विशेषत: प्रमाणीकरण (स्टॅण्डर्डायझेशन) व रूपांतरण (कन्व्हर्जन) या कामी संगणकतज्ज्ञांना भाषिकदृष्ट्या मार्गदर्शन करण्याचे कार्य संस्थेने केले आहे. कळफलकाच्या एकरूपतेसाठी मराठी वर्णमालेचे प्रमाणीकरण तसेच मराठीतील अकारविल्हे रचना (सॉर्टिंग ऑर्डर्स) निश्चित करणे आवश्यक होते, ही गरज ओळखून संस्थेने अखिल भारतीय मराठी साहित्य महामंडळ, भाषातज्ज्ञ व संगणकतज्ज्ञ यांच्या सहकार्याने वर्णमाला व वर्णक्रम यांच्या प्रमाणीकरणासंदर्भात तयार केलेली वर्णमाला आणि वर्णलिपी शासनाने प्रसृत केली आहे.
- **बृहन्महाराष्ट्र मंडळांना अर्थसाहाय्य योजना :** या योजनेंतर्गत, महाराष्ट्राबाहेर मराठी भाषा, साहित्य व संस्कृती वृद्धिंगत होण्यासाठी कार्य करणाऱ्या देशांतर्गत बृहन्महाराष्ट्रातील मान्यताप्राप्त संस्था/मंडळे यांना विहित कार्यपद्धतीनुसार अर्थसाहाय्य करण्यात येते.
- **मराठी उत्तमोत्तम साहित्यकृतींची श्राव्य पुस्तके (ऑडिओ सीडीज) :** या प्रकल्पांतर्गत मराठीतील प्रसिद्ध निवडक संतसाहित्य तसेच ज्ञानपीठ पारितोषिक विजेत्या साहित्यिकांचे साहित्य, साहित्य अकादमी पारितोषिक विजेते साहित्य व महाराष्ट्र शासन पारितोषिक विजेते निवडक साहित्यकृतींची श्राव्य पुस्तके तयार करण्यात येणार असून, आतापर्यंत रम्य कृष्णाकाठ (स्व. यशवंतराव चव्हाण यांचे आत्मचरित्र) व श्री दासबोध (श्री समर्थ रामदास) या ग्रंथांची श्राव्य पुस्तके तयार करण्यात आली असून, ती संस्थेच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आली आहेत. तसेच त्यांच्या ऑडिओ सीडीही संस्थेच्या कार्यालयात विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. ज्ञानपीठ पुरस्कार विजेते मराठीतील ज्येष्ठ कवी कुसुमाग्रज आणि विंदा करंदीकर यांचे अनुक्रमे रसयात्रा व प्रवासी पक्षी आणि संहिता व आदिमाया या कवितासंग्रहांची श्राव्य पुस्तके संस्थेच्या संकेतस्थळावर विनामूल्य उपलब्ध केली आहेत.
- **मोडी हस्तलिखितांचे मराठी भाषेत रूपांतरण व विषयसूची खंड तयार करणे :** तमिळ विद्यापीठ, तंजावर येथील मोडी हस्तलिखितांचे मराठी भाषेत रूपांतरण करण्याचा प्रकल्प संस्थेने मार्च २०१३ मध्ये तमिळ विद्यापीठ, तंजावर यांच्याबरोबर करार करून सुरू केलेला आहे. या प्रकल्पांतर्गत अतिमहत्त्वाच्या पाच लाख मोडी हस्तलिखितांचे जतन व संवर्धनासाठी त्यांची साफसफाई, दुरुस्ती करून त्यांची विषयाप्रमाणे सूची (कॅटलॉग) तयार करणे, ती कागदपत्रे संगणकावर (डिजिटायझेशन) आणणे व त्या कागदपत्रांचे मराठीमध्ये रूपांतरण करून ते प्रकाशित करणे असे या प्रकल्पाचे स्वरूप आहे.
- **मराठी दुर्मीळ ग्रंथांचे संगणकीकरण :** मराठी भाषा, संस्कृती, साहित्य आणि समाजजीवन यासंदर्भातील ऐतिहासिक ठेवा जतन करण्याच्या हेतूने आजवर प्रकाशित झालेल्या मराठी ग्रंथांपैकी ज्यांच्या स्वामित्व हक्काची मुदत संपली आहे, अशी मराठी भाषेतील दुर्मीळ पुस्तके आणि नियतकालिके ह्यांचे संगणकीकरण (डिजिटायझेशन) करून ते जनतेला उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प हाती घेण्यात आला आहे. सद्य:स्थितीत राज्य मराठी विकास संस्थेकडून ९५६ दुर्मीळ ग्रंथांची सूची तयार करण्यात आली असून, आतापर्यंत १०३ राज्य मराठी विविध नियतकालिकांचे ३५७ सुटे अंक (२३९ बांधीव खंड - बांधीव खंडात एकाहून अधिक सुटे अंक असतात) उतरवून घेण्यासाठी (डाऊनलोड करण्यासाठी) सध्या संस्थेच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत.

मराठी भाषेचे संवर्धन केवळ पुरे नसून मराठी भाषा वृद्धिंगत होणेही आवश्यक आहे. त्यासाठी नवीन तंत्रज्ञानाचा प्रभावी वापर करून समाजमाध्यमाद्वारे मराठीचा प्रचार, प्रसार करण्याची शासनाची आगामी योजना आहे. तसेच पुस्तकांचे गाव ही योजना भिलार गावापुरती मर्यादित न राहता तिचा विस्तार करण्याच्या भविष्यातील योजना आहेत.

(लेखिका मराठी भाषा विभागाच्या सचिव आहेत.)

महाराष्ट्राची बोली जरी मराठी असली तरी त्यात अनेक भेद आहेत. दर दहा कोसांवर भाषा बदलते म्हणतात, याच बदलाचा वेध या लेखात घेतला आहे. राज्य मराठी विकास संस्था आणि पुण्याचे डेक्कन कॉलेज या दोन संस्थांच्या माध्यमातून राज्यातील सर्व जिल्ह्यांमध्ये बोलल्या जाणाऱ्या मराठीच्या बोलींचे सर्वेक्षण भाषाशास्त्रीय पद्धती वापरून करण्यात येत आहे. हे सर्वेक्षण मराठीच्या सर्वांगीण विकासासाठी निश्चितच महत्त्वपूर्ण ठरणार आहे.

सोनल कुलकर्णी-जोशी / डॉ. मानसी केळकर

मराठी वेलीवर बोलींचे घड

जगातील सर्वाधिक भाषक असलेल्या १५ भाषांमध्ये मराठी गणली जाते. या भाषेचे अंदाजे ८.३ कोटी भाषक आहेत. जगातल्या अनेक भाषा आज मृतप्राय होत असताना तब्बल एका सहस्रकाची परंपरा लाभलेली मराठी भाषा काळाच्या ओघात झालेले बदल मिरवत आपला समृद्ध वारसा टिकवून आहे. सध्या नव्या पिढीमध्ये मातृभाषेच्या वापराचे क्षेत्र मर्यादित झालेले दिसते. असे असले तरी मराठी भाषा तितकीच नित्यनूतन आहे, यात शंका नाही.

भाषा-सामग्री गोळा करण्याकरिता वापरलेल्या चित्र आणि चित्रफितींचे उदाहरण

मराठी भाषकांसाठी बोलीभेद हा अत्यंत जिव्हाळ्याचा विषय आहे. मुळात भाषेत बोलीभेद का निर्माण होतात? तर याची दोन प्रमुख कारणे सांगता येतील - भाषाबदल आणि भाषिक समूहाचा प्रसार. काळानुसार भाषेत बदल होतच असतात. बदलणे हा भाषेचा स्वभाव आहे. ती एक निरंतर चालणारी प्रक्रिया असते. पण हे बदल काळाच्या ओघात हळूहळू आणि सूक्ष्म पद्धतीने होत असतात. बोलीभेद निर्माण होण्याचे दुसरे कारण म्हणजे एखाद्या भाषिक समूहाचा भौगोलिक प्रसार होणे. जोपर्यंत हा समूह लहान असतो, एका छोट्या प्रदेशापुरता मर्यादित असतो तोपर्यंत त्या भाषेत होणारे नैसर्गिक बदल त्या समूहातील सर्वच भाषकांपर्यंत पोहोचतात. हे बदल समाजातले सर्वच घटक स्वीकारतात असे नाही किंवा सारख्याच प्रमाणात स्वीकारतात असेही नाही. याचा परिणाम म्हणून त्या भाषेत आपल्याला सामाजिक भेद दिसू लागतात. या भौगोलिक, सामाजिक बोलींपैकीच एक बोली 'प्रमाण बोली' म्हणून स्वीकारली जाते.

पण एखादा भाषिक समूह संख्येने मोठा होतो तेव्हा तो एका विस्तीर्ण प्रदेशात विखुरला जातो. मूळ समूहाचे अनेक उपसमूह तयार होतात. प्रत्येक उपसमूहात जे भाषिक बदल घडतात ते काळाच्या ओघात वाढत जातात आणि त्या भाषेची एक वेगळी बोली निर्माण होते. भाषाबदलाची दिशा ठरण्यात इतरही घटकांची भूमिका असते. इतर भाषांशी येणारा संपर्क, स्वतःच्या भाषेप्रती आणि परभाषेप्रति असणारा भाषकांचा दृष्टिकोन हे यातील काही महत्त्वाचे घटक.

जुन्या काळात दळणवळणाची पुरेशी साधने नसल्याने बोली-भाषकांचा एकमेकांशी मर्यादित संपर्क यायचा आणि त्यामुळे बोलीभेद दृढ व्हायचे. आजच्या काळात सुधारित दळणवळणाच्या साधनांमुळे माणसांची गतिशीलता वाढली आहे. शालेय शिक्षण, प्रशासन, आधुनिक तंत्रज्ञान, प्रसारमाध्यमे या सगळ्यांमध्येच प्रमाण बोलीचा वापर होत आहे. या सर्व कारणांमुळे भाषेतील बोलीभेद कमी होतील अशी शक्यता निर्माण होते. भाषेची प्रत्यक्ष पाहणी केल्याखेरीज हे बदल लक्षात येत नाहीत.

भाषिक पाहणी

भारतीय भाषांची पहिली पाहणी केली ती ब्रिटिश अधिकारी सर जॉर्ज ग्रीयर्सन यांनी. अर्थात ही पाहणी प्रशासकीय गरज म्हणून केली होती. इ.स.१९०३ ते १९२८ या काळात ग्रीयर्सनने भारतातील चारही भाषाकुटुंबातील सुमारे ३६४ भाषांचे १९ खंडांच्या स्वरूपात जतन केले. यापैकी सातव्या खंडात मराठी (आर्य भाषाकुटुंबाच्या दक्षिण समूहातील भाषा) आणि तिच्या बोलींचे सविस्तर विवेचन केले आहे. सर्वेक्षणापश्चात ग्रीयर्सनने असे निरीक्षण नोंदवले आहे की, मराठी ही एक बऱ्यापैकी एकसंध भाषा असून कोकणी ही तिची एकमेव (महत्त्वाची) बोली आहे. धुळे-जळगाव भागातील अहिराणी / खानदेशीला आता मराठीची बोली समजले जाते. पण ग्रीयर्सनने तिचा मराठीची बोली म्हणून

नाही तर भिली भाषांबरोबर एल.एस.आय. (लिंग्विस्टिक सर्व्हे ऑफ इंडिया)च्या नवव्या खंडात समावेश केला आहे.

कोकणी आणि मराठी यांच्यातील परस्परसंबंध हा नेहमीच बऱ्यापैकी वादाचा विषय ठरला आहे. भाषाशास्त्रज्ञांचे या बाबतीत एकमत दिसत नाही. ग्रीयर्सनने याबाबतीत नोंदवलेले मत आपण यापूर्वी पाहिलेच. सुमित्र मंगेश कत्रे (ज्येष्ठ अभ्यासक आणि डेक्कन कॉलेजचे माजी संचालक) यांनी 'फॉर्मेशन ऑफ कोकणी' या पुस्तकात कोकणीच्या सहा (स्थानिक) प्रकारांचा आढावा घेतला आहे. त्यांनी अभ्यासाअंती असा निष्कर्ष काढला की, कोकणी आणि मराठी हे दोन्ही भाषाप्रकार आर्य भाषाकुटुंबाच्या दक्षिण समूहाशीच संलग्न असले तरी कोकणी ही मराठीपेक्षा तीन भाषिक विशेषांच्या बाबतीत भिन्न आहे आणि म्हणून, त्यांच्या मते, कोकणी ही मराठीची बोली नसून ती एक स्वतंत्र भाषा होय. कत्रे यांचे डेक्कन कॉलेज मधील उत्तराधिकारी डॉ. अमृतराव घाटगे यांनी १९६३ ते १९७३ या काळात ए सर्वे ऑफ डायलेक्टस् ऑफ मराठी हा प्रकल्प राबविला. या अंतर्गत सात पुस्तिकांचे प्रकाशन झाले. यांतील सहा पुस्तिकांमध्ये कोकणातल्या आणि महाराष्ट्राबाहेरील कोकणीच्या भाषाप्रकारांचा समावेश आहे. यावरून लक्षात येते की डॉ. घाटगे यांनी ग्रीयर्सनप्रमाणेच कोकणी ही मराठीची मुख्य बोली आहे, असे गृहीत धरले होते.

१९९७ साली डॉ. रमेश धोंगडे यांनी राज्य मराठी विकास संस्था यांच्या साहाय्याने डेक्कन कॉलेजमध्ये एक बोली सर्वेक्षणाचा प्रकल्प राबवला. महाराष्ट्रातील आठ केंद्रे निश्चित करून तेथील बोलींमधल्या शब्दसंपत्तीचा त्यांनी भाषाशास्त्रीय पद्धतीने अभ्यास केला आहे. हा शब्दस्तरावर केलेला अभ्यास आहे. साधारणपणे ३५ अर्थक्षेत्रांमधील एकूण २५०० शब्दांचा भौगोलिक प्रसार त्यांनी अभ्यासला. या अभ्यासात त्यांनी मराठीच्या बोली कोणत्या हे गृहीत धरलेले नाही.

'नवे' सर्वेक्षण

सप्टेंबर २०१७ मध्ये मुंबई येथील राज्य मराठी विकास संस्था आणि पुण्याचे डेक्कन कॉलेज या दोन संस्थांत करार झाला. यानुसार महाराष्ट्रातील सर्व जिल्ह्यांमध्ये बोलल्या जाणाऱ्या मराठीच्या बोलींचे सर्वेक्षण भाषाशास्त्रीय पद्धती वापरून करायचे ठरले. जिल्हा हे काही भाषिक एकक नाही; पण राज्यातील सर्व भाग-प्रभाग यांचा सर्वेक्षणात अंतर्भाव व्हावा, यासाठी या पद्धतीची योजना केली. या प्रकल्पांतर्गत बोलींचे प्रतिमांकन (Digitisation) तसेच निवडक शब्द आणि वाक्यस्तरावरील काही विशेषांचे नकाशांच्या स्वरूपात आरेखन (Mapping) करायचे आहे. या प्रकल्पाचा मुख्य हेतू मराठीच्या अभ्यासकांसाठी भविष्यकाळात एक कायमस्वरूपी मुक्तस्रोत उपलब्ध करून देणे हा आहे. प्रकल्पाच्या कार्यक्रमानुसार २०१८ एप्रिलपासून एकसमान पद्धतीचा अवलंब करून राज्यातील सर्व जिल्ह्यांमधून भाषा सामग्री ध्वनिमुद्रित करत आहोत. अशा प्रकारे भाषा-अभ्यासकांना अतिशय उपयुक्त असा बोलीविशेषांचा समांतर संग्रह (Parallel Corpus) या प्रकल्पातून तयार होत आहे. प्रकल्पातून गोळा केलेली सर्व भाषासामग्री मुक्तस्रोत परवान्यांतर्गत एका स्वतंत्र संकेतस्थळावर मराठी व इंग्रजी या दोन्हीही भाषांमधून उपलब्ध होणार आहे. या संकेतस्थळावर 'गावगजाली' या सदरात सर्वेक्षण केलेल्या प्रत्येक गावातील किमान एका पारंपरिक गोष्टीची व एका वैयक्तिक कथनाची ध्वनिफीत, तिचे देवनागरी तसेच ध्वन्यात्मक (फोनेटिक) लिपीत प्रतिलेखन, व भाषाशास्त्रीय पद्धतीने केलेले व्याकरणिक विश्लेषण हे उपलब्ध असेल.

सर्वेक्षणाचे वेगळेपण काय?

अनेक विद्यापीठीय विभागांमधून बोली अभ्यास सुरू आहेत. त्यांचा भर मात्र बोलीची शब्दसंपत्ती, तिच्यातले वाक्प्रचार, म्हणी, पारंपरिक कथा, गाणी यांचे संकलन करणे यावर असतो. तुलनेने बोलींच्या व्याकरणिक व्यवस्थेचा भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोनातून अभ्यास क्वचितच झालेला दिसतो. किंबहुना ग्रीयर्सनच्या १९०७ साली झालेल्या अभ्यासानंतर मराठीच्या बोलींतील व्याकरणिक भेदांचा सर्वव्यापी अभ्यास झालेलाच नाही, असे म्हणणे चुकीचे ठरणार नाही. त्यामुळे बोलींचेही व्याकरण असते. हे व्याकरण काळानुसार बदलत असते ही वस्तुस्थिती गृहीत धरून या बोली-सर्वेक्षणाची आखणी केली आहे.

मनुष्यबळ तयार करणे

प्रकल्प राबवायचे ठरले तेव्हा समोर सर्वात मोठे आव्हान होते म्हणजे आवश्यक मनुष्यबळ तयार करणे. प्रकल्पाकरिता असा एक अभ्यासकांचा चमू असणे आवश्यक होते ज्यांना भाषाशास्त्राचे ज्ञान आहे आणि ज्यांची ग्रामीण आणि दुर्गम भागात वर्ष-दोन वर्ष क्षेत्रपाहणी करण्याची तयारी आहे. त्यामुळे प्रकल्पाच्या सुरुवातीला डेक्कन कॉलेज येथे तीन महिन्यांच्या प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन केले. ३५० तासांच्या या प्रशिक्षणात भाषाविज्ञानाची प्राथमिक ओळख, क्षेत्रपाहणीच्या पद्धतींची ओळख आणि सराव, भाषाशास्त्रीय

महाराष्ट्राचे लोकसर्वेक्षण

डॉ. गणेश देवी यांच्या कल्पनेतून साकारलेले 'महाराष्ट्राचे लोकसर्वेक्षण' हेही महत्त्वाचे आहे. हे 'लोक'सर्वेक्षण होते. यामुळे यात जनसामान्यांच्या दृष्टिकोनातून 'बोली' असलेल्या महाराष्ट्रातील अंदाजे ५४ भाषाप्रकारांचा समावेश केला आहे. यात पारंपरिक पद्धतीने मराठीच्या बोली समजल्या जाणाऱ्या आगरी, अहिराणी सारख्या भाषाप्रकारांबरोबरच कोरकू, गोंडीसारखे इतर भाषाकुळातील भाषाप्रकार व निहालीसारख्या 'विलग' (Language Isolate) भाषेचादेखील समावेश केला आहे. शब्द आणि व्याकरण स्तरावरील विशेषांची माहिती व भाषाप्रकाराचा एक नमुना (उदा. एखादी गोष्ट) असे या ग्रंथाचे स्वरूप आहे.

विश्लेषणात वापरल्या जाणाऱ्या संगणकप्रणाली (Software) चे प्रशिक्षण, कोल्हापूर जिल्ह्यात पथदर्शक क्षेत्रपाहणी (Pilot Study), IPA ही ध्वन्यात्मक प्रतिलेखनासाठीची लिपी वापरून प्रतिलेखन करण्याचा सराव या घटकांचा समावेश होता. दोन प्रकल्प समन्वयकांनी प्रकल्प-प्रमुखांच्या मार्गदर्शनाखाली प्रशिक्षण वर्ग यशस्वीरीत्या पूर्ण केला. प्रशिक्षण घेणाऱ्या १४ प्रशिक्षणार्थींना राज्य मराठी विकास संस्थेकडून विद्यावेतन मिळाले. (बोलींचा अभ्यास व्हावा म्हणून एका शासकीय संस्थेने प्रशिक्षण आणि विद्यावेतनही देऊ करण्याचे हे पहिलेच उदाहरण असावे!) प्रशिक्षणापश्चात आठ प्रकल्प साहाय्यकांची नियुक्ती झाली.

भाषा सामग्री गोळा करण्याच्या पद्धती

ग्रीयर्सनने आपल्या सर्वेक्षणासाठी लागणारी सामग्री गोळा करण्यासाठी 'भाषांतर' पद्धतीचा उपयोग केला होता. बायबल मधील द प्रॉडिगल सन या गोष्टीचे 'प्रमाण' मराठी भाषेत भाषांतर करून घेतले. पुढे या मराठीतील गोष्टीचा स्थानिक बोलींमध्ये 'अनुवाद' करून घेतला. डेक्कन कॉलेजच्या सर्वेक्षणात मात्र बोलींमधून भाषासामग्री (Data) मिळवण्यासाठी अशा अनुवाद पद्धतीचा उपयोग करणे उचित नाही, असे लक्षात आले. शिक्षणाच्या माध्यमातून मराठीची प्रमाण बोली राज्यात सर्वत्र पोहोचली आहे. त्यामुळे शहरी अभ्यासक गावात येऊन आपली मुलाखत घेत आहेत असे समजताच गावाकडच्या लोकांचे बोलणे साहजिकच प्रमाण बोलीकडे झुकू लागते. म्हणून भाषासामग्री मिळवण्यासाठी चित्रांचा व चित्रफितींचा उपयोग करायचा असा निर्णय घेतला. ठरावीक प्रकारच्या व्याकरणिक रचना (उदा. विभक्ती प्रत्यय, क्रियापदांची रूपे, वाक्यरचना) मिळवता येतील अशा चित्रफिती प्रकल्प गटातील सर्व सदस्यांनी मिळून तयार केल्या.

मार्च २०२० मध्ये कोविड-१९ मुळे टाळेबंदी सुरू होण्यापूर्वी महाराष्ट्रातील २५ जिल्ह्यांमध्ये क्षेत्रपाहणीचे काम पूर्ण झाले. यात १०१ तालुके, २३१ गावे आणि २२८५ मुलाखतींचा समावेश आहे.

या सर्वेक्षणातून काय निष्पन्न होईल?

मराठीच्या प्रादेशिक बोलींचा / पोटप्रकारांचा Digital Corpus (Database) तयार होईल. मराठीच्या बोली-अभ्यासासाठी लागणारी अभ्यास-सामग्री मुक्तस्रोत स्वरूपात उपलब्ध होईल.

- काही निवडक शब्दांचे आणि व्याकरणिक विशेषांचे नकाशांच्या स्वरूपात आरेखन (Mapping) होईल.
- व्याकरणिक विशेषांच्या आधारे मराठीच्या प्रादेशिक बोली कोणत्या हे निश्चित करता येईल.
- या सर्व विश्लेषणाचे प्रस्तुतीकरण संकेतस्थळाच्या स्वरूपात होईल.

पाणी पिण्याचे भांडे या शब्दावर क्लिक केल्यास त्याचे २४ पर्यायवाची शब्द आणि त्याचे भौगोलिक क्षेत्र नकाशावर ठळक होते.

काही प्राथमिक निरीक्षणे

शब्दस्तरावरील विश्लेषण

भाषिक नकाशे : धोंगडे (२०१३) यांच्या अभ्यासावर आधारित मराठीतील सत्तर शब्दस्तरीय संकल्पना निवडल्या आहेत. त्या व्यक्त करण्यासाठी निरनिराळ्या प्रदेशांमध्ये जे पर्यायी शब्द वापरत आहेत त्यांची नकाशाच्या स्वरूपात मांडणी करत आहोत. उदाहरणार्थ 'पाणी पिण्यासाठी वापरायचे भांडे' या संकल्पनेसाठी आतापर्यंत २४ वेगवेगळे शब्द सापडले. यांपैकी काही पर्यायी शब्दांचे भौगोलिक क्षेत्र / व्याप्ती दाखवणारा नकाशा पुढे दिला आहे.

वाटी, वाटका, पेला, ग्लास, फुलपात्र, जांब, संपुट,पेलो, वाटको, भांडं ही त्यातील काही उदाहरणे. यातील वाटको, पेलो हे शब्द प्रामुख्याने सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात, जांब, करा हे शब्द कोल्हापूर जिल्ह्यातील चंदगड तालुक्यात आणि संपुट हा शब्द प्रामुख्याने धुळे-जळगाव जिल्ह्यांत सापडला आहे. वाटी, पेला, फुलपात्र या शब्दांची व्याप्ती संपूर्ण महाराष्ट्रभर कमी-अधिक प्रमाणात आहे.

व्याकरणिक विश्लेषण

शब्दभेदांच्या तुलनेने एकाच भाषेच्या बोलींमध्ये व्याकरणिक भेद कमी प्रमाणात आढळतात. बोलींच्या व्याकरणिक विश्लेषणासाठी आम्ही साधारण ८-१० प्रमुख विशेष निवडले

आहेत. त्यापैकी एक म्हणजे द्वितीया (कर्म हा कारकार्थ) आणि चतुर्थी (संप्रदान हा कारकार्थ) यासाठी बोलींमध्ये वापरला जाणारा विभक्ती प्रत्यय.

कारक-विभक्ती वाक्यातील पदांमधील परस्परसंबंध स्पष्ट करतात हे आपण जाणतो. प्रमाण मराठीतील 'ला' हा प्रत्यय द्वितीया आणि चतुर्थी या दोन्ही विभक्ती दर्शवतो. अर्थाच्या दृष्टीने पाहिले तर मराठीत '-ला' प्रत्ययाची साधारण १०-११ कार्ये आपल्याला पाहायला मिळतात.

भाषेतील व्याकरणिक बदल काळाच्या ओघात हळूहळू, सूक्ष्म पद्धतीने, टप्प्याटप्प्याने होत असतात. ग्रीयर्सनच्या १९०५ च्या सर्वेक्षणामधील पुण्याच्या बोलीचा नमुना आपण पाहिला तर त्यात आपल्याला द्वितीया/चतुर्थीच्या प्रत्ययाची २४ उदाहरणे सापडतात. यापैकी ११ उदाहरणे 'स' या प्रत्ययाची आणि १३ उदाहरणे 'ला' प्रत्ययाची दिसतात.

१२व्या ते १३व्या शतकातील मराठी भाषा संत ज्ञानेश्वर, संत चोखामेळा, संत सावता माळी, संत जनाबाई, संत मुक्ताबाई, संत नामदेव आणि लीळाचरित्र या स्रोतांच्या माध्यमातून अभ्यासता येते. जुन्या मराठीमध्ये सामान्य रूपासोबतच - ते, - सी, आणि - ला हे द्वितीया/ चतुर्थीचे विभक्तिप्रत्यय दिसून येतात. पुढे दिलेली उदाहरणे पाहा:

ज्ञानेश्वरी (अध्याय पहिला)
ध्वजस्तंभावरी वानरु । तो मूर्तिमंत शंकरु ।
सारथी शारङ्गधरू । अर्जुनेसीं ।। १४१।।
(अध्याय बारावा)
माधुर्यें चंद्रिका । सरिसी राया रंका ।
तैसा जो सकळिकां । भूतां समु ।। २०४ ।।
आघवियां जगा एक । सेव्य जैसें उदक ।
तैसें जयातें तिन्ही लोक । आकांक्षिती ।। २०५ ।।
नरहरी सोनार
ऐरावत बहु थोर त्याला अंकुशाचा मार
व्याघ्र बहु भयंकर त्याला सांपळा हो थोर
जनाबाई,
ऐसा भक्तीसी भुलला नीच कामें करू लागला
जनी म्हणे विठोबाला काय उतराई होऊ तुला

सध्याच्या सर्वेक्षणात मात्र '-ला' हा प्रत्ययच प्रामुख्याने आढळून येतो. त्याचबरोबर मराठीच्या बोलींमध्ये द्वितीया/ चतुर्थीच्या प्रत्ययाची अन्य वेगवेगळी रूपे आपल्याला दिसतात. उदा.: धुळे-जळगाव, विदर्भातील '-ले' (मले/तुले), संगमेश्वर, सावंतवाडीचा '-का' (माका/तुका), चंदगडचा 'स' (त्यास/ मज) किंवा '-स्ले (त्यास्ले)' आणि वसईमधील 'ही' (तेही गाढ निज लागली).

व्याकरणिक विश्लेषणाकरिता निवडलेला आणखी एक विशेष म्हणजे मराठीतील 'भावे प्रयोग'. प्रमाण मराठीतील कर्मणी प्रयोगातील उदाहरणे - मी आंबा खाल्ला / तू आंबा खाल्लास. त्याने/तिने आंबा खाल्ला / खीर खाल्ली. यामध्ये क्रियापदाचे रूप हे कर्माच्या लिंग आणि वचनाप्रमाणे बदलते. प्रथम आणि द्वितीय पुरुष कर्त्याच्या रूपास '-ने' हा करणवाचक प्रत्यय लागत नाही. मराठीच्या बोलींमध्ये मात्र '-ने' प्रत्यय ज्याला लागतो ती सर्वनामे वेगवेगळ्या रूपात दिसतात. खालील उदाहरणांमध्ये प्रथम पुरुष सर्वनामाच्या रूपासही -ने करणवाचक प्रत्यय लागला आहे.

उदा.:

नागपूर-वर्धा: मीनं काम केलं
चंदगड आणि दोडामार्ग (सिंधुदुर्ग): म्या आंबा खाल्लो.
जळगाव: मनी पानी दिऊन दिलं.

त्याचप्रमाणे क्रियापद कधी कर्माप्रमाणे चालते तर कधी कर्त्याप्रमाणे:

उदा.: प्रमाण मराठी, नागपूर-वर्धा, धुळ्याची अहिराणी: मी काम केलं. अक्कलकोट, कागल, गडहिंग्लज, चंदगड, दोडामार्ग: मी / मीनं काम केलो. (येथे कर्ता पुल्लिंगी आहे.) अशा प्रकारचे व्याकरणिक विश्लेषणदेखील नकाशांच्या स्वरूपात प्रकल्पाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध केले जाणार आहे.

प्रकल्पाची उपयुक्तता

मराठी भाषेच्या बोली कोणत्या आणि किती अशा प्रश्नांना भाषाशास्त्रीय आधार असलेली उत्तरे शोधण्यासाठी या प्रकल्पाचा नक्कीच उपयोग होईल. मराठीच्या बोलींच्या या सर्वेक्षणाचा उपयोग केवळ भाषा अभ्यासासाठीच नाही तर मराठीचे भाषिक धोरण आखण्यासाठी आणि शिक्षण क्षेत्रातील भाषा शिक्षणाचे नियोजन करण्यासाठी देखील होऊ शकतो. त्याचप्रमाणे तंत्रज्ञानाचा वापर करून राज्यातील विविध ग्रामीण भागातील शेतकरी, व्यावसायिक, गृहिणी यांना उपयोगी माहिती त्यांच्या निजबोलीतून 'Voice-Operated' ॲपद्वारे मिळण्याची व्यवस्था होऊ शकते. भारतीय भाषांच्या संदर्भात अशा प्रकारचा अभ्यास पहिल्यांदाच होत आहे; या प्रकल्पातून तयार झालेली अभ्यास पद्धती देशातील इतर भाषांच्या/बोलींच्या अभ्यासासाठी प्रारूप म्हणून वापरली जाऊ शकेल.

अशा या बहुउद्देशीय प्रकल्पाला महाराष्ट्रातील आणि महाराष्ट्राबाहेरील मराठी भाषकांचे तसेच अन्य भाषा-शास्त्रज्ञांचे प्रोत्साहन लाभेल आणि प्रकल्पाचे संकेतस्थळ त्यांच्या पसंतीस उतरेल, अशी अपेक्षा आहे.

संदर्भ

- कत्रे, सुमित्र मंगेश. १९६६. The Formation of Konkani. मुंबई: कर्नाटक पब्लिशिंग हाऊस.
- घाटगे, अमृतराव. १९६४-७३. Survey of Marathi Dialects. (सात खंड) मुंबई: राज्य मराठी साहित्य आणि संस्कृती मंडळ
- धोंगडे, रमेश २०१३. मराठीचा भाषिक नकाशा: पूर्वतयारी. मुंबई: राज्य मराठी विकास संस्था.
- ग्रीयर्सन, जॉर्ज. १९०५. Linguistic Survey of India. ७वा खंड. नवी दिल्ली: मोतीलाल बनारसीदास
- जाखडे, अरुण. २०१३. महाराष्ट्राचे लोकसर्वेक्षण. पुणे: पद्मगंध प्रकाशन.

भाषेच्या सामर्थ्याबद्दल विचार करताना एक गोष्ट प्रामुख्याने विचारात घेतली पाहिजे की, भाषा ही लोकांची असते आणि ती लोकांबरोबरच वाढत जाते. तिचे संवर्धन आणि विस्तार हा लोकांकडून होत असतो. म्हणूनच मराठी राज्याच्या विस्तारासोबतच तिचाही विस्तार झालेला दिसून येतो. अनेक परकीय भाषांची आक्रमणे पचवून ती विस्तारलेली, समृद्ध झालेली दिसून येते. अनेक परकी भाषेतले शब्द तिने स्वीकारले. मराठे अटकेपार गेले. तिथल्या बोलीतले, भाषेतले अनेक शब्द सोबत घेऊन आले. तेही यथावकाश मराठीत स्थिरावल्याचे आज दिसते.

अनेक प्रवाह स्वीकारणारी मराठी

सदानंद कदम

मराठी ही इंडो युरोपियन बृहद कुलाच्या इंडो इराणी शाखेच्या इंडो आर्यन किंवा आर्यभाषा प्रशाखेतील एक भाषा. इसवी सनाच्या पाचव्या शतकात ती निर्माण झाल्याचे मत राजवाडे यांनी व्यक्त केले आहे. आठव्या शतकाच्या अखेरीस उद्योतनसुरीने लिहिलेल्या 'कुवलयमाला कथा' या ग्रंथात १८ देशी भाषांचा उल्लेख आला आहे. त्यात मराठीचा आणि मराठी लोकांचा उल्लेख आहे. 'दढमडह सामलंगे सहिरे अहिमाण कळहसीले य, दिण्णले गहिल्ले उल्लाविरे तत्थ मरहट्टे' या वाक्यात आलेल्या या भाषेच्या उल्लेख याच 'मरहट्टी' नावाने इ.स. ८५९ मधल्या 'धर्मोपदेशमाले'त आला आहे. ती 'मऱ्हाटी' झाली ती यादवकाळात. लीळाचरित्र म्हणते 'ते मऱ्हाटी तरि अनावर बोलत असेति'. नंतरच्या काळात ती 'देशी' झाली. माऊली म्हणतात 'ऐसी देशी आणि संस्कृत वाणी, एका भावाचा सुखासनी'.

मुलूखगिरीचा परिणाम

आजच्या मराठी भाषेत अनेक भाषांतील शब्द आले ते आपल्या मुलूखगिरीमुळे. यादवकाळ सरला आणि मोगलांची राजवट सुरू झाली. राज्यकारभाराची भाषा फार्सी असल्याने तिचा शिरकाव मराठीत झाला. अनेक शब्द मराठीत आले ते आजही टिकून आहेत. फार्सीचा हा प्रभाव राजकीय पत्र व्यवहारावर, जनसामान्यावर पडला तसाच तो संत साहित्यावरही. अगदी तुकारामांच्या गाथेवरही तो दिसून येतो. हुकूमजाद, मुशाहिरा, महजर असे शब्द किंवा 'रंजले' या शब्दाचे 'रंज' हे मूळ क्रियापद फार्सीच आहे. समर्थांच्या लेखनातही फार्सी शब्द दिसतात. याच काळात अनेक अरबी शब्दांना उपसर्ग आणि प्रत्यय लागून अनेक सामासिक शब्द तयार झाले. ऐन, गैर, कम, बिन, बे, ना असे उपसर्ग लागलेले जे मराठी शब्द आज आपण वापरतो ते सारे असेच आलेले पाहुणे. जसे बेनामगिरी, बेइमानी, बेढंग, बरहुकूम, बदअमल, दरसाल, दरमजल, कमजोर, कमकुवत, सरनोबत. बे आणि बा उपसर्ग लागलेले असे अनेक शब्द आजही आपण मराठी म्हणून वापरत असतो अगदी 'बेजबाबदार'पणे. फार्सीमधूनही असे अनेक साधित शब्द मराठीत स्थिरावले. गुन्हेगार, रोजगार, पाळेगार, गुन्हेगारी, उमेदवार, चाकरी हे असेच शब्द.

इंग्रजी राजवटीचा परिणाम

मराठेशाही गेली आणि इंग्रज आले ते इंग्रजी सोबत घेऊन. तिचाही प्रभाव मराठीवर पडला. तो आजही टिकून आहे. आपल्या रोजच्या 'मराठी' बोलण्यात आता आपण इतके इंग्रजी शब्द वापरतो की त्यांची यादी करणे अशक्य आहे. या इंग्रजी शब्दासोबत टोमॅटो, चॉकलेट हे स्पॅनिश शब्दही मराठीत आले. आजच्या काळात माध्यमांचा प्रसार झाला तसे अनेक हिंदी शब्द मराठीत शिरले. आता आपण ग्रंथाचे 'प्रकाशन' करत नाही तर 'विमोचन' करतो. स्वयंपाक 'करत' नाही तर 'बनवतो'. जागतिकीकरणाचा प्रभाव जसा आपल्या जगण्यावर पडला तसाच तो भाषेवरही. आजच्या तंत्रक्रांतीने तर भाषा संपवणे सुरू केले आहे, याचा प्रत्यय आपल्या रोजच येत असतो. माध्यमातून येणाऱ्या जाहिराती त्याला हातभार लावत आहेत. हिंदीमधल्या जाहिरातीतले शब्द तांत्रिकतेने मराठीत आणताना

अनेक शब्दांना नवे रूप

आपली मराठी समृद्ध झाली आहे ती असे अनेक भाषांतून आलेले शब्द सामावून घेऊन. अर्थात तिच्यात जास्त आहेत ते फार्सी शब्द. आपला 'रुमाल' जसा फार्सी आहे हे आपल्याला माहीत नसतं तसंच आपला 'साहेब'ही. दिवाळीत केली जाणारी 'शंकरपाळी' म्हणजे फार्सीमधल्या 'शकर्पारा'चं मराठी रूप हे किती जणांना माहिती असतं? आपल्या मनावर मोहिनी घालणारी 'गुलजार' नार जशी फार्सी तशीच तिच्यावर बसणारी आपली 'मर्जी'ही फार्सीच! फार्सीमधून आलेले असे अनेक शब्द आपण आज मराठी म्हणूनच वापरत असतो. बोगदा, शिक्कामोर्तब, अब्रू, पेशवा हे सारे शब्द मूळ फार्सीच.

झालेल्या गमती मजा आणत आहेत. 'पर्दापाश', 'खुन्नस'सारखे अरबी, तुर्की, फार्सी शब्द आता आपल्या मराठी दैनिकांच्या मथळ्यात दिसतात.

अरबीचीही जवळीक

फार्सीबरोबरच अरबीनंही मराठीशी जवळीक साधली. आपली 'इमारत' जशी अरबी तशीच तिची 'गच्ची'सुद्धा. आपला 'कायदा' जसा अरबीमधून आलेला तसाच सगळ्या शासकीय कामासाठी लागणारा 'दाखला'ही अरबीमधलाच. या अरबी शब्दांनी आपल्या आहारातही शिरकाव केला. अरबस्तानातल्या अब्बासीद घराण्यातल्या हरून अल रशीदच्या मुलानं आपल्या बेगमेला एक चटपटीत पदार्थ करून खाऊ घातला. विस्तवावर वांगे भाजून केलेल्या त्या चटपटीत पदार्थाला त्यानं नाव दिलं 'बुर्राणियत'. कारण त्याच्या त्या लाडक्या बेगमेचं नाव होतं 'बुर्राण'. दहाव्या शतकातला हा पदार्थ भारतात आला आणि झाला 'भरीत'. हे किती माउर्लीना माहिती आहे? 'खरीप' आणि 'रब्बी' हीसुद्धा अरबी भाषेचीच देण. अरबीमधला मूळ शब्द आहे 'खरिफ'. त्याचा अर्थ पावसाळा. म्हणून पावसाच्या पाण्यावर येणाऱ्या पिकाला नाव पडलं खरीप तर 'रब्बी'चं मूळ आहे 'रबई'. अर्थात वसंत ऋतू. त्या ऋतूत येणारी पिकं ती रब्बी पिके. आज आपण हे दोन्ही शब्द मराठी म्हणून वापरत असतो. पण मराठीत या दोन्हीसाठी खूप सुंदर शब्द आहेतच की. आपल्याकडं त्यांना म्हणत 'कार्तिकफळ' आणि 'वसंतफळ'.

असं काही समजलं की, आपल्याला नवल वाटतं. पण हीच असते भाषेची समृद्धी. अहो इतकंच कशला आपल्या महिलावर्गाचं लाजणं जरी मराठी असलं तरी तसं लाजताना त्या जे म्हणतात ते कुठं मराठी असतं? त्यांच ते 'इश्श' आणि 'अय्या' मराठीत आलं आहे ते चक्क तमिळमधून. आणि फक्त त्यांनाच कशाला टोचून बोलायचं? आपल्या मर्दानी आपल्या लाडक्या ओठावर ज्या 'मिशा' ठेवल्या आहेत त्याही आहेत याच तमिळमधून आलेल्या. त्या मूळच्या 'मिशै' म्हणजे वरचा भाग. मिशा येतात त्या ओठांच्या वरच्या भागावर. 'मुलगा' आणि 'मुलगी' हे शब्दही तमिळ 'मुरगा' वरून मराठीत स्थिरावलेले.

आजकाल पाचवारी, सहावारी आली असली तरी पूर्वी सगळ्या आयाबाया नेसायच्या त्या लुगडीच. हे 'लुगडं' मराठीत आलं गुजराथीमधून. तर सुपारी फोडण्यासाठीचा 'अडकित्ता' आला कन्नडमधून. आपल्याला दरमहा मिळणारा 'पगार' जसा पोर्तुगीज भाषेतून आला तसाच आपला 'हापूस'ही. एवढं कशाला आपल्या स्वयंपाक घरातली 'परात'सुद्धा मूळची पोर्तुगीजच. असाच आणखी एक शब्द म्हणजे 'गारदी'. ते पोर्तुगीज 'गार्ड'चं आपण केलेलं मराठी. आपलं 'आरमार'ही पोर्तुगीजच बरं का. ते आहे पोर्तुगीज 'अर्माड'चं मराठी रुपडं.

मराठमोळा पोषाख

मराठीनं केवळ असे परभाषेतले शब्द स्वीकारलेच असं नाही तर या शब्दाना चक्क मराठमोळा पोशाखही दिला. गोरा साहेब आपल्या काळ्या नोकराला म्हणायचा 'यू डॅम्ड इट' आणि त्याचं आपण केलं डॅम्बीस आणि 'डांबरट'. त्यांच्या 'रॉक ऑईल'चं झालं 'रॉकेल'. 'डच्चू' शब्दही आपण असाच तयार केला आहे. एखाद्याला काही लाभ मिळू न देणं यासाठी इंग्रज म्हणायचे 'डोन्ट यू'. बोलत बोलत आपण त्याचं केलं डच्चू. आपण केलेल्या अशा नवनिर्मितीमुळंही मराठी समृद्ध होत गेलेली दिसते.

जगातल्या सगळ्याच भाषा अशा अनेक भाषेतील शब्दांना सामावून घेत विस्तारल्या आहेत, समृद्ध झाल्या आहेत. अगदी इंग्रजीसुद्धा. ऑक्सफर्डनंसुद्धा अनेक मराठी शब्द सामावून घेतले आहेतच की. आपली मराठीही त्याला अपवाद नाही. आज जग अधिकाधिक जवळ येतं आहे तसे अनेक भाषांतले शब्द आपल्या लिहिण्याबोलण्यात येत आहेत. त्यांचं मराठीकरणसुद्धा आपण करत असतो. ते अटळ असलं तरी ज्या शब्दाना सुंदर मराठी शब्द आपल्याकडं आहेत ते आपण वापरले पाहिजेत. तरच ते टिकून राहतील. आपल्या भाषेचं देशीपण टिकून राहील.

भाषासूर्य तळपत राहावा

भाषेचा सूर्य तळपत ठेवायलाच हवा. सूर्याला फार्सीत म्हणतात 'आफ्ताब'. त्या सूर्याचं ऊन देवतेवर किंवा सिंहासनावर बसलेल्या आपल्या राजाच्या तोंडावर पडू नये म्हणून भरजरी कापडापासून केलेलं आणि झालर, सुवर्णकळस लावलेलं एक साधन वापरलं जायचं. त्याला म्हणत 'आफ्ताबगीर' म्हणजे सूर्याचा उन्हाला झाकणारा. त्याचं आपण केलं 'अब्दागीर'. हा शब्द आपण वापरू लागलो आणि त्यासाठीचा सुंदर मराठी शब्द आपण गमावून बसलो. तो होता 'सूर्यपान'. परकीय भाषेतील शब्द वापरण्याच्या हव्यासापोटी आपण आपले असे सुंदर शब्द गमावत चाललो आहोत, याचा विचार व्हायला हवा. मराठीचा जागर करताना तो आवश्यकही आहे.

प्रथम एक उत्तम वाचक नंतर लेखक, कवी व गझलकार म्हणून झालेली स्वत:ची जडणघडण, नव्या पिढीला वाचनाची गोडी लागावी यासाठी करावे लागणारे प्रयत्न याबद्दल सविस्तर विवेचन माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालयाचे सचिव तथा लेखक, साहित्यिक, गझलकार डॉ. दिलीप पांढरपट्टे यांनी वाचन प्रेरणा दिनानिमित्त 'दिलखुलास' या कार्यक्रमात केले आहे.

वाचाल तर शिकाल.... वाचाल तर फुलाल

कोणत्याही प्रकारचा वाचनाचा छंद हा आयुष्यभर पुरणारा असतो. आपल्याला अनेक मित्र असतात त्यांच्यामध्ये दुरावा येऊ शकतो, पण पुस्तकांबाबतीत असे होऊ शकत नाही. पुस्तक व ग्रंथ हे निरपेक्ष वृत्ती असलेले मित्र असतात. पुस्तके खऱ्या अर्थाने आपली मैत्री निभावतात. आपण काय वाचतो यावर देखील अनेक गोष्टी अवलंबून असतात. अगदी शाळेत असताना मी ज्या वर्गात शिकतो त्या इयत्तेच्या पुढच्या इयत्तांची पुस्तकेदेखील वाचण्याचा छंद लागला असल्याचा अनुभवही डॉ. दिलीप पांढरपट्टे यांनी सांगितला आहे. त्या वेळी खेड्यापाड्यांत तशी पुस्तके जास्त मिळत नव्हती. त्यामुळे पुस्तकातील 'धड्यां'च्या माध्यमातून वाचनाची सुरुवात झाली. पुढे शहरात आल्यावर ग्रंथालयाच्या माध्यमातून वाचन केले. वाचनाची आवड निर्माण करण्यात आकाशवाणीचेदेखील मोठे योगदान आहे. आकाशवाणीचे कार्यक्रम सातत्याने ऐकले साहित्यातील व संगीतातील मोठी नाव त्या वेळी पहिल्यांदा कळाली. मग ते व्यंकटेश माडगूळकर असतील पु.ल.देशपांडे, ग.दि.माडगूळकर, यशवंत देव, मंगेश पाडगावकर, शंकर वैद्य, सुरेश भट, शांता शेळके असतील. साहित्याची आवड निर्माण करण्याचे काम एका पिढीसाठी आकाशवाणीने केले आहे.

आकाशवाणीवर सुरेश भट, मंगेश पाडगावकर, ग. दि.माडगूळकर, शांता शेळके यांची गीते ऐकत गेलो. हे ऐकल्यामुळे नेहमी वाटायचे की, आपल्यासाठी हे खूप जवळचं आहे. आपणही लिहू शकतो असे सातत्याने वाटत गेले. जी नावे कुठेतरी पुस्तकात छापलेली वाचली होती किंवा आकाशवाणीवर आतापर्यंत ऐकलेली होती. कधी स्वप्नातदेखील असे वाटले नव्हते की, त्यांची आणि आपली कधी भेटदेखील होईल. खरं तर ही भाग्याची गोष्ट आहे. या मंडळींना आपल्याला जवळून पाहता आले, त्यांच्याशी बोलता आले.

डॉ. दिलीप पांढरपट्टे,
सचिव तथा महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय

सुरेश भट यांची भेट

सुरेश भट यांचा आणि माझा संबंध येण्याचा योगदेखील असाच होता. त्या वेळी पुण्यात 'मेनका' नावाचे नियतकालिक होते. त्यामध्ये ते 'गझलिस्तान' नावाचा कॉलम चालवायचे आणि त्या नियतकालिकात नवीन गझल लिहिणाऱ्या मंडळींना ते आमंत्रित करायचे. त्यामध्ये गझल छापून येणे ही खूप मोठी गोष्ट होती. त्यासाठी मी एक 'गझल' पाठवली होती. ही 'गझल' छापून आली नाही. मात्र मला सुरेश भट यांचे एक पत्र आले. त्याच्यामध्ये त्यांनी असे लिहिले की, 'तुझी गझल आहे ती गझल या तंत्रात बसणारी नाही. पण तुझी गझल ऐकल्यावर एक लक्षात येते की, तू फार चांगला कवी आहेस. तुला जर चांगले मार्गदर्शन मिळाले तर तू महाराष्ट्रातील एक उत्तम गझलकार होशील.' सगळ्यात शेवटी त्यांनी लिहिले होते 'तू पुण्यात येऊन मला नक्की भेट - तुझा चाहता - सुरेश भट. सुरेश भट यांनी 'तुझा चाहता' असे लिहिणे याच्यापेक्षा कोणती मोठी गोष्ट आयुष्यात असू शकते ! माझ्यासाठी ही अभिमानाची बाब होती. यानंतर त्यांच्या प्रत्येक भेटीत माझा गझलचा अभ्यास होत गेला. सुरेश भट साहेबांनी मला गझल म्हणजे नेमकं काय ते शिकवले.

कुतूहल हवे

'रायगड जिल्ह्यातील सार्वजनिक प्रकल्पांच्या भूसंपादनाचे सामाजिक व आर्थिक परिणाम'या विषयावर माझी समाजशास्त्रातील पीएच.डी. आहे. जगण्याबद्दल तुम्हाला कुतूहल असेल व तुमच्याकडे शिकत राहण्याची वृत्ती असेल तर तुम्ही

एका पठडीमध्ये अडकून राहू शकत नाही. मी अगदी मराठी, हिंदी, इंग्रजी, उर्दू अशा सगळ्या भाषांतील साहित्य वाचत गेलो. गझलची आवड असल्यामुळे उर्दू शिकलो, मला उर्दू लिहिता व वाचता येते. अशा शिकण्यामुळे समृद्ध होत गेलो. यशवंत देव व सुरेश भट ही खरंच खूप मोठी माणसं होती. त्यांनी प्रोत्साहन दिल्यामुळे लिहिण्याचा आवाका व्यापक राहिला आहे. विनोदी, उर्दू शायरी, कथा, ललित लेखन असे चौफेर लिखाण यामुळे करता आले. एक लेखक हा त्याच्यामध्ये असलेल्या वाचकामुळे घडतो.आयुष्य हे एक पुस्तक आहे पुस्तकामुळे आपले अनुभवविश्व खूप मोठे बनते. आपण सगळेच आदिवासी भागात, आफ्रिकेत जाऊ शकत नाही, पण ते अनुभव पुस्तकातून घेऊ शकतो.

वाचाल तर जगाल

जगणं ज्याला म्हणतो ना त्याला भिडणं ते वाचनामुळे होते 'वाचाल तर वाचाल' हे फार जुनं झालं आहे, मला असे वाटते 'वाचाल तर शिकाल, 'वाचाल तर फुलाल' 'वाचाल तर जगाल' हेदेखील तितकंच खरं आहे. या सगळ्या गोष्टी वाचनामुळे होत असतात. फेसबुक, व्हॉट्सॲप तसेच ट्विटर या सोशल मीडियावर येणाऱ्या अनेक पोस्ट या खूप चांगल्या असतात. माध्यमे बदलतील पण वाचनाचा छंद हा कायम राहील. तरुण पिढीमध्ये वाचनाची आवड निर्माण करण्यासाठी आपण अनेक उपक्रम घेऊ शकतो. 'मला आवडलेले पुस्तक' या विषयावर एखादी स्पर्धा घेऊ शकतो. शाळेपासूनच याची सुरुवात केली पाहिजे. लहान मुलांचा जास्तीत जास्त पुस्तकांशी संबंध येईल, असे पाहिले पाहिजे. शाळेमध्ये अवांतर वाचनाला प्रोत्साहन दिले पाहिजे. अभ्यास करा म्हणून आपण मुलांच्या मागे लागतो. परंतु आपण त्यांना अवांतर वाचनासाठी प्रोत्साहन दिले पाहिजे. आईवडिलांनी मुलांना पुस्तके वाचून दाखवली पाहिजेत. साहित्यकृतीवर आधारित अभिवाचनासारखे उपक्रम वाचनाची गोडी निर्माण करू शकतात. केवळ वाचन प्रेरणा दिन आहें म्हणून नाही तर वर्षभर हा उपक्रम राबवला गेला पाहिजे. बुके देण्याऐवजी भेट म्हणून नेहमी पुस्तक द्यावं. दिवाळी अंक ही मराठीची खासियत आहे. यामध्ये देखील विविधांगी साहित्य उपलब्ध आहे. हे तरुण मराठी मुलांपर्यंत पोहोचले पाहिजे. या अंकांचे वाचन झाले पाहिजे.

प्रत्येक साहित्य प्रकारामध्ये चांगलं साहित्य आहे. अगदी जी.ए.कुलकर्णींपासून पु.ल.पर्यंत आपल्याकडे साहित्यप्रकाराचे वैविध्य आहे. एवढे मोठे खुले दालन असताना त्याचा लाभ घेतला पाहिजे. सगळ्यांना सगळे लिहायला आवडेलच असे नाही. पु.ल.देशपांडे यांनी याबद्दल छान सांगितले आहे. 'मी एखाद्या लहान मुलासारखा आहे. लहान मुले जशी यात्रेत गेल्यावर सगळीकडे फिरतात आणि सगळ्या गोष्टीचा आनंद घेतात तसा माझा स्वभाव आहे' असे ते म्हणतात. तुमचा स्वभाव चौफेर असेल तर तुम्ही सर्व प्रकारचे वाचन अथवा लिखाण करता. त्यामुळे नेहमी असे वाटते की,

दिसामाजी काहीतरी ते लिहावे । प्रसंगी अखंडित वाचीत जावे ।।

आपल्या आवडत्या एका गझलने डॉ. दिलीप पांढरपट्टे यांनी मुलाखतीचा समारोप केला.

उडवाच मान माझी, माझा नकार नाही.
इतकीच शर्त आहे, मी वाकणार नाही.

मी एवढ्याचसाठी, स्थायिक कुठे न झालो.
भिंती छतात माझे घर मावणार नाही

संपोत सर्व इच्छा, कसली उरो ना आशा
याहून अन्य काही, मी मागणार नाही.

सोलून काढले बघ मी, कातडे मनाचे
आता तुझ्या स्मृतीचा व्रण राहणार नाही.

त्रेतायुगात माझे पूर्वज महान होते
असल्या फुशारकीवर माझी मदार नाही.

धोका मला जरीही रस्त्यात दुष्मनांचा
मागे फिरावयाचा माझा विचार नाही.

शब्दांकन : संध्या गरवारे
सहायक संचालक (माहिती)

इंटरनेटच्या विश्वात इंग्रजी व्यवहाराच्या वाढत्या राबत्यामुळे स्थानिक भाषांचे काय होणार, असा प्रश्न पडू लागला होता, पण भाषेचा आवेग एवढा मोठा होता की, ही सारी बंधने झुगारून भाषा प्रवाहित झाल्या. मराठीही आंतरजालावर प्रभावी झाली आहे .

विनायक पाचलग

१९व्या शतकात मराठीने पाऊल ठेवताच तिला कुणी उचलून घेतलं असेल तर ते आजच्या नवनवीन माध्यमांनी. या नवमाध्यमावरती मराठी आता हळूहळू रुळू लागली आहे. जवळजवळ दहाएक वर्षात इंटरनेटवर मराठी माध्यमातून बोलणं, लिहणं आणि वाचन कमालीचे वाढले. मायबोली, मिसळपावसारख्या मराठी भाषेला वाहिलेल्या संकेत स्थळावरून लोकं लिहू लागली. सुरवातीच्या काळात कळफलक, टाइपिंग बोर्ड यांसारख्या अडचणी होत्याच शिवाय श्रीलिपी, शिवाजी, कृतिदेव सारखे उत्तम फॉन्ट यापूर्वी उपलब्ध होतेच पण ते सर्व इंटरनेटसोबत फटकून वागतात. या फॉन्टमधून मराठी लिहिणे म्हणजे पुन्हा एक वेगळं कौशल्य लागायचं. मात्र युनिकोडमध्ये मराठी उपलब्ध झाल्यानं चित्र कमालीचं बदललं, लोकं लिहिती झाली.

जुन्या शब्दांना नवी झळाळी

या डिजिटल विश्वातील कम्युनिटीने अनेक अडगळीत जाऊन पडलेले जुने शब्द बाहेर काढलेच शिवाय अनके नवीन मराठी शब्दांची भर टाकली. इथं सगळं काही सोयीनं वापरलं जातं. बाय द वे ला रस्त्याच्या कडेने हे अगदी सहजपणे भाषांतर. अर्थात डेटासाठी विदा किंवा ब्लू-प्रिंटसाठी विकासरेखा असे चपखल शब्द पारखूनदेखील घेतले आहेत. डोक्यालिटी, परवडेबल, पटेबलसारखे मिंग्लिश शब्ददेखील मराठीच्या वळचणीला कधी येऊन बसले हे कळलं नाही. अनेक नवनवीन शब्दाचे जोड या डिजिटल विश्वाला मिळाले, मिळत आहेत. या नवमाध्यमांमध्ये आज भर पडत आहे ती पॉडकास्टची. एकूणच भारतीय स्थानिक, प्रादेशिक भाषांसाठी अगदीच नवखं असलेले हे व्यासपीठ मराठीने फार लवकर आत्मसात केले. आज अनेक ओटीटी प्लॅटफॉर्म त्यांच्या सीरिअलसाठी स्थानिक मराठी भाषांना अधिक प्राधान्य देत आहेत कारण ते लोकांना आवडतं.

होय मराठीही उत्पन्नाची भाषा

गेल्या पूर्ण दशकभर फेसबुकचा प्रभाव डिजिटल विश्वावर राहिला त्यामुळे ब्लॉगिंगची संख्या कमी झाली. २००५ ते २०१० या पाचेक वर्षाच्या काळात अनेक ब्लॉगर्स होते ते आता

मराठीचे डिजिटल पाऊल

बहुतांशी फेसबुकवर लिहू लागले. असंख्य फेसबुक कवी, लेखक, वक्ते तयार झाले. काहींनी आपल्या फेसबुकवरील लेखांचे पुस्तकदेखील प्रकाशित केले. शिवाय अशा अभिव्यक्तीच्या माध्यमातून लोकशाही आली असेदेखील म्हणता येईल. कारचा मालक आणि ड्रायव्हर दोघेही फेसबुकवर आले. मराठीमुळे दोघेही लिहिते झाले. डिजिटल माध्यमातून मराठीच्या उपलब्धतेमुळे माणसं आपल्या परीने व्यक्त होऊ लागली. इंग्रजी न येण्याचा गंड कमी झाला. एखाद्या खेड्यात ज्याला वर्तमानपत्रापर्यंत पोहोचता येत नव्हते, त्याच्याकडे प्रमाण भाषा नव्हती किंवा स्वतःचे पुस्तक काढण्याइतपत त्याच्याकडे पैसे नाहीत असा हा समुदाय डिजिटल माध्यमावर लिहिता झाला. त्यामुळे आपली मराठी भाषा समृद्ध तर झालीच शिवाय भाषेचे अनेक पैलू डिजिटल रूपात आले आणि ती सर्वसमावेशक होत पुढे जाऊ लागली. आज स्थानिक मराठी भाषेतदेखील पैसे कमावण्याच्या संधी आहेत, याची जाणीव अनेकांना झाली. अहिरणी, खानदेशी भाषेच्या जोरावर यू-ट्युबवर प्रेक्षकांना खेळवून ठेवणारे आज कित्येक आहेत. आपल्या वऱ्हाडी भाषेतून स्पर्धा परीक्षेच्या मुलांना शिकवणाऱ्या शिक्षकाला अनेकजण चवीनं ऐकतात तेव्हा आपल्या स्थानिक मराठी भाषांची ताकद लक्षात येऊ लागते.

न्यूनगंड संपला

इथं 'लँग्वेजची भाषा' कुणालाही खटकत नाही. मुलगा आणि मुलगी सरळ वळणाची आहे. हे 'सरळ वळण' कसे असते, हा 'व्यक्ती आणि वल्ली' पुस्तकात लेखकाला पडलेला प्रश्न, आजच्या समाज माध्यमावर पडणे शक्य नाही. 'रोजचे रुटीन' आणि थंडगार मधील थंड आणि गार एकाच अर्थाचे, पण इथं सहज चालतं. सकाळी मॉर्निंग वॉकला जाऊन आलो, पाठीमागची बॅकग्राउंड बदला, पायी चालत जाऊन आलो, आज जीन्स पॅन्ट घातली आहे, खाली बेसमेंटला जा, किती स्टॉक शिल्लक आहे? असं सहजपणाने इथं लिहिलं जातं आणि ते वाचलंदेखील जातं. लिहता-बोलताना आपण काही चुकत आहोत, याची कल्पनाही इथं कुणाला नसते. भाषेचा कुठलाच न्यूनगंड नाही. आणि हवा तरी कशाला? शाळेत आपल्याला इंग्रजी बाराखडी होती. ती शाळेत जेवढी पक्की झाली नाही तेवढी फोनेटिक कीबोर्डसमुळे पक्की होत गेली. गावखेड्याची माणसंही आता गुगल इंडिकवर झरझर टाईप करतात.

भाषांच्या छटांना मिळतोय न्याय

याचा पुढचा भाग म्हणजे यु-ट्यूब, ट्विटर आणि इंस्टाग्राम. दर १२ कोसांवर मराठी भाषा बदलते असे म्हणतात. त्या बदलणाऱ्या स्थानिक मराठी छटा या डिजिटल माध्यमावर दिसायला लागल्या आहेत. मग त्यात कोल्हापुरी, विदर्भी, कोकणी, खानदेशी किंवा कानडी प्रभाव असलेल्या मराठीच्या अनेक लहेजा पाहायला मिळतात. यू-ट्यूबवर अशा भाषांना तुफान प्रतिसाद मिळायला लागला. वेगवेगळी इंस्टाग्राम पेजेस आली त्यामुळे हायपर लोकल मराठी अस्तित्वात आली. इथं कदाचित शुद्धलेखन नसेलही मात्र, या मराठीला स्वतःच असं ग्रामर आहे, स्थानिक शब्द आहेत, भाव आहे आणि आपले विचार पोहोचवणे हा हेतू आहे. या भाषेच्या लहेजातून आलेला एक स्वाभिमान आहे. त्यामुळे अशा डिजिटल विश्वाने मराठी सर्वार्थाने समृद्ध केली आहे. भाषिक कौशल्य, लेखन कौशल्य, प्रवास वर्णन, संवाद लेखन, हस्तलिखितांचे संपादन, विकिपीडियाचे ब्लॉग, यांसारख्या असंख्य गोष्टी आज मराठीतून पुढे येत आहेत. तंत्रज्ञान, कायद्यामधील अनेक किचकट संकल्पना मराठीमधून लोकांपर्यंत पोहोचवणारे थ्रेट अनेक ट्विटर हँडलवर पाहायला मिळतात. मराठी भाषा काळासोबत पुढे जात आहे हे नक्की. काना, मात्र, उकार आणि वेलांटीच्या व्याकरणाचे कडक नियम इथे पाळले जात नाहीत. इंग्रजी प्रमाणे आता मराठीतदेखील स्पेलचेकच्या माध्यमातून शुद्ध शब्दलेखन करता येते; पण अजूनही ते बाल्यावस्थेत आहे.

आव्हाने

काही आव्हाने नक्कीच आहेत. आज जे काही अस्तित्वात आले आहे त्याचे छान डॉक्युमेंटेशन करून ते पुढील पिढीकडे सुपुर्द करावे लागेल. मराठी भाषेच्या डिजिटल अविष्काराचा शास्त्रीय पद्धतीने अभ्यास करणं, ही खरेतर काळाची गरज आहे. लाभले आम्हास भाग्य बोलतो मराठी या सुरेख गीतातील 'भाग्य' हे केवळ सांस्कृतिक नाही तर तांत्रिकदेखील आहे. तंत्रज्ञानाचे बोट धरून आपण आज भाषा वाचवू शकतो. पारंपरिक बोलीभाषांचा ऱ्हास होण्यात भारत पहिल्या स्थानावर आहे असे वास्तव युनेस्कोच्या अहवालात आहे. मात्र बोलीभाषा नष्ट होण्याचे सर्वाधिक प्रमाण हे आदिवासी भागात आहे. जुने जाऊ द्या मरणालागुनी असे भाषेबद्दल आपल्याला म्हणता येत नाही. तेव्हा भाषेला प्रवाही ठेवायचे असेल तर तंत्रज्ञानाची आणि खासकरून नवमाध्यमांची मदतही घ्यावीच लागेल. तरच आपली मराठी भाषा गतदशकाप्रमाणे पुढील दशकातदेखील तंत्रज्ञानावर आरूढ होऊन नव्या रूपात नव्या वाटा पकडू शकेल आणि त्यानिमित्ताने जगातील एक प्रमुख व्यवहारातील भाषा म्हणून कार्यरत राहू शकेल.

(लेखक डिजिटल माध्यमात कार्यरत आहेत.)

समाज आणि भाषा यांचे नाते प्राचीन आहे. मराठी भाषा तर नेहमीच समाजाबरोबर राहिली आहे. प्राचीन संस्कृत भाषाशास्त्रात 'सहितो इति साहित्यः' अशी साहित्याची एक व्याख्या आहे. जे बरोबर घेऊन जाते ते साहित्य असा त्या व्याख्येचा अर्थ. याचाच दुसरा अर्थ असा की, समाज, संस्कृती आणि आमजनता यांच्या बरोबरीने जे वाटचाल करते साहित्य आणि ती भाषा. अर्थात मराठी भाषेने तीच भूमिका अगदी प्रारंभापासून कायम ठेवली आहे, असे मला वाटते. मराठी भाषा ही नेहमीच आमजनतेबरोबर राहिली. त्या त्या वेळच्या काळानुसार आणि गरजेनुसार तिने वेगवेगळी रुपे धारण केली. मात्र मूळ मराठी भाषेचा प्रवाह हा कृष्णा, गोदावरी आणि नर्मदा नदीप्रमाणे विशाल परंतु शांतपणे वाहत राहिला आहे.

मराठीला येतेय नवी झळाळी

चिंतामणी सहस्रबुद्धे

साहित्य सोनियाचिया खाणी, उघडवी देशियेचिया आक्षोणी,
विवेक वेलीची लावणी, हो देऊ सैंध

संत ज्ञानेश्वरांची ही ओवी साहित्य आणि समाज यांचा संबंध कसा असतो किंवा कसा असावा याचे दिग्दर्शन करते. या महाराष्ट्र देशात साहित्य सोनियांच्या खाणी उघडल्या जाव्यात. एवढेच नव्हे तर त्या खाणीत विवेकाच्या वेली बहराव्यात अशी सदिच्छा आणि अपेक्षा ज्ञानदेव व्यक्त करतात. ज्ञानदेवांना केवळ साहित्य किंवा वाङ्मयाची निर्मितीच अपेक्षित नाही, तर त्या साहित्याला विवेकाची, विचारांची, प्रगल्भतेची जोड असली पाहिजे, असा आग्रह ते करत आहेत. विवेकनिष्ठ आणि विधायक विचारनिष्ठ असे साहित्य असावे, ही संत ज्ञानेश्वरांची ही भूमिकाच साहित्याचे प्रयोजन स्पष्ट करते, असे मला वाटते.

भाषेच्या पाऊलखुणा

सुमारे १८०० वर्षांपूर्वी गोदावरी नदीच्या खोऱ्यात गाथा सप्तशती हा जगप्रसिद्ध ग्रंथ तयार झाला. हाल सातवाहन या राजानेच त्या ग्रंथातील गाथा संकलित केल्या आहेत असे अभ्यासकांचे म्हणणे आहे. हा ग्रंथ तत्कालीन प्रचलित असलेल्या प्राकृत भाषेत आहे. या गाथा सप्तशतीमध्येही आपल्याला तत्कालीन समाजस्थितीचे स्पष्ट प्रतिबिंब पाहायला मिळते. शिवाय हा ग्रंथ जरी प्राकृत भाषेत असला तरीही त्या गाथांतील अनेक शब्दांमध्ये आपल्याला मराठी भाषेच्या विकासाच्या प्रारंभीच्या पाऊलखुणा लक्षात येतात. अंबेजोगाईचे प्रसिद्ध कवी मुकुंदराज यांचा विवेकसिंधू हा ग्रंथ प्रसिद्ध आहे. अतिशय साध्या आणि सोप्या मराठी भाषेत असलेला हा ग्रंथ ज्ञानेश्वरीपूर्वीही १०० वर्षे आधी सिद्ध झाला. विशेष म्हणजे त्या ग्रंथाचे नावही 'विवेकसिंधू' असे आहे. यावरून विचार आणि विवेक यांचा प्राचीन मराठी साहित्याशी असलेला अनुबंध आपल्या लक्षात येतो.

भाषा हे कोणताही विचार व्यक्त होण्याचे साधन आहे. या भाषेच्या आधारानेच साहित्य आकाराला येते. केवळ लिखित साहित्यातूनच भाषेचा आविष्कार होतो असे नाही. तर भाषण, गायन, कथाकथन, कीर्तन, लोककला, लोकनाट्य, चित्रपट आणि नाटक अशा माध्यमातूनही भाषेचा गोडवा, तिचे सामर्थ्य जनसामान्यांपर्यंत पोहोचू शकते. छापील साहित्यामुळं जशी भाषेला व्यापकता आली, तशीच ती रेडिओ, दूरचित्रवाणीवरील विविध कार्यक्रमांमुळेही आली. कथा, कविता, कादंबरी, प्रवासवर्णन, समाजाच्या भावभावनांचे, विचारांचे, परिस्थितीचे दर्शन घडवतात. त्याचबरोबर गेल्या काही वर्षांत समाजमाध्यमे (सोशल मीडिया) हीसुद्धा प्रचलित मार्गांपेक्षा थोड्या वेगळ्या पद्धतीने भाषेचा आविष्कार करत आहेत. त्या माध्यमांनीही अल्पावधीत समाजमनाची फार मोठी पकड घेतली आहे, असे आपल्याला जाणवते.

काळानुरूप भाषाबदल

ठरावीक अंतरावर भाषा बदलते असे म्हणतात. ते खरेही आहे. मात्र काळानुरूपही किंवा व्यवसायानुरूपही भाषेमध्ये खूप बदल होत असतो. त्यामुळेच मराठी भाषेच्या अभ्यासासाठी आपल्याला मराठी साहित्याच्या इतिहासाचाही अभ्यास करावा लागतो. एकेक शतक जसे पुढे सरकत जाते तसतशी भाषाही अधिक सोपी आणि प्रवाही बनत जाते. त्या त्या काळाचे प्रतिबिंब त्या त्या वेळच्या भाषेत उमटताना आपल्याला दिसते. त्यामुळे भाषेचा अभ्यास करताना प्राचीन, मध्ययुगीन, अर्वाचीन असे टप्पे करावे लागतात. कोणताही भाषा किती लोक बोलतात त्याचबरोबर त्या भाषेत सर्व स्तरावरील समाजांचे प्रतिबिंब उमटते का तेसुद्धा महत्त्वाचे ठरते. समाजाच्या जास्तीत जास्त थरांतून लेखक किंवा कवी पुढे येतात. आणि त्यांच्यामुळे ज्या साहित्यात नवनवी भर पडते ते साहित्य अधिक समृद्ध आणि चिरंजीव ठरत असते, असा आजपर्यंतचा अनुभव आहे.

नियतकालिकांचे महत्त्व

१९व्या शतकाच्या सुरुवातीपासून मराठीत प्रबोधनात्मक साहित्याची पहाट झाली. बाळशास्त्री जांभेकरांनी पहिले मराठी नियतकालिक प्रसिद्ध केले. त्यानंतर विष्णुशास्त्री चिपळूणकर, कृष्णशास्त्री चिपळूणकर, लोकहितवादी अशा साहित्यिकांनी मराठी भाषेला नवा आकार दिला. त्याच वेळी कादंबरी, कविता आणि

भाषासमृद्धीत सर्वांचे योगदान

मराठी भाषेचाच जेव्हा आपण विचार करतो तेव्हा ही भाषा सर्वांगाने समृद्ध करण्यात समाजातील विविध घटकांचे मोठे योगदान आहे, असे आपल्याला आढळून येते. सुमारे ७०० वर्षांपूर्वी मराठी भाषेत जबरदस्त उत्क्रांती झाली. संतशिरोमणी नामदेव महाराज, संत ज्ञानेश्वर, संत चोखा मेळा, संत कर्म मेळा, संत नरहरी महाराज, संत सेना महाराज, कान्होपात्रा, संत सांवता माळी अशा समाजाच्या विविध थरांतून आलेल्या अनेक संतांनी समाजप्रबोधन केले. त्यामुळे तत्त्वज्ञानाबरोबरच मराठी भाषेलाही समृद्धी आली. त्यानंतर संत एकनाथ महाराजांनी लोककलांना आणि लोकभाषेला अधिक प्राधान्य देत आपली साहित्य रचना केली. भारूड हा लोककलेला समृद्ध करणारा काव्य प्रकार त्यांनी रूढ केला. त्यानंतर संतश्रेष्ठ तुकाराम महाराजांनी मराठी भाषेचे वैभव वाढवले. दैनंदिन जीवनातील अनेक दाखले देत त्यांनी हरिभक्तीचा प्रसार करण्याबरोबरच रोखठोक भाषेत समाजप्रबोधनही केले. समर्थ रामदासांनी अध्यात्माचा विचार रुजवतानाच समाजाशास्त्राचे आणि जीवनविद्येचेही विवेचन केले. या सर्व संतांमुळे मराठी भाषेचा प्रवाह अधिक वाहता आणि समृद्ध झाला. मोरोपंत, वामनपंडित, रघुनाथपंडित अशा कवींनी आख्यान काव्यांमुळे मराठी भाषेला वेगळे परिमाण मिळवून दिले.

मराठी भाषेच्या जडणघडणीत शाहिरांचेही मोठे योगदान आहे. प्रभाकर, होनाजी बाळा, सगनभाऊ, अनंत फंदी, राम जोशी अशा शाहिरांनी आमजनतेचे मनोरंजन करत असतानाच लोकप्रबोधनाचीही मोठी कामगिरी केली. लावणी आणि तमाशा असे साहित्य मराठीत लोकप्रिय करण्यात शाहिरांचे मोठे योगदान आहे. १९व्या शतकाच्या अखेरीस शाहीर पठ्ठे बापूराव यांनीही मराठी लावणी वाङ्मय समृद्ध केले.

नाटक असे वाङ्मय मराठीत विपूल प्रमाणात लिहिले जाऊ लागले. मराठी संगीत रंगभूमीनेही मराठी भाषेला नाटकांच्या रूपाने नटवले. त्याच वेळी महाराष्ट्रात प्रबोधनाचे युग सुरू झाले. महात्मा जोतिबा फुले, भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या महान कार्याच्या प्रेरणेने समाज प्रबोधनपर साहित्याचेही लेखन सुरू झाले. कविवर्य केशवसुत यांच्या नवकवितांनी मराठी काव्यसृष्टीला खडबडून जागे केले. नंतरच्या काळात साहित्यरत्न लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे, शाहीर अमर शेख यांनीही लोकरंजनाबरोबरच लोकप्रबोधनाचेही फार मोठे कार्य केले.

स्वातंत्र्ययुद्धाच्या वेळीही अनेक प्रकारचे साहित्य पुढे आले. त्याच वेळी साक्षरतेचेही प्रमाण वाढू लागले होते. साहजिकच नव्या पिढीतल्या नवसाक्षरांची साहित्याची मागणी वाढत होती. त्यामुळे वृत्तपत्रे आणि नियतकालिके यांचे नवे युग सुरू झाले. पुस्तकांची संख्या वाढू लागली. अनेक महिलाही मोठ्या प्रमाणावर लिहू लागल्या. वेगवेगळे अनुभव साहित्यात येऊ लागले. त्यामुळे साहजिकच मराठी साहित्य व्यापक होऊ लागले. साठोत्तरी साहित्याने तर मराठी साहित्यात आणि मराठी भाषेच्या व्यवहारात क्रांतीच घडवली. विशेषतः समाजातील उपेक्षित, पीडित आणि वर्षांनुवर्षे वंचित राहिलेल्या समाज घटकांतून नव्या दमाचे लेखक, कवी, नाटककार, कादंबरीकार आणि वक्ते पुढे आले. त्यामुळे मराठी भाषेचा एके काळी मर्यादित वर्तुळात थांबून असलेला प्रवाह मुक्त झाला. त्यामुळे भाषेला जबरदस्त ताकद मिळाली.

समाजातील सर्व स्तरांतून जोपर्यंत लेखक, कवी, नाटककार, कादंबरीकार आणि वाचकही पुढे येत नाहीत, तोपर्यंत कोणतीही भाषा खऱ्या अर्थाने कधी समृद्ध होत नाही. सुदैवाने मराठी भाषेत असे वेगवेगळे अनुभवविश्व प्रकट होऊ लागले. अनुभव व्यक्त होऊ लागले. वेगवेगळ्या व्यवसायांतील लोकही उत्साहाने आणि आपुलकीने लिहू लागले. साहजिकच नवे नवे शब्द मराठी भाषेत येऊ लागले. अनुभवविश्व जेवढे समृद्ध तेवढी भाषाही संपन्न असे आपल्याला दिसून येते. त्यामुळेच मराठी भाषेला एक सौंदर्य आणि सौष्ठव प्राप्त झाल्याचे आपल्याला दिसेल.

समाज माध्यमांचाही परिणाम

आजपर्यंत लेखनाच्या दुनियेत काहीसे अलिप्त राहणारे किंवा राहिलेले लोकही अलीकडच्या काळात समाजमाध्यमांतून व्यक्त होऊ लागले आहेत. त्यामुळे भाषेला अधिक ताजेपणा आला आहे, असे आपल्याला आढळेल. विशेषतः कोरोना संकटाच्या काळात अनेकजण व्हॉट्सॲप, ट्विटर, फेसबुक अशा माध्यमांतून लिहायला लागले. त्यामुळे एक वेगळेच विश्व सर्वांच्या पुढे उलगडू लागले. कोरोना काळात किंवा लॉकडाऊनच्या काळात समाजमाध्यमातून व्यक्त झालेल्या निवडक अनुभवांचे जर कुणी संकलन करायचे ठरवले तर आजपर्यंतच्या भाषेच्या सगळ्या चौकटी ओलांडल्या गेल्या आहेत, असे आपल्याला दिसून येईल. लेखन ही आता कुणाचीही मक्तेदारी राहिलेली नाही. तो एक मुक्त आविष्कार झाला आहे. अर्थात तो मुक्त आविष्कार होत असला तरी त्याच वेळी प्रचलित पद्धतीनुसार पुस्तके वगैरेही आता मोठ्या प्रमाणात प्रकाशित होऊ लागली आहेत. मराठी भाषेच्या समृद्धीचे हे एक सुचिन्ह आहे, असे आपल्याला म्हणावे लागेल.

इंग्रजी भाषेची अनिवार्यता किंवा अपरिहार्यता सातत्याने सांगितली जाते. त्यात बऱ्याच प्रमाणात तथ्यही आहे. मात्र अलीकडच्या काळात लिखित किंवा अलिखित स्वरूपात जे लेखन केले जात आहे. तसेच समाजमाध्यमांतूनही ज्या पद्धतीने अनेकजण व्यक्त होत आहेत, ते पाहिले तर मराठी भाषेला पुन्हा एकदा नवी झळाळी आली आहे, असे जाणवते. समाजमाध्यमांतून थक्क करणारे अनुभव लोकांसमोर येत आहेत. माहितीचा तर धबधबाच सुरू आहे. त्यामुळे मराठी भाषेच्या भवितव्याची चिंता करण्याचे काही कारण आहे, असे वाटत नाही.

(लेखक ज्येष्ठ पत्रकार आणि मराठी साहित्याचे अभ्यासक आहेत.)

तुमच्या देशातल्या तरुणांच्या ओठावर कुठलं गाणं आहे ते सांगा आणि (त्यावरून) मी तुम्हाला तुमच्या राष्ट्राचं भवितव्य सांगतो अशा अर्थाचं जिमी कार्टर या अमेरिकन राष्ट्राध्यक्षाचं एक सुप्रसिद्ध वचन आहे. यात किंचित बदल करून तुमच्या देशातील तरुणांच्या हाती कुठलं पुस्तक आहे ते सांगा आणि (त्यावरून) मी तुम्हाला तुमच्या राष्ट्राचं भवितव्य सांगतो असं केल्यास वाचनाचं सामर्थ्य आणि महत्त्व विशद करणारे हे एक प्रभावी असं वचन ठरू शकेल. आपल्या भारताला सशक्त आणि दर्जेदार साहित्याची समृद्ध परंपरा लाभलेली आहे. त्यात पौराणिक वाङ्मयापासून ते राजकीय वाङ्मय, संत साहित्यापासून ते दलित साहित्य, वैज्ञानिक ते सामाजिक साहित्य, कौटुंबिक ते रहस्यमय, बालवाङ्मय ते थेट गूढ-भयकथा असे विविध साहित्यविषय अनेक साहित्यधुरीणांनी फारच सशक्तपणे हाताळलेले आढळतात. मराठी साहित्याचा हा बहुपेडी प्रवास निरखत असताना साधारण त्याच सुमारास जागतिक किंवा एतद्देशीय अन्य भाषिक साहित्यामध्ये काय घडामोडी घडत आहेत हे पाहणे आणि त्यांची मराठी साहित्याशी एक निरोगी तुलना करून बघण्याचा मोह होणे स्वाभाविकच आहे.

आहे मनोहर तरीही

हेरंब ओक

पाश्चात्त्य देशांतील साहित्यामध्ये लेखनाचे विषय, नायक, मांडणी या सर्वच बाबतीत असंख्य प्रयोग आढळतात. विविध विषय, राजकीय परिस्थितीवर तिरकस भाष्य करणाऱ्या कादंबऱ्या, सैन्याची पार्श्वभूमी असणारा एखादा आजी किंवा निवृत्त लष्करी अधिकारी किंवा गुप्तहेर, परग्रहावरून पृथ्वीवर केले गेलेले आणि जगाने (अमेरिकेने) परतवून लावलेले हल्ले, विचित्र परिस्थितीत अडकलेले नायक, राष्ट्राध्यक्षांवर केले गेलेले हल्ल्यांचे प्रयत्न, सुंदर स्त्रियांच्या जिवावर उठलेले सिरियल किलर्स अशा एक ना अनेक विषयांवर तिथे ढिगांनी पुस्तके लिहिली गेली आहेत.

शिक्षणाने डॉक्टर असलेल्या रॉबिन कुक या लेखकाने अमेरिकेतील वैद्यकीय क्षेत्रातील घातपात, अपघात, मानवी अवयवांची तस्करी, वैद्यकीय विमा कंपन्यांची दादागिरी अशा वैद्यकीय क्षेत्रातील अनेक वाईट चालीरितींवर कोमा, कन्टेंजन, क्रिटिकल, क्रायसिस, टॉक्सिन, सीजर, क्युअर अशा अनेक कादंबऱ्या लिहिल्या आहेत. सीआयए चा गुप्तहेर असलेल्या आणि अपघातानेच सीआयएच्या कृष्णकृत्यांचा मुखवटा उतरवून त्यांचा खरा चेहरा समोर आणणारा जेसन बॉर्न नावाच्या नायकावर बॉर्न आयडेंटिटी, बॉर्न सुप्रीमसी, बॉर्न अल्टिमेटम या रॉबर्ट लडलमने लिहिलेल्या कादंबऱ्या अतिशय लोकप्रिय आहेत. सैन्याची पार्श्वभूमी असणारा एखादा आजी किंवा निवृत्त लष्करी अधिकारी किंवा पोलीस डिटेक्टिव्ह (इन्स्पेक्टर) यांना केंद्रस्थानी ठेवूनही अनेक पुस्तके लिहिली गेली आहेत. त्यात ली चाईल्ड (मूळ नाव : जेम्स डोवर ग्रांट) या ब्रिटिश लेखकाने निवृत्त लष्कर अधिकारी असलेल्या जॅक रीचर या नायकाला जन्माला घालून त्याच्या अमेरिकाभरच्या भ्रमंतीच्या दरम्यानच्या पराक्रमांवर आणि त्याला आलेल्या अनुभवांवर सुमारे २५ पुस्तकं लिहिली आहेत. किलिंग फ्लोअर, गॉन टुमॉरो, वर्थ डायिंग फॉर, वन शॉट, ६१ अवर्स ही त्यातली काही उल्लेखनीय पुस्तकं. तर विन्स फ्लिन या लेखकाने मिच रॅप या सीआयएच्या दहशतवाद विरोधी पथकातल्या (Counter Terrorist Unit) नायकाला केंद्रस्थानी ठेवून वीसेक पुस्तकं लिहिली आहेत ज्यातली अमेरिकन असॅसीन, ट्रान्सफर ऑफ पॉवर, मेमोरियल डे, सेपरेशन ऑफ पॉवर ही विशेष उल्लेखनीय नावं. एच पी लवक्राफ्ट, स्टिव्हन किंग यांची भय, गूढ, पारलौकिक जग या विषयांना वाहिलेली असंख्य पुस्तकं प्रचंड लोकप्रिय आहेत. लवक्राफ्टचा कुथुलू हा भयकथानायक तर इतका प्रसिद्ध आहे की, जगभरातल्या अनेक भयकथाकारांना लवक्राफ्टच्या 'कॉल ऑफ कुथुलू' या कथेचा अनुवाद करण्याचा मोह आवरला नाही. आपल्या इथे सुप्रसिद्ध भयकथाकार नारायण धारप यांनी या कथेचा मराठी अनुवाद केला आहे. स्टिव्हन किंगने भय, पारलौकिक जग, अमेरिकन समाज इत्यादींवर सेलम्स लॉट, मिझरी, पेट सिमॅटरी, इट, द शायनिंग अशा अनेक लोकप्रिय कादंबऱ्या लिहिल्या. अमेरिकन न्यायव्यवस्था, वकिली जग या विषयाला वाहिलेल्या कादंबऱ्या लिहिणारा जॉन ग्रिशम तिथे जेवढा लोकप्रिय आहे तेवढाच प्राचीन इतिहासातील न सुटलेली काही रहस्य आणि त्यांची आजच्या काळाशी घातलेली सांगड याविषयावर अनेक उत्तम पुस्तकं लिहिणारा डॅन ब्राऊनही. जॉन ग्रिशमची द पेलिकन ब्रिफ, द फर्म, द क्लायंट, द

रॅकेटीअर,द रेनमेकर, द पार्टनर, द ब्रोकर ही तर डॅन ब्राऊनची द एंजल्स अँड डेमन्स, द दा विंची कोड, इन्फर्नो, द लॉस्ट सिंबल अशी काही निवडक पुस्तकं प्रचंड लोकप्रिय आहेत. आंतरराष्ट्रीय गुप्तहेर या विषयावरील जगातील सर्वोत्कृष्ट मानल्या गेलेल्या टिंकर, टेलर, सोल्जर, स्पाय आणि द स्पाय हू केम इन फ्रॉम द कोल्ड सारख्या कादंबऱ्या लिहिणारा जॉन ल' कार (ब्रिटिश) च्या लेखणीवर तिथे जेवढं प्रेम केलं जातं तेवढंच प्रेम सुमारे १५० रहस्यमय कादंबऱ्या लिहिणाऱ्या आणि न्यूयॉर्क टाईम्सच्या बेस्टसेलर यादीत सर्वाधिक काळ पहिल्या क्रमांकावर राहण्याचा विक्रम करणाऱ्या जेम्स पॅटर्सनवरही. याव्यतिरिक्त बॉश या लॉस एन्जलस पोलीस खात्यातील डिटेक्टिव्हवर अनेक कादंबऱ्या लिहिणारा मायकल कॉनली, खुनांच्या मालिका, रहस्यकथा या विषयांवर लिहिणारे प्रेस्टन आणि चाईल्ड, विज्ञान आणि सायफाय विषयांवर लिहिणारा ज्युरासिक पार्क या पुस्तकांच्या मालिकेमुळे लोकप्रियतेच्या शिखरावर पोचलेला मायकल क्रायटन अशी अनेक नावं अग्रक्रमाने घेता येतात. थोडं मागे गेलो तर जेम्स हॅडली चेज, सिडने शेल्डन, अगाथा ख्रिस्ती (ब्रिटिश), डॉ आर्थर कॉनन डॉयल (ब्रिटिश), आर्थर सी क्लार्क (ब्रिटिश), आयझॅक असिमोव्ह इत्यादी सिद्धहस्त लेखकांनी निरनिराळ्या विषयांवर अक्षरशः अचंबित करून टाकण्याएवढं विविधांगी लेखन केलं आहे. या सर्व विद्वान आणि अतिशय प्रतिभावंत लेखक मंडळींद्वारे खुनांच्या मालिका, गुप्तहेर, सूड, अमेरिकन राष्ट्राध्यक्षांच्या खुनांचे प्रयत्न, कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि त्याचे दुष्परिणाम, खासगी गुप्तहेर, समांतर विश्व, टाईम मशीन अशा असंख्य विषयांवर विपुल लेखन केलं गेलं आहे.

कारणे

अर्थात विविध विषयांवरील लेखनात विपुलता, वैविध्य कमी असण्याची काही कारणंही आहेत. पाश्चात्त्य देशांमधील समाज व्यवस्था, राहणीमान, आर्थिक सुबत्ता हे आपल्या देशातील त्याच बाबींपेक्षा अनेक पटींनी वरचढ आहे. एवढंच नाही तर जगभरात इंग्रजी आणि मराठी बोलणाऱ्या लोकांच्या संख्येतही प्रचंड मोठा फरक आहे. जगभरात मराठी बोलणाऱ्या लोकांची संख्या ही जेमतेम सव्वा आठ कोटी आहे, तर इंग्रजी बोलणाऱ्यांच्या बाबतीत विचार करायचा झाला, तर हाच आकडा २ अब्जाहूनही अधिक आहे. अर्थातच या प्रचंड तफावतीमुळे इंग्रजी पुस्तकांसाठी खूप मोठा ग्राहकवर्ग उपलब्ध आहे. वाचक इंग्रजी पुस्तकं विकत घेऊन वाचतात, आवडलेली पुस्तकं खास संग्रही (Collection) ठेवण्यासाठी विकत घेतात. आवडत्या लेखकाच्या नवीन पुस्तकाची चातकाप्रमाणे वाट पाहत असतात. नवीन पुस्तक यायची घोषणा झाली की, लगेचच प्री-ऑर्डर करून ठेवणाऱ्या चाहत्यांची संख्याही फार मोठी आहे. अर्थात या सगळ्या बाबींमुळे इंग्रजी लेखकांच्या आर्थिक उलाढाली कोटीच्या कोटी उड्डाणे घेताना दिसतात यात आश्चर्य वाटण्याजोगे काहीच नाही. पाश्चात्त्य लेखक निव्वळ लेखनाकडे उपजीविकेचं साधन म्हणून बघू शकतो जी गोष्ट मराठी लेखकांच्या बाबतीत आजच्या घडीला घडणे अशक्य नसले तरी अवघड आहे.

पुरेसे नाही

जगभरात हाताळल्या जाणाऱ्या निरनिराळ्या विषयांमधील वैविध्य आणि आपल्या इथे किंवा विशेषतः मराठी भाषेत हाताळले जाणारे विषय यांची तुलना करून बघायचा मोह होणं स्वाभाविकच आहे. अर्थात ही अतिशय निरोगी स्वरूपाचीच तुलना असेल. पुस्तकांच्या अनेक समूहांवर चर्चिले जाणारे विषय, तिथल्या चर्चा आणि नियमित वाचली जाणारी पुस्तकं ही कधीकधी एकाच साच्यात अडकल्यासारखी वाटतात. स्वामी, राऊ वगैरेंसारख्या ऐतिहासिक किंवा मृत्युंजय, युगंधर सारखी पौराणिक, काही अनुवादित किंवा काही ठरावीक सेल्फ-हेल्पची पुस्तकं हीच राहून राहून चर्चेत आल्यासारखी वाटतात. अर्थात यात सर्वस्वी वाचकांचाच दोष आहे असंही नाही. आपल्याकडे विषयांची वानवा कधीच नव्हती. आपल्या देशात पंतप्रधानांच्या, अनेक शास्त्रज्ञांच्या हत्या झाल्या, आणीबाणी लादली गेली, असंख्य जातीय आणि धार्मिक दंगली झाल्या, विविध शोध लागले, अनेक पेटंट्स फाईल केली गेली, काही नाकारली गेली, चांद्रयान, मंगलयान यांसारखे अंतराळक्षेत्रातील अत्यंत महत्त्वाचे उपक्रम यशस्वीरीत्या राबवले गेले. छत्रपती शिवाजी महाराजांचं अद्‌भुत चरित्र, असंख्य लढाया असे अनेक विषय आहेत. यातल्या एकेका विषयावर अक्षरशः शेकड्यांनी पुस्तके, कादंबऱ्या, कथा, प्रबंध इत्यादींचं लेखन केलं जाऊ शकतं. आपल्याकडे निदान गेल्या काही वर्षांत तरी ऐतिहासिक, पौराणिक विषयांवर विशेष करून लेखन झालं. गेल्या काही वर्षांत डॅन ब्राऊनच्या शैलीत प्राचीन/अर्वाचीन इतिहासाची आजच्या काळाशी सांगड घालण्याचे प्रयत्न वसंत लिमये यांच्या लॉक ग्रिफिन, विश्वस्त आणि मुरलीधर खैरनार यांच्या शोध कादंबऱ्यांमधून झालेही. पण अर्थात ते पुरेसे नव्हेत.

विजयध्वज फडकेलच

साहित्यनिर्मिती ही एक अविरत चालणारी, अनेक घटकांवर अवलंबून असणारी अशी एक अत्यंत दीर्घकालीन प्रक्रिया आहे. कालांतराने मराठी साहित्यातील विषयांचं वैविध्य अधिकाधिक वृद्धिंगत होत जाईल, व्यासंग अधिक विस्तारेल, लेखकांची संख्या, दर्जात्मक लिखाण सद्य:स्थितीपेक्षाही अधिक उच्च पातळीवर जाईल आणि अमृतातेही पैजा जिंकणारी आपली मराठी भाषा, आपला विजयध्वज जागतिक स्तरावरही अधिक डौलाने फडकावेल, अशी आशा आणि अपेक्षा बाळगू या आणि एक वाचक म्हणून आपण आपले कर्तव्य जबाबदारीने पूर्ण करण्यासाठी प्रयत्नरत राहू या, कटिबद्ध राहू या !

मुख्यमंत्री उद्धव बाळासाहेब ठाकरे यांनी एकाच महिन्यात केलेले चार दौरे निश्चितच महत्त्वपूर्ण होते. गोसेखुर्दसारख्या प्रकल्पांची पाहणी, भंडारा जिल्हा रुग्णालयात लागलेल्या दुर्दैवी आगीत मृत्युमुखी पडलेल्या बालकांच्या पालकांची केलेली सांत्वना आणि बाळासाहेब ठाकरे आंतरराष्ट्रीय प्राणी उद्यानाचे उद्घाटन या दौऱ्यातून मुख्यमंत्र्यांनी सर्व स्थितीत मी तुमच्यासोबत असल्याचे, तसेच विकासकामाची गती वाढवली जाईल, असे आश्वासन दिले.

चार दौरे, चार आशय आणि एक सूत्र !

हेमराज बागुल

राज्याच्या उपराजधानीत यंदा साजरा झालेला देशाचा प्रजासत्ताक दिन एक अनोखा ऋणानुबंध दृढ करणारा होता. त्यासाठी निमित्त ठरले ते मुख्यमंत्री उद्धव बाळासाहेब ठाकरे यांच्या झालेल्या नागपूर भेटीचे. मुख्यमंत्र्यांचा गेल्या काही

नांदगाव-खंडेश्वर समृद्धी महामार्गाची पाहणी करताना मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे.

दिवसातला हा विदर्भातील चौथा दौरा. या चारही दौऱ्यांमागचा उद्देश वेगवेगळा असला तरीही त्यामागचे सूत्र एकच होते, ते म्हणजे विदर्भाशी विविध पातळ्यांवर असलेली एक परिपूर्ण बांधिलकी अधिक दृढ करण्याचे!

कोरोनाचे सावट ओसरू लागत असतानाच मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी विविध आघाड्यांवरील कामांना गती दिली आहे. या साथीमुळे राज्याच्या विकासाला कोणतीही खीळ बसू नये, यासाठी त्यांची सातत्याने धडपड राहिली आहे. राज्याचा चेहरामोहरा बदलणाऱ्या आणि मोठे परिवर्तन घडवून आणण्याची क्षमता असणाऱ्या प्रकल्पांच्या कामांना गती देण्याचा त्यांचा निर्धार कृतीच्या पातळीवर उतरत आहे. यासोबतच विकासाच्या प्रक्रियेत मागे राहिलेल्या राज्यातील भागांवर त्यांनी विशेष लक्ष केंद्रित केले आहे. विदर्भाने गेल्या काही दिवसांत त्याची प्रचिती घेतली आहे.

या विकासकामांच्या आढाव्याचा प्रारंभ त्यांनी गेल्या डिसेंबरमध्ये हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाच्या कामास प्रत्यक्ष भेट देऊन केला. त्यासाठी त्यांनी अमरावती जिल्ह्याचा दौरा केला होता. अत्यंत काटेकोरपणे त्यांनी महामार्गाशी संबंधित सर्व कामांची पाहणी करून येत्या महाराष्ट्र दिनापर्यंत शिर्डीपर्यंतचा टप्पा कार्यान्वित करण्याचा निर्धार व्यक्त केला आणि त्यानुषंगाने संबंधित यंत्रणेला गतीने कार्यवाही करण्याचे आदेशही दिले. विदर्भाची ही भाग्यरेखा प्रत्यक्षात साकारावी, यासाठी त्यांनी त्याबाबतची कार्यवाही स्वत:च्या निरीक्षणाखाली आणली आहे.

जानेवारीच्या पहिल्या आठवड्यात महाराष्ट्र विधिमंडळाच्या कायमस्वरूपी कक्षाचे ऑनलाईन उद्घाटन करताना विदर्भ आपल्या हृदयात असून, या कक्षाच्या माध्यमातून हा अनुबंध

भंडारा येथील नवजात शिशू केंद्रात मृत्यूमुखी पडलेल्या बालकाच्या कुटुंबीयांशी संवाद साधताना मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे.

मुख्यमंत्री स्वत: गाडीतून उतरून शेतकऱ्यांच्या व्यथा ऐकून घेतात....

राज्याच्या मुख्यमंत्र्यांना प्रत्यक्ष भेटून आपल्या व्यथा मांडण्यासाठी वाट पाहणाऱ्या प्रकल्पग्रस्त शेतकऱ्यांना आनंदाचा धक्का बसला जेव्हा अचानक मुख्यमंत्र्यांचा ताफा त्यांच्याजवळून जातांना थांबला आणि खुद्द मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे गाडीतून उतरून शेतकऱ्यांत मिसळले आणि त्यांच्या व्यथा जाणून घेतल्या. दुपारी नागपूर दौऱ्यात गोसेखुर्द धरणाच्या कामाची पाहणी केल्यानंतर मुख्यमंत्र्यांनी घोडाझरी शाखा कालवा येथे भेट देऊन पाहणी केली. त्यानंतर त्यांच्या गाड्यांचा ताफा काही अंतरावरील हेलिपॅडकडे जाण्यासाठी निघाला तेवढ्यात शेतकऱ्यांचा घोळका हातात कागद घेऊन थांबला असल्याचे मुख्यमंत्र्यांच्या लक्षात आले. त्याबरोबर मुख्यमंत्र्यांनी वाहने थांबवण्याचे आदेश दिले व ते स्वत: झटकन गाडीतून उतरून जमलेल्या शेतकऱ्यांकडे गेले. या वेळी शेतकऱ्यांनी १५ वर्षांपासून गोसेखुर्द धरणातील पाण्याचा एकही थेंब चंद्रपूरमधील शेतकऱ्यांना न मिळाल्याने काहीच फायदा मिळत नसल्याची व्यथा मांडली, मोबदला मिळाला नाही, अशी तक्रारही त्यांनी केली. यावर मुख्यमंत्र्यांनी आस्थेवाईकपणे सर्वांशी बोलून आणि त्यांच्या व्यथा जाणून घेऊन यावर तातडीने मार्ग काढण्याचे निर्देश अधिकाऱ्यांना देण्यात येतील, असे सांगितले. मुख्यमंत्री स्वत: थांबून आपले म्हणणे ऐकून घेत आहेत, यावर शेतकऱ्यांनी त्यांचे मनापासून आभारही मानले.

अधिक घट्ट करण्याचे वचन दिले होते. हे वचन अवघ्या महिन्याभरात कृतीत आणताना त्यांनी त्यानंतर तीन दौरे केलेत. विदर्भ विकासाचे खऱ्या अर्थाने सिंचन करू शकणाऱ्या गोसेखुर्द प्रकल्पास त्यांनी भेट दिली. हा महत्त्वाकांक्षी राष्ट्रीय प्रकल्प गेली अनेक वर्षे विविध कारणांनी रखडला होता. अडीच लाख जमिनीचे सिंचन करण्याची क्षमता असताना राज्यातील जलसंपन्नतेच्या साडेतीन शक्तिपीठांपैकी एक मानला जातो. साडेअठरा हजार कोटी रुपये खर्चाचा हा प्रकल्प सर्व घटकांच्या सहकार्याने येत्या तीन वर्षात पूर्ण करण्यात येईल. त्यासाठी पुरेसा निधी उपलब्ध करून दिला जाईल, अशी ग्वाही देतानाच प्रकल्प पूर्ण करतानाच त्यामुळे बाधित झालेल्या नागरिकांचे योग्य पुनर्वसन व्हावे, तसेच ते पूर्ण झाल्यावर प्रकल्पग्रस्तांच्या

'गोंडवाना थीम पार्क' उभारणार

गोरेवाडा आंतरराष्ट्रीय प्राणी उद्यानाच्या नावाने अस्वस्थ होऊ नका. आमच्या धमण्यात विदर्भाप्रति प्रेम आहे. बाळासाहेब ठाकरे गोरेवाडा आंतरराष्ट्रीय प्राणी उद्यानाच्या माध्यमातून जागतिक पर्यटकांपुढे स्थानिक संस्कृती मांडायची आहे. गोंडसमूहाची संस्कृती, इतिहास, नृत्य, रहिवास, कला जगापुढे प्रभावीपणे मांडण्यासाठी या उद्यानामध्ये 'गोंडवाना थीम पार्क' उभारणार असल्याची घोषणा मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी येथे केली.

महाराष्ट्र वन विकास महामंडळातर्फे तयार करण्यात आलेल्या बाळासाहेब ठाकरे गोरेवाडा आंतरराष्ट्रीय प्राणी उद्यानाचे उद्घाटन मुख्यमंत्री उद्धव बाळासाहेब ठाकरे यांच्याहस्ते झाले. मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी बाळासाहेब ठाकरे गोरेवाडा आंतरराष्ट्रीय प्राणी उद्यानाच्या लोकार्पणप्रसंगी बसवण्यात आलेल्या कोनशिलेचे अनावरण केले. तसेच या उद्यानातील जंबू अस्वलाच्या प्रतीकाचे अनावरण केल्यानंतर उद्यानाची पाहणी केली. या पाहणीदरम्यान राजकुमार वाघ, बिबट तसेच अस्वलाच्या पिल्लांनी मुख्यमंत्र्यांचे लक्ष वेधून घेतले.

मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांची गोरेवाडा आंतरराष्ट्रीय प्राणी उद्यानातील सफारी.

मुख्यमंत्री म्हणाले, विदर्भाच्या विकासाबद्दल सरकार कटिबद्ध आहे. वन, जंगल या गोष्टी माझ्या आवडीच्या आहेत. देशात आतापर्यंत नसेल अशा प्रकारचे सिंगापूरमधील प्राणिसंग्रहालयाच्या धर्तीवर आंतरराष्ट्रीय उद्यान येथे तयार होईल.

गोंडसमूह संस्कृती, इतिहास, नृत्य, रहिवास, कला या उद्यानात समर्पकपणे मांडण्यात येईल. नागपूरमध्ये लवकरच सिंगापूरसारखी 'नाईट सफारी' सुरू होईल. त्यासाठी हा प्रकल्प लवकरच पूर्ण होईल. सफारी दरम्यान त्यांना 'गोरेवाडाचा राजकुमार' संबोधल्या गेलेल्या डौलदार वाघाचे दर्शन झाले. त्याचा उल्लेख करून ते म्हणाले, माणसाचा स्वभाव वाघासारखा विशाल असावा. विदर्भाच्या विकासाबाबत आपला असाच विशाल दृष्टिकोन आहे.

रोजीरोटीचा प्रश्न सोडवण्यासाठी रोजगार निर्मितीचे प्रकल्प सुरू करण्याला प्राधान्य द्यावे, असे त्यांनी आवर्जून सांगितले. या दौऱ्यात त्यांनी गोसेखुर्द जलाशयात येणाऱ्या स्थलांतरित पक्ष्यांची अतिशय आस्थेने माहिती घेतली. त्यांची ही कृती पर्यावरणाप्रति संवेदनशीलता दाखवणारी ठरली. विकासासोबतच पर्यावरणविषयक घटकांचेही संवर्धन करण्याची भूमिकाच जणू त्यांनी त्यातून दाखवून दिली.

विकासकामांच्या आढाव्याची सुरुवात केली असतानाच भंडारा येथील जिल्हा रुग्णालयात लागलेल्या आगीच्या दुर्दैवी घटनेमुळे व्यथित झालेले मुख्यमंत्री त्यानंतर दुसऱ्याच दिवशी तातडीने भंडारा येथे दाखल झाले. भोजापूर गावातील सोनझारी वस्तीत येऊन त्यांनी दोन्ही शोकाकुल मातांची भेट घेतली. त्यांची वेदना ऐकून ते काही क्षण निःशब्द झाले. त्यांनी अत्यंत आस्थेवाईकपणे चौकशी केली. जिल्हाधिकाऱ्यांनी या कुटुंबांची सर्वतोपरी काळजी घ्यावी, असे आदेश त्यांनी या वेळी दिले. या दुर्घटनेमुळे बालकांच्या कुटुंबांची झालेली हानी कधीही भरून निघणार नाही, याची मला जाणीव आहे. स्वतःचं मूल अशा पद्धतीने जाणं हे अत्यंत हृदयद्रावक आहे, अशा शब्दांत सहवेदना व्यक्त करतानाच यापुढे अशी घटना घडणार नाही असे वचनच जणू मुख्यमंत्र्यांनी या दोन्ही मातांना दिले. मोलमजुरी करणाऱ्या मातांच्या दुःखात सहभागी होण्यासाठी सोनझारीच्या वस्तीत आलेल्या मुख्यमंत्र्यांनी दाखवलेली ही विनम्र सहृदयता पाहून दोघींचे कुटुंबीय सद्‌गदित झाले.

राज्यातील सर्वसामान्य जनता शासकीय रुग्णालयात विश्वासाने येत असून त्यांना चांगल्या दर्जाच्या आरोग्यसेवा उपलब्ध करून देणे प्रशासनाचे कर्तव्य आहे. त्यांच्या विश्वासाला कुठेही तडा जाणार नाही, याची खबरदारी घेतानाच शासकीय यंत्रणेच्या अनास्थेमुळे एकही निष्पाप जीवाचा बळी जाता कामा

संवेदनशीलतेचा परिचय!

मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी भंडारा जिल्हा दौऱ्यात पवनी तालुक्यातील प्रकल्पस्थळाला भेट दिली. या भेटीतील नियमित उपक्रमांसोबतच एक अनोखा उपक्रम होता तो या जलाशयातील पक्षी संपदेची माहिती करून घेण्याचा. वन परिक्षेत्र अधिकारी आणि पक्षी निरीक्षक पांडुरंग पाखले यांनी मुख्यमंत्र्यांना जलाशय परिसरातील पक्षांच्या विविध प्रजातींची माहिती दिली. येथे येणाऱ्या वैशिष्ट्यपूर्ण पक्ष्यांची माहिती जाणून घेण्यात मुख्यमंत्र्यांनी विलक्षण आस्था दर्शवली. जलाशयात विहार करत असलेल्या पक्ष्यांच्या सवयी, अधिवास, वैशिष्ट्ये आदींबाबतही त्यांनी विविध बाबी अतिशय औत्सुक्याने जाणून घेतल्या. या प्रकल्पात निर्माण झालेल्या जलसाठ्यामुळे विविध स्थानिक तसेच स्थलांतरित पक्षी येथे मोठ्या प्रमाणात येतात. मुख्यमंत्र्यांनी येथे येणाऱ्या स्थलांतरित पक्ष्यांचा भ्रमण मार्ग आणि त्यांचे मूळचे अधिवासी देश यासंदर्भात माहिती घेतली. स्थलांतरित पक्ष्यांमध्ये सायबेरिया, चीन, दक्षिण आफ्रिका यांसह लडाख, हिमाचल आदी भागातूनही मोठ्या प्रमाणात पक्षी येतात. त्यासोबतच त्यांनी स्थानिक

गोसेखुर्द (भंडारा) जलाशय प्रकल्पातील पक्षी निरीक्षण करताना मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे.

पक्षांबद्दल उत्सुकतेने माहिती घेतली. येथील जलाशयात पाणकावळे, बगळे, खंड्या, ढोकरी, तुयीया अशा अनेक प्रजाती कायम वास्तव्याला असतात. त्यांच्या आवडीचे मासे मोठ्या प्रमाणात येथे उपलब्ध आहेत. मुख्यमंत्र्यांनी या परिसरातील ५० पेक्षा जास्त पक्ष्यांचे निरीक्षण केले. काही पक्षी दक्षिणेकडे जाताना त्यांचा काही काळ मुक्काम या परिसरात राहतो, तर काही पक्षी अधिक काळही येथे वास्तव्याला राहतात. अमोर फालकन या पक्षाबद्दल त्यांनी अधिक माहिती घेतली. हा पक्षी सध्या लोणावळ्यात वास्तव्याला आहे. तो मंगोलियातून राज्याच्या विविध भागात येतो. या पक्षाला हिमालयासारख्या उंच पर्वतावरून उडता येत नसल्यामुळे तो नागालँड येथून भारतात प्रवेश करतो. भारतातील वास्तव्यानंतर ते आफ्रिकेत परत जातात. या पक्षाबद्दल पक्षिप्रेमींना विशेष आकर्षण आहे स्थलांतरित पक्षी ज्या भागात येतात आणि ज्या ठिकाणी त्यांचे वास्तव्य आहे ती जागा संरक्षित करण्याची आवश्यकता मुख्यमंत्र्यांनी या वेळी अधोरेखित केली. या पाहणीनंतर झालेल्या बैठकीत त्यांनी पर्यटन विकासासाठी होऊ शकणाऱ्या प्रयत्नांबाबतही अधिकाऱ्यांशी चर्चा केली.

गोसेखुर्द प्रकल्प तीन वर्षात पूर्ण करणार

राज्यात सुरू असलेल्या विविध विकासकामांच्या आढाव्याची सुरुवात आपण विदर्भापासून केली असून गोसेखुर्द हा महत्त्वाकांक्षी राष्ट्रीय प्रकल्प येत्या तीन वर्षात पूर्ण करण्यात येईल, त्यासाठी पुरेसा निधी उपलब्ध करून दिला जाईल. अशी ग्वाही देतानाच प्रकल्प पूर्ण करतानाच त्यामुळे बाधित झालेल्या नागरिकांचे पुनर्वसन व्हावे, तसेच पुनर्वसन पूर्ण झाल्यावर प्रकल्पग्रस्तांच्या रोजीरोटीचा प्रश्न सोडवण्यासाठी रोजगार निर्मितीचे प्रकल्प सुरू करण्याला प्राधान्य द्यावे, असे मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी येथे सांगितले.

मुख्यमंत्री श्री.ठाकरे म्हणाले की, राज्यात सुरू असलेल्या विकासकामांच्या आढाव्याची सुरुवात विदर्भातील समृद्धी महामार्गापासून केली आहे. हे सारे प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी निधीची गरज असली तरी राज्याची आर्थिक स्थिती लक्षात घेऊन त्याचे नियोजन केले जाईल. अडचणीवर मात करून कामे पूर्ण करण्याचा आमचा प्रयत्न आहे. कारण प्रकल्पांची कामे लांबल्यास त्याचा भार राज्याच्या तिजोरीवर पडतो. हा प्रकल्प सर्व घटकांच्या सहकार्याने नियोजित वेळेत पूर्ण केला जाईल. तो पूर्ण करण्यासाठी प्रत्यक्ष कामाचे नियोजन व येणाऱ्या खर्चासंदर्भात प्रत्यक्ष आराखडा तयार करा. त्यानुसार निधी उपलब्ध करून देण्याला प्राधान्य देण्यात येईल. पर्यटन विकासाचाही या अनुषंगाने विचार करण्यात यावा. प्रकल्प पूर्ण करताना पर्यावरणाचा समतोल राखला गेला पाहिजे, हा आमचा आग्रह आहे. या जलाशयात प्रदूषण दर्शवणाऱ्या घटकांचे अवशेष आढळून आले.

प्रदूषण रोखण्यासाठी आवश्यक उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. नाग नदीमुळे येथील पाण्याचे प्रदूषण होणार नाही याची खबरदारी घेणे जरूरी आहे.

नाग नदी प्रदूषणासंदर्भात दीर्घकालीन आराखडा तयार करण्याच्या सूचना त्यांनी या वेळी दिल्या. भूसंपादनासाठी प्राधान्य देण्यात येणार असून, प्रकल्पाच्या अपूर्ण राहिलेल्या भूसंपादनासंदर्भात स्वतंत्र बैठक घेऊन भूसंपादनाची कामे तातडीने पूर्ण करण्यासंदर्भात नियोजन करावे, अशा सूचनाही श्री.ठाकरे यांनी या वेळी दिल्या.

मुख्यमंत्री द्वारा गोसेखुर्द (भंडारा) जलाशय प्रकल्पाचे सादरीकरण.

नये, यासाठी सर्व रुग्णालयाचे फायर व इलेक्ट्रिकल ऑडिट सक्तीचे करण्यात येणार असल्याची घोषणा मुख्यमंत्र्यांनी त्या वेळी केली.

प्रजासत्ताक दिनी सकाळच्या सत्रात राज्याच्या राजधानीतील कार्यक्रम आटपून मुख्यमंत्री दुपारी उपराजधानीत दाखल झाले. त्यांनी आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या प्राणी उद्यानाची काटेकोर पाहणी केली. बाळासाहेब ठाकरे आंतरराष्ट्रीय प्राणी उद्यानाच्या उद्घाटनाच्या कार्यक्रमात त्यांनी विदर्भाशी आपले रक्ताचे नाते असल्याची भावनिक ग्वाही दिली. त्यासोबतच विदर्भाचे भूमिपुत्र असणाऱ्या गोंड समूहाची संस्कृती, इतिहास, कला अशा वैशिष्ट्यपूर्ण बाबी जगासमोर प्रभावीपणे सादर होण्यासाठी या उद्यानात गोंडवाना थीमपार्क उभारण्याची घोषणा केली. उपेक्षित समुदायास सामाजिक-सांस्कृतिक न्याय देण्याबाबतची कळकळच जणू या घोषणेतून व्यक्त झाली. तसेच नागपूरमध्ये सिंगापूरच्या धर्तीवर नाईट सफारी सुरू करण्याचेही आश्वासन दिले. या साऱ्यांमधून विदर्भाच्या पर्यटन विकासालाही एक आयाम देण्याचा त्यांचा मानस दिसून आला.

राज्यातील इतर कोणत्याही भागाच्या तुलनेत मुख्यमंत्र्यांनी विदर्भाच्या विकासाकडे जातीने लक्ष दिल्याचे या चारही दौऱ्यांमधून स्पष्ट झाले आहे. पायाभूत सुविधांचा विकास, पर्यावरणाचे संवर्धन, वंचित उपेक्षितांना सामाजिक न्याय आणि सर्वसामान्यांप्रति जोपासलेली संवेदनशीलता अशा विविध स्वरूपाच्या आशयातून साकारलेले मुख्यमंत्र्यांचे हे चारही दौरे विदर्भासाठी वैशिष्ट्यपूर्ण ठरले आहेत. यातून विदर्भाशी असलेल्या अतूट बांधिलकीच्या सूत्राला मुख्यमंत्र्यांनी या निमित्ताने आवर्जून उजाळा दिला आहे. त्यातून भविष्यात शासनाच्या अजेंड्यावर विदर्भ विकास हा अग्रक्रमाचा मुद्दा असेल. हेही त्यांनी दाखवून दिले आहे.

(संचालक (माहिती), नागपूर-अमरावती विभाग, नागपूर)

ज्या देशात रस्त्यांचे जाळे भक्कम आहे, त्या देशाचा विकास झपाट्याने झाल्याचे पाहायला मिळते. याबाबतीत दक्षिण कोरियाचे उदाहरण पुरेसे ठरेल. ५० च्या दशकात स्वतंत्र झालेला हा देश सुरुवातीला फार मागासलेला होता. केवळ जलद रस्त्यांच्या विकासामुळे दक्षिण कोरियासारख्या छोट्याशा देशाला हे शक्य झाले. जर्मनी, जपान, कोरिया हे देश द्रुतगती मार्गांच्या जाळ्यांमुळेच विकसित झाले. त्यामुळे महाराष्ट्राच्या विकासाला चालना देण्यासाठी आणि विकासापासून दूर राहिलेल्या भागाला समृद्धीच्या मार्गावर आणण्यासाठी हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाची निर्मिती होत असून, नागपूर ते शिर्डी हा पहिला टप्पा १ मे पासून वाहतुकीस खुला होणार आहे.

राधेश्याम मोपलवार

देशाच्या सकल राष्ट्रीय उत्पादनात भरीव योगदान देणाऱ्या राज्यांच्या पंक्तीत महाराष्ट्र आघाडीवर आहे. गेल्या अनेक वर्षांपासून राज्याने ही आघाडी टिकवून ठेवली आहे. राज्याच्या या योगदानात अर्थातच मुंबई, ठाणे, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद आणि नागपूर यासारख्या मोजक्या शहरांचा हातभार आहे. नागपूर ही महाराष्ट्राची उपराजधानी आहे. मात्र, उपराजधानीला लागून असलेला भाग अर्थात विदर्भ विकासात मागे पडला. नागपूर परिसरात बुटीबोरी, मिहान यांसारखे पायाभूत सुविधांचे प्रकल्प आहेत. मात्र, त्यांना राज्याच्या इतर विकसित परिसराशी - म्हणजे मुंबई, ठाणे, पुण्याशी - जोडणारे वेगवान रस्त्यांचे पुरेसे जाळे नाही. या सर्व पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग या प्रकल्पाची घोषणा राज्य सरकारने केली. या घोषणेनंतर पायाभूत सुविधांवरील मंत्रिमंडळ उपसमितीने ३० नोव्हेंबर २०१५ रोजी या प्रकल्पाची धुरा महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळाकडे सोपविली. तेव्हापासून, आतापर्यंत प्रकल्पाच्या वाटचालीच्या प्रत्येक टप्प्यावर वेगवेगळ्या अनुभवांना सामोरे जावे लागले. मे २०२१ पासून नागपूर ते शिर्डी हा सुमारे ५२० किमी लांबीचा पहिला टप्पा वाहुतकीसाठी सुरू करण्याचा निर्धार महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळाने केला आहे.

प्रकल्प पूर्णत्वाच्या दिशेने वाटचाल करत असताना अशक्य ते

सुख‘समृद्धी’ महाराष्ट्राच्या वाटेवर !

हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाच्या कामाची पाहणी करताना मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे, सोबत सार्वजनिक बांधकाम मंत्री एकनाथ शिंदे.

शक्य हा प्रवास सोपा नव्हता. ७०१ किमी लांबीच्या महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाच्या उभारणीसाठी ८३११ हेक्टर जमिनीची आवश्यकता भासणार होती. अवघ्या आठ महिन्यांत भूसंपादनाची प्रक्रिया पार पडली.

एखाद्या पायाभूत प्रकल्पासाठी एवढ्या कमी वेळेत भूसंपादनासारखी किचकट प्रक्रिया १०० टक्के पूर्ण झाल्याचे देशातले हे एकमेव उदाहरण आहे. केंद्र आणि राज्य सरकारच्या पाठबळामुळे हे शक्य झाले. तसेच प्रकल्पासाठी आवश्यक असणाऱ्या सर्व पर्यावरणीय मान्यताही केंद्रीय पातळीवरून तातडीने मिळाल्याने प्रकल्पाला वेग मिळाला. कोरोना या संसर्गजन्य आजाराच्या पार्श्वभूमीवर लागू करण्यात आलेल्या टाळेबंदीत बांधकाम काही काळ थांबले. परंतु, राज्य सरकारच्या परवानगीने एप्रिल २०२० पासून बांधकामस्थळी कामगारांच्या आरोग्याची पुरेपूर काळजी घेत काम सुरू झाले.

वेगवान विकासाचा संकल्प

विकासाच्या या नव्या परिभाषेला अनुसरूनच हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाची निर्मिती प्रक्रिया सुरू आहे. मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांच्या मार्गदर्शनाखाली साकार होत असलेला हिंदू हृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग हा भविष्यात विकासाचा महामार्ग म्हणून ओळखला जाणार आहे. मुंबईसारख्या आंतरराष्ट्रीय शहराला, देशाच्या आर्थिक राजधानीला देशाचा पूर्व भाग थेट जोडणारा असा एकही द्रुतगती मार्ग सद्यस्थितीत अस्तित्वात नाही, ही बाब हेरूनच नागपूर आणि मुंबई यांना जोडणा-या प्रवेश नियंत्रित समृद्धी महामार्गाची आखणी करण्यात आली आहे. द्रुतगती मार्गाचा डिझाइन स्पीड १५० कि.मी./प्रति तास आहे. या द्रुतगती मार्गावरून १०० कि.मी./ प्रतितास वेगाने वाहने गेल्यावर नागपूरहून मुंबईपर्यंत यायला अवघे सहा ते आठ तास लागतील. त्यामुळे साहजिकच औद्योगिक तसेच कृषी मालाची वाहतूक विनाअडथळा आणि वेगवान पद्धतीने होऊ शकणार आहे. वेगवान वाहतुकीच्या माध्यमातून झपाट्याने विकास साधण्याच्या राज्य सरकारच्या संकल्पपूर्तीकडे समृद्धी महामार्गामुळे दमदार वाटचाल होणार आहे.

भूधारकांचा प्रतिसाद

हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाला मिळालेला भूधारकांचा प्रतिसाद हे या प्रकल्पाचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य. अनेकदा पायाभूत क्षेत्रातील प्रकल्पांना भूधारकांकडून विरोध होतो. जुन्या भूसंपादन कायद्यामुळे प्रकल्पात जमीन गेलेल्या शेतकऱ्याला मोबदला प्रत्यक्ष हातात पडण्यासाठी वर्षानुवर्षे वाट पाहावी लागत होती. मात्र, केंद्र सरकारने जुन्या कायद्याच्या जागी नवा भूसंपादन कायदा २०१४ मध्ये अस्तित्वात आणला आणि हे चित्र बदलू लागले. महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गासाठी लागणाऱ्या जमिनींच्या अधिग्रहणासाठी राज्य सरकारने २०१७ मध्ये या कायद्यात सुधारणा करून जमिनीच्या बदल्यात रोख स्वरूपात मोबदला देण्याचे ठरवले. तसेच परस्पर सहमतीने जमीन देण्यास शेतकरी तयार असेल तर त्याला २५ टक्के अधिक रक्कम देण्याचा निर्णय घेण्यात आला. त्यामुळे जमिनीच्या बदल्यात पाचपट मोबदला मिळण्याचा मार्ग मोकळा झाला. खरेदीखत झाल्यानंतर १ ते २४ तासांच्या आत शेतकऱ्यांच्या बँक खात्यात आरटीजीएसच्या माध्यमातून मोबदल्याचे पैसे जमा होऊ लागले. त्यामुळे शेतकऱ्यांमध्ये महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग प्रकल्पाविषयी विश्वास निर्माण होऊ लागला. यातून, महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळाने राबवलेल्या थेट खरेदी योजनेला (डीपीएस) शेतकऱ्यांचा उत्स्फूर्त प्रतिसाद मिळू लागला आणि तब्बल ८६ टक्के लोकांनी या योजनेच्या माध्यमातून आपली जमीन प्रकल्पासाठी महामंडळाकडे सुपुर्द केली. आतापर्यंत २३ हजारांहून अधिक शेतकऱ्यांना सुमारे साडेसात हजार कोटी रुपये मोबदल्यापोटी अदा करण्यात आले आहेत. शेतकऱ्यांना प्रकल्पाचे स्वरूप समजावून सांगत त्यांना प्रकल्पासाठी जमीन देण्यास प्रेरित करण्यासाठी महामंडळातर्फे संवाद प्रक्रियेवर भर देण्यात आला. त्यासाठी संवादक नेमण्यात आले. आता हे थेट संवादाचे प्रारूप देशात इतरत्रही राबवले जाणार आहे, हे या प्रकल्पाचे यशच म्हणावे लागेल.

विशेष म्हणजे ज्या शेतकऱ्यांनी समृद्धी महामार्गासाठी आपल्याकडील शेतजमीन दिली त्यातील बहुतांश शेतकऱ्यांनी त्यांना मिळालेल्या मोबदल्याच्या पैशांतून इतरत्र शेतजमिनी घेतल्या. काहींनी दुप्पट ते पाचपट आकाराच्या शेतजमिनी घेतल्याचीही उदाहरणे आहेत. लाभार्थ्यांनी त्यांना मिळालेल्या पैशांचे योग्य नियोजन करून गुंतवणूक करावी, यासाठीही महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळाद्वारे लाभार्थ्यांना वेळीच मार्गदर्शन करण्यात आले.

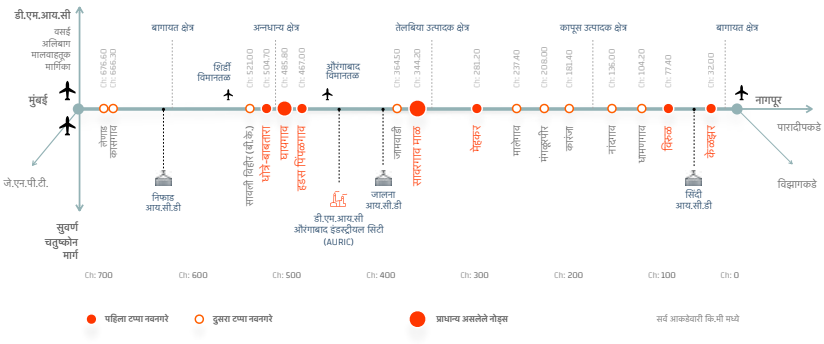

२४ जिल्ह्यांना लाभ

महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग नागपूर, वर्धा, अमरावती, वाशिम, बुलडाणा, जालना, औरंगाबाद, अहमदनगर, नाशिक आणि ठाणे या दहा जिल्ह्यांमधून जाणार आहे. तर इंटरचेंजेसच्या माध्यमातून १४ जिल्हे समृद्धी महामार्गाशी अप्रत्यक्षपणे जोडले जाणार आहेत. त्यामुळे राज्यातील ३६ पैकी २४ जिल्ह्यांना समृद्धी महामार्गाचा लाभ होणार आहे, हे विशेष. त्यातही मराठवाडा आणि विदर्भातील जिल्ह्यांना महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाचा विशेष लाभ होणार आहे. उर्वरित महाराष्ट्राच्या तुलनेत अविकसित राहिलेले हे दोन भूप्रदेश महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गामुळे विकासाच्या प्रक्रियेत सहभागी होणार आहेत. वर्धा आणि जालना या दोन जिल्ह्यांत ड्राय पोर्ट्सची निर्मिती केली जाणार आहे. त्यामुळे विदर्भ आणि मराठवाड्यातील शेतमालाची वाहतूक थेट बंदरापर्यंत करण्यात अडचणी राहणार नाहीत. मुंबईतील जवाहरलाल नेहरू पोर्ट ट्रस्टपर्यंत (जेएनपीटी) शेतमाल नेल्यास तेथील नोंदणी प्रक्रियेसाठी बराच काळ जातो. त्यामुळे नाशवंत मालाची निर्यात केली जाऊ शकत नाही. परिणामी शेतकऱ्यांना स्थानिक बाजारपेठेतच माल विकावा लागतो. या पार्श्वभूमीवर शेतकऱ्यांना थेट बंदरापर्यंत माल नेणे अधिक सुलभ व्हावे, या उद्देशाने वर्धा आणि जालना येथील ड्राय पोर्ट्सची निर्मिती केली जात आहे. समृद्धी महामार्गामुळे शेतमालाची वाहतूक वेगाने आणि कमीत कमी वेळेत होईल, हाही उद्देश यामागे आहे.

समृद्धी महामार्गाची वैशिष्ट्ये

● लांबी : ७०१ किमी ● एकूण जमीन : ८३११ हेक्टर ● रुंदी : १२० मीटर ● इंटरचेज : २४ ● अंडरपासेस : ७०० ● उड्डाणपूल : ६५ ● लहान पूल : २९४ ● वे साईड अमॅनेटीझ : ३२ ● रेल्वे ओव्हरब्रीज : ८ ● द्रुतगती मार्गावरील वाहनांची वेगमर्यादा : ताशी १५० किमी (डिझाइन स्पीड) ● द्रुतगती मार्गाच्या दुतर्फा झाडांची संख्या : साडे बारा लक्ष ● कृषी समृद्धी केंद्रे : १८ ● एकूण गावांची संख्या : ३९२ ● प्रकल्पाचा अंदाजित खर्च : ५५ हजार कोटी रुपये ● एकूण लाभार्थी : २३ हजार ५०० ● वितरित झालेला मोबदला : ६ हजार ६०० कोटी रुपये ● कौशल्य विकास प्रशिक्षणाचे लाभार्थी : ३५६ ● द्रुतगती मार्गालगत सीएनजी/ पीएनजी गॅस वाहिनी : गॅस अथॉरिटी ऑफ इंडिया मार्फत ● ऑप्टिकल फायबर नेटवर्कचे जाळे

पर्यटनवाढीलाही चालना

समृद्धी महामार्ग आणि त्यासाठी २४ ठिकाणी बांधण्यात येणार असलेले जोडरस्ते यांमुळे राज्यातील अनेक पर्यटन स्थळे परस्परांना जोडली जाणार आहेत. त्यामुळे पर्यटनाला चालना मिळणार आहे. लोणारचे सरोवर, वेरूळ-अजिंठा लेणी, पेंच राष्ट्रीय उद्यान, शेगाव, सेवाग्राम, शिर्डी, दौलताबादचा किल्ला, बिबी का मकबरा इत्यादी पर्यटन स्थळे नजीक येणार आहेत.

कृषी समृद्धी केंद्रे आणि रोजगार

हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग ३९२ गावांना जोडणार आहे. पूर्णपणे ग्रीनफिल्ड असलेला समृद्धी महामार्ग ज्या ठिकाणी राज्य वा राष्ट्रीय महामार्गाला छेदून जाईल, त्या ठिकाणी इंटरचेंजेस तयार केले जाणार आहेत. असे एकूण २४ इंटरचेंजेस समृद्धी महामार्गावर असतील. या २४ पैकी १८ इंटरचेंजेसनजीक कृषी समृद्धी केंद्रांची निर्मिती महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळातर्फे केली जाणार आहे. सुमारे एक हजार हेक्टर क्षेत्रावर विकसित केले जाणारे प्रत्येक कृषी समृद्धी केंद्र स्वयंपूर्ण नवनगर असेल. नियोजनबद्ध विकास हे या नवनगरांचे वैशिष्ट्य असेल. या नवनगरांमध्ये शेतीला पूरक उद्योग असतील. तसेच औद्योगिक उत्पादनासाठी काही भूखंड राखीव असतील. शाळा, महाविद्यालये, रुग्णालय, मोकळे रस्ते, निवासी इमारती, इत्यादी सुविधा या नवनगरांमध्ये असतील. एका कृषी समृद्धी केंद्रात ३० हजार थेट तर ६० हजार अप्रत्यक्ष रोजगार संधी निर्माण होणार आहेत. त्यामुळे नवनगरांच्या माध्यमातून भविष्यात १५ ते २० लाख नवीन रोजगारांची संधी निर्माण होणार आहे.

कौशल्य विकास प्रशिक्षण

प्रस्तावित नवनगरांच्या गरजा आणि समृद्धी महामार्गावरील वाहतूक अनुषंगिक सेवा पुरवण्यासाठी स्वयंरोजगाराच्याही क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात संधी उपलब्ध होणार आहेत. या दोन्ही क्षेत्रांमध्ये काम करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात कुशल मनुष्यबळाची आवश्यकता भासणार आहे. या पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळाने कौशल्य विकास प्रशिक्षण उपक्रम राबवण्यास सुरुवात केली आहे. ज्या भूधारकांनी त्यांच्या जमिनी समृद्धी महामार्गासाठी दिल्या आहेत अशा भूधारकांच्या कुटुंबातील पाल्यांना किंवा कुटुंबातील पात्र सदस्यांना रोजगार वा स्वयंरोजगार उपलब्ध करून देण्यासाठी रोजगारक्षम बनवण्याचा प्रयत्न म्हणून महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळातर्फे विविध उपक्रम सुरू करण्यात आले आहेत.

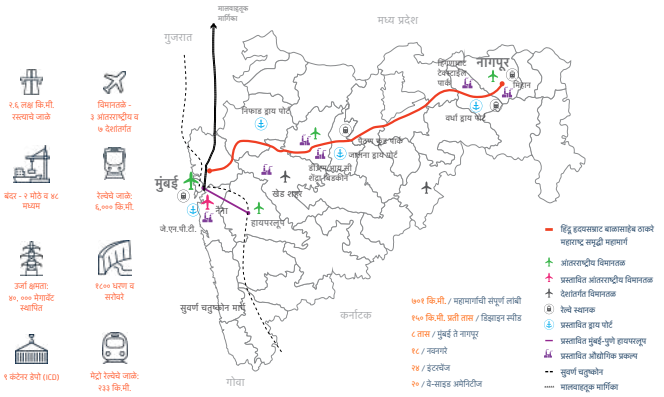

शेतमाल साठवणुकीला चालना

समृद्धी महामार्गालगत विकसित करण्यात येणार असलेल्या १८ नवनगरांपैकी ८ नवनगरांच्या उभारणीला एमएसआरडीसीने प्राधान्य दिले आहे.

औरंगाबाद, बुलडाणा आणि वर्धा या तीन जिल्ह्यांत उभारण्यात येणार असलेल्या तीन नवनगरांमध्ये ७५ एकर परिसरात गोदामे उभारण्याचा प्रस्ताव वखार महामंडळाने एमएसआरडीसीला सादर केला होता. त्यासंदर्भात नुकताच उभय महामंडळांमध्ये करार झाला. त्यानुसार औरंगाबाद जिल्ह्यातील जांबरगाव, बुलडाणा जिल्ह्यातील सावरगाव माळ आणि वर्धा जिल्ह्यातील रेणकापूर येथे गोदामे उभारली जाणार असून त्यात शेतमाल साठवणुकीला चालना देण्यात येणार आहे.

वन्यजीव आणि पर्यावरणाचे रक्षण

महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गावर तब्बल साडेबारा लाख झाडांची लागवड केली जाणार आहे. भारतीय रस्ते परिषदेच्या नियमाप्रमाणे महामार्गांची निर्मिती करताना प्रतिकिमी किमान ६०० झाडे लावणे बंधनकारक असते. परंतु महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळातर्फे प्रतिकिलोमीटर किमान १३२६ झाडे लावली जाणार आहेत. तसेच ही झाडेही वैशिष्ट्यपूर्ण असतील. त्या त्या प्रदेशाचे वैशिष्ट्य, मातीचा पोत लक्षात घेऊन त्या वातावरणात कोणती झाडे तग धरू शकतील, कोणती वाढू शकतील, याचा अभ्यास करूनच झाडांची लागवड केली जाणार आहे. या कामासाठी लखनऊ येथील नॅशनल बोटॅनिकल रिसर्च इन्स्टिट्यूट (एनबीआरआय) या संस्थेची मदत घेतली जात आहे.

महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग वाशिम (कारंजा सोहळ), बुलडाणा (काटेपूर्णा) आणि ठाणे (तानसा) या तीन जिल्ह्यांतील अभयारण्यांतून वा त्यांच्या जवळून जात आहे. अभयारण्यांजवळून जाताना समृद्धी महामार्गाची रुंदी ९० मीटर करण्यात आली आहे. तसेच वन्यजीवांना त्यांच्या अधिवासात समृद्धी महामार्ग अडथळा ठरू नये यासाठी वैशिष्ट्यपूर्ण अशा अंडरपास आणि ओव्हरपासची (डब्ल्यूयूपी आणि डब्ल्यूओपी) उभारणी केली जाणार आहे. वन्यजीवांचा वावर ज्या परिसरात असेल त्या परिसराला अनुरूप अशीच या अंडरपास वा ओव्हरपासची रचना केली जाणार आहे. गर्द झाडांनी वेढलेल्या, पाणथळ जागा अशा पद्धतीने या अंडरपास व ओव्हरपासची बांधणी केली जात आहे. जेणेकरून त्या परिसरात वावरणाऱ्या वन्यजीवांना तो जंगलातलाच भाग वाटायला हवा.

एखाद्या द्रुतगती महामार्गाची उभारणी करताना वन्यजीवांच्या हालचालींवर गदा येणार नाही, याची काळजी घेऊन त्यासाठी विशिष्ट पद्धतीच्या संरचनांची बांधणी करण्याचे काम भारतात प्रथमच करण्यात येत आहे. या कामासाठी वाइल्ड लाइफ इन्स्टिट्यूट ऑफ इंडिया (डब्ल्यूडब्ल्यूआय) या संस्थेची मदत घेतली जात आहे.

अंडरपासेसची निर्मिती

समृद्धी महामार्ग ३९२ गावांना जोडणार आहे. याचा अर्थ या ३९२ गावांना विकासाचा परिसस्पर्श होणार आहे. नजीकच्या भविष्यात त्यांचा आर्थिक चेहरामोहरा बदलणार आहे. परंतु असे असताना गावांचा परस्परांशी संपर्क कायम राहावा, ग्रामस्थांना त्यांच्या दैनंदिन कामकाजात अडथळा होऊ नये यासाठी संपूर्ण महामार्गावर अंडरपासेसची निर्मिती केली जाणार आहे. छोट्या वाहनांसाठी, गुरांसाठी, बैलगाड्यांसाठी, पादचाऱ्यांसाठी तयार केल्या जाणाऱ्या या अंडरपासेसची एकूण संख्या ७०० च्या आसपास असेल. समृद्धी महामार्गावर दर एक किलोमीटर अंतरावर अशा प्रकारचे अंडरपासेस दिले जाणार आहेत. त्यामुळे समृद्धी महामार्गावर वाहतुकीस कोणताही अडथळा निर्माण होणार नाही. तसेच या महामार्गाच्या दोन्ही बाजूला तीन मीटर उंचीची भिंतही बांधली जाणार आहे. त्यामुळे कोणतीही अनाहूत वाहने, प्राणी या महामार्गावर येऊ शकणार नाहीत व महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग वाहतूक कोंडीमुक्त राहील.

पथदर्शी प्रकल्प

एकूणच नजीकच्या भविष्यात हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग हा पायाभूत सुविधा क्षेत्रात पथदर्शी प्रकल्प ठरणार आहे, यात शंका नाही. विद्यमान सरकारने समृद्धी महामार्गासाठी अतिरिक्त ३५०० कोटी रुपयांचा निधी भागभांडवल म्हणून दिल्याने महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळावरील कर्जाचा भार अंशत: हलका होण्यास मदत झाली आहे. तसेच समृद्धी महामार्ग प्रकल्पासाठी करण्यात आलेल्या विविध वित्तीय करारांना मुद्रांक शुल्कात माफी देण्याचा स्तुत्य निर्णयही विद्यमान सरकारने घेतला आहे.

राज्य शासनाने समृद्धी महामार्गाच्या विस्तारास नुकतीच परवानगी दिली आहे. प्रस्तावित जालना - नांदेड द्रुतगती मार्ग व नाशिक शहराला जोडणाऱ्या मार्गाच्या बांधणीसाठी पूर्वतयारी सुरू झाली आहे. येत्या दशकात महाराष्ट्राचे आर्थिक चित्र बदलण्याचे सामर्थ्य असलेला हा महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग राज्याच्या समृद्धतेचे प्रतीक ठरेल, यात शंका नाही.

(उपाध्यक्ष आणि व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ)

२०२० हे वर्ष संपूर्ण जगासाठी फार खडतर ठरले. कोरोनाच्या महामारीमुळे फक्त आरोग्यविषयकच नाही, तर आर्थिक, सामाजिक, मानसिक अशा अनेक संकटांचा सामना या वर्षात जगभरातील लोकांना करावा लागला. यामध्ये अर्थातच आपल्या महाराष्ट्राचाही समावेश होता. राज्यातील जनतेने या संकटाचा मोठ्या धैर्याने सामना केला. यामध्ये कोरोना योद्ध्यांचा जितका समावेश होता, तितकाच कोरोनामुळे निर्माण झालेल्या आर्थिक, सामाजिक, मानसिक आणि आरोग्यविषयक संकटाचा सामना करणाऱ्या सर्वसामान्य नागरिकांचाही समावेश होता. राज्यात या काळात झालेल्या तीनही अधिवेशनांवर कोरोनाचे संकट होते. त्यामुळे २०२० हे अधिवेशनासाठीही ऐतिहासिक ठरले. कमी वेळेत लोकोपयोगी जास्तीत जास्त कामकाज झाले.

वेळ कमी, काम जादा

इर्शाद बागवान

कोरोना संकटाला डिसेंबर २०१९ च्या अखेरीस सुरुवात झाली. आपल्या देशात आणि राज्यात याचे पडसाद साधारण जानेवारी २०२० पासून सुरू झाले. या महामारीची कुणकुण लागताच राज्य शासन लगेच तयारीला लागले होते. हे संकट तात्पुरते असेल असे सुरुवातीला वाटले होते. पण पुढे हळूहळू संकट वाढत गेले आणि शेवटी शासनाला लॉकडाऊन जाहीर करण्यापर्यंत निर्णय घ्यावा लागला. लॉकडाऊनचा काळ हा सर्वांसाठीच खडतर ठरला. या संपूर्ण कालावधीत शासकीय कामात कुठेही खंड पडला नव्हता. ऑनलाईन प्रणालीचा अधिकाधिक वापर करून कामकाज सुरू होते. या काळात विधिमंडळाच्या अधिवेशनाच्या कामकाजावर काही प्रमाणात परिणाम झाला.

पहिली काळजी

मार्च २०२० मध्ये सुरू असलेले विधिमंडळाचे अर्थसंकल्पीय अधिवेशन निर्धारित कालावधीच्या आधी संपवावे लागले. हे अधिवेशन सुरू झाले तेव्हा कोरोनाचे काही रुग्ण राज्यात सापडले होते. रुग्णांची संख्या वाढत चालली होती. त्यामुळे विधिमंडळ सदस्य, संबंधित शासकीय अधिकारी, कर्मचारी यांच्या आरोग्याचा विचार करता हे अधिवेशन निर्धारित कालावधीपेक्षा आधी संपवण्याचा निर्णय घेण्यात आला. पण विधिमंडळाचे आवश्यक कामकाज पूर्ण होईल याची काळजी घेण्यात आली. हे अर्थसंकल्पीय अधिवेशन होते. यामध्ये पुढील आर्थिक वर्षाचे बजेट संमत होणे अत्यावश्यक असते, अन्यथा राज्याचा आर्थिक गाडा विस्कळीत होऊ शकतो. हे लक्षात घेऊन

या अधिवेशनात आर्थिक वर्ष २०२०-२१ चा अर्थसंकल्प मान्य करण्यात आला. यासाठी आवश्यक असलेले विनियोजन विधेयक व इतर सर्व कामकाज पूर्ण करून राज्याचा आर्थिक गाडा सुरळीत सुरू राहण्याच्या दृष्टीने योग्य ती आर्थिक तरतूद, योजना, उपक्रम आदींना मान्यता देत या अधिवेशनाचा समारोप करण्यात आला.

दोन दिवसाचे अधिवेशन

यानंतरचा काळ म्हणजे मार्च, एप्रिल, मे आणि जूनचा कालावधी हा सर्वांसाठी कसोटीचा ठरला. या काळात कोरोनाचा वाढता प्रादुर्भाव रोखण्यासाठी सर्वत्र कडक लॉकडाऊनची अंमलबजावणी करण्यात येत होती. रुग्णांची संख्या वाढत होती, तशी काळजीही वाढत होती. पण शासन कुठेही थांबले नव्हते. मुंबईसारख्या महानगरांमध्ये कोरोना रोखण्यासाठी जम्बो सेंटरसारख्या सुविधा तयार करण्यात आल्या होत्या. खासगी रुग्णालयांमधील खाटा कोरोना रुग्णांसाठी राखीव करण्यात आल्या होत्या. या काळात सर्व कोरोना योद्ध्यांनी अभूतपूर्व कामगिरी करत कोरोना रोखण्यासाठी आपले कर्तव्य बजावले. पण कसोटीचा हा कालावधी संपण्याचे नाव घेत नव्हता. अशातच मुंबईत प्रस्तावित असलेल्या विधिमंडळाच्या पावसाळी अधिवेशनाचा कालावधी जवळ आला. पण कोरोना मात्र ठाण मांडून बसला होता. त्यामुळे या अधिवेशनाच्या कामकाजाबाबत कामकाज सल्लागार समितीने काही बैठका घेऊन नियोजन केले.

विधिमंडळ सदस्य आणि अधिकाऱ्यांच्या आरोग्याचा विचार करुन अधिवेशन पुढे ढकलण्यात आले. पण तरीही कोरोनाचे संकट सुरूच होते, त्यातच विधिमंडळाचे अधिवेशन घेणेही आवश्यक होते. त्यामुळे शेवटी दोन दिवसांचे पावसाळी अधिवेशन घेण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

निर्जंतुकीकरण, आसन व्यवस्था

दरम्यान, विधानभवनातही कोरोनाचा प्रादुर्भाव रोखण्यासाठी जय्यत तयारी करण्यात आली होती. तसे पाहता, विधान भवनात एरवीही स्वच्छतेची चोख काळजी घेतली जाते. पण या वेळी याची विशेष काळजी घेण्यात आली. सर्व महत्त्वाची ठिकाणे सॅनिटाईज करण्यात आली. निर्जंतुकीकरण करण्यात आले. विधानभवनात ठिकठिकाणी सॅनिटायझर ठेवण्यात आले. सर्वजण आपले हात निर्जंतुक करण्यासाठी याचा वेळोवेळी वापर करत होते. या अधिवेशनात सोशल डिस्टन्सिंगच्या नियमाचे काटेकोर पालन करण्यात आले. विधानसभा आणि विधानपरिषदेत त्यादृष्टीने पुरेसे अंतर ठेवून सदस्यांची बैठक व्यवस्था करण्यात आली. प्रेक्षक गॅलरी बंद ठेवण्यात आली. अधिवेशन कामकाजाचे वार्तांकन करणाऱ्या पत्रकारांनाही सोशल

डिस्टन्सिंगच्या नियमाचे काटेकोर पालन करत प्रवेश देण्यात आला. पत्रकारांनीही बहुतांश कामकाज ऑनलाईन प्रणालीचा वापर करून पार पाडले. पावसाळी अधिवेशन दोन दिवसाचे झाले तरी त्यात महत्त्वाचे कामकाज करण्यात आले. राज्याचा आर्थिक गाडा सुरळीत सुरू ठेवण्याच्या दृष्टीने काही महत्त्वाच्या पुरवणी मागण्या आणि विधेयके या अधिवेशनात मांडून ती संमत करण्यात आली. ७ आणि ८ सप्टेंबर २०२० रोजी हे अधिवेशन झाले. पुढील हिवाळी

सर्वांची चाचणी

कोरोनाचे संकट गडद असताना मुंबईत झालेले विधिमंडळाचे पावसाळी अधिवेशन २०२० हे वैशिष्ट्यपूर्ण ठरले. कोरोनाचा प्रादुर्भाव रोखण्याच्या अनुषंगाने या अधिवेशनात प्रवेशासाठी सर्व विधिमंडळ सदस्य, मंत्री, विधान भवन आणि मंत्रालयीन अधिकारी यांना कोरोना चाचणी करुन घेणे बंधनकारक करण्यात आले. यासाठी विधानभवन परिसरात कँप लावून सर्व मंत्री महोदय, विधानमंडळाचे सदस्य, अधिकारी, कर्मचारी यांच्या दोन दिवस आधीच कोरोना चाचण्या करण्यात आल्या. यासाठी लोकप्रतिनिधी आणि अधिकारी, कर्मचाऱ्यांनीही सकारात्मक प्रतिसाद देत चाचण्या करून घेतल्या. त्यामध्ये काही जण पॉझिटिव्हही आढळून आले, त्यांच्या उपचाराची तातडीने व्यवस्था करण्यात आली. ज्यांचे कोरोना चाचणी अहवाल निगेटिव्ह आले त्यांनाच विधानभवन परिसरात प्रवेश देण्यात आला आणि पुढील दोन दिवस लोकशाहीचा हा उत्सव कोरोनाच्या गडद संकटकाळातही महाराष्ट्र विधानभवनात पार पडला. महाराष्ट्र विधिमंडळाच्या इतिहासात विधिमंडळाचे हे पावसाळी अधिवेशन अनोखे ठरले.

अधिवेशनाची तारीख घोषित करून अधिवेशनाचा समारोप करण्यात आला.

दोन दिवसांतही विक्रमी कामकाज

या अधिवेशनात दोन्ही सभागृहात १३ विधेयके संमत करण्यात आली. महाराष्ट्र (द्वितीय पुरवणी) विनियोजन विधेयक, महाराष्ट्र सार्वजनिक विश्वस्तव्यवस्था (सुधारणा) विधेयक, (धर्मादाय आयुक्त कार्यालयातील पूरक संवर्गातील अधीक्षक, जनसंपर्क अधिकारी किंवा विधी सहायक यांच्या पदोन्नतीच्या संधी उपलब्ध करण्याकरिता आवश्यक त्या सुधारणा करणेबाबत विधेयक), महाराष्ट्र ग्रामपंचायत (दुसरी सुधारणा) विधेयक (पंचायतीच्या निवडणुका घेणे शक्य नसेल त्या ठिकाणी प्रशासकाची नियुक्ती करण्यासंदर्भातील तरतूद करणे), महाराष्ट्र वस्तू व सेवा कर (सुधारणा) विधेयक, (वस्तू व सेवा कर परिषदेच्या शिफारशीवरून, आपत्तीमुळे ज्या कारवाया पूर्ण केल्या जाऊ शकत नाही किंवा त्यांचे अनुपालन केले जाऊ शकत नाही अशा कारवायांच्या संबंधातील मुदत मर्यादा परिषदेच्या शिफारशींवरून, अधिसूचनेद्वारे वाढवता येईल. शासनास अधिकार, अशी तरतूद करणे), महाराष्ट्र वस्तू व सेवा कर (दुसरी सुधारणा) विधेयक, (केंद्रीय वस्तू व सेवा कर अधिनियम २०१७ मध्ये करण्यात आलेल्या सुधारणांच्या अनुषंगाने, राज्य अधिनियमामध्ये व केंद्रीय अधिनियम यांमध्ये एकरूपता व प्रयोज्यता राखण्याकरिता सुधारणा करणे), महाराष्ट्र राज्य व्यवसाय, व्यापार, आजिविका व नोकऱ्या यांवरील कर (सुधारणा) विधेयक, (कंपनी अधिनियम २०१३ खाली नवीन नोंदणी करताना व्यवसाय करासाठी नोंदणी करण्याबाबत तरतुदी), महाराष्ट्र प्रादेशिक नगररचना (सुधारणा) विधेयक (महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन व नगररचना अधिनियम, १९६६ चे कलम २६ (१) मधील तिसऱ्या परंतु यातील (ii) च्या तरतुदींमध्ये विकास योजनेचा मसुदा तयार करण्याचा कालावधी महानगरपालिकांबरोबरच इतर नियोजन प्राधिकरणे यांच्याबाबतीत देखील वाढण्याकरिता सुधारणा करण्यास तसेच कलम १४८-ए मधील तरतुदीनुसारच्या विहित कालावधीतून, कोविड-१९ विषाणूच्या संदर्भातील केंद्र शासन तसेच राज्य शासनाने घोषित केलेला टाळेबंदीचा कालावधी वजा करणेबाबत), महाराष्ट्र सार्वजनिक विद्यापीठ (सुधारणा) विधेयक (नवीन महाविद्यालय तसेच नवीन अभ्यास पाठ्यक्रम इत्यादी सुरू करण्यासाठी मान्यता देण्याकरिता नियत करण्यात आलेला दिनांक, २०२०-२१ या शैक्षणिक वर्षासाठी वाढवून देणे), महाराष्ट्र सहकारी संस्था (दुसरी सुधारणा) विधेयक (राज्यामध्ये कोरोना विषाणूच्या सार्वत्रिक महामारीच्या साथीचा प्रसार झाल्यामुळे काही, ठरावीक कालावधीत सहकारी संस्थांच्या समित्यांच्या निवडणुका घेणे शक्य नसल्याने, समित्या यथोचितरीत्या गठित होईपर्यंत, सहकारी संस्थांच्या समित्यांच्या विद्यमान सदस्यांना नियमितपणे पदावर राहणे शक्य होण्याच्या आणि अशा समित्यांच्या निवडणुका पुढे ढकलण्याच्या दृष्टीने, कलमे ७३ अअअ (३) व ७३ क, ब यांमध्ये सुयोग्य सुधारणा करणे), भूमिसंपादन, पुनर्वसाहत करताना उचित भरपाईचा आणि पारदर्शकतेचा हक्क (महाराष्ट्र सुधारणा) विधेयक (औद्योगिक विकासासाठी भूसंपादन करण्यासाठी सुलभता यावी याकरिता तरतूद), महाराष्ट्र गृहनिर्माण व क्षेत्रविकास (सुधारणा) विधेयक (मुंबईतील उपकर प्राप्त इमारतींच्या पुनर्विकासासंदर्भातील तरतुदींबाबत), महाराष्ट्र वेश्म मालकी (सुधारणा) विधेयक (वेश्म मालकांच्या बहुमताच्या संमतीने प्रतिज्ञापनाच्या किंवा वेश्म विलेखाच्या तपशिलांमध्ये सुधारणा करण्यासंदर्भातील तरतुदींचा अंतर्भाव करणे तसेच तक्रार निवारण यंत्रणेबाबत तरतुदी करणे), महाराष्ट्र सहकारी संस्था (तिसरी सुधारणा) विधेयक (महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६० च्या कलम ७३ क, अ चे पोट-कलम (३अ) मध्ये महाराष्ट्र सहकारी संस्था (सुधारणा) अधिनियम, २०१६ नुसार केलेल्या सुधारणेतील महाराष्ट्र सहकारी संस्था (सुधारणा) अधिनियम, २०१६ याच्या प्रारंभाच्या दिनांकापूर्वी १० वर्षांच्या कालावधीच्या आत कोणत्याही वेळी किंवा अशा प्रारंभानंतर कोणत्याही हा मजकूर वगळणेबाबतची सुधारणा) ही विधेयके पावसाळी अधिवेशनात संमत करण्यात आली.

कोरोना चाचण्या करूनच प्रवेश

हिवाळी अधिवेशनासाठीही सर्व मंत्रिमंडळ सदस्य, विधानमंडळ सदस्य, अधिकारी, कर्मचारी यांच्या कोरोना चाचण्या करण्यात आल्या. ज्यांचे अहवाल निगेटिव्ह आले त्यांनाच विधान भवन परिसरात प्रवेश देण्यात आला. पावसाळी अधिवेशनाच्या तुलनेत कोरोनाची भीती जरा कमी झाली होती. तसेच कोरोना रोखण्यासाठी घ्यावयाच्या काळजीबाबत

नागपूरऐवजी मुंबईत अधिवेशन

विधिमंडळाचे हिवाळी अधिवेशन हे दरवर्षी नागपूर येथे होते. पण अधिवेशनाची जाहीर केलेली तारीख जवळ आली तरीही राज्यातील कोरोना रुग्णांची संख्या अजून आटोक्यात येत नव्हती. त्यामुळे पावसाळी अधिवेशनाप्रमाणे हिवाळी अधिवेशनावरही अनिश्चिततेचे सावट आले. अधिवेशन घ्यावे की न घ्यावे इथपासून ते हे अधिवेशन यंदा नागपुरात होणार की मुंबईत होणार याबद्दल विचारविमर्ष सुरू झाला. शेवटी कोरोनाचा प्रादुर्भाव रोखण्याच्या अनुषंगाने कामकाज सल्लागार समितीने सर्वांच्या सहमतीने हे अधिवेशन मुंबईतच घेण्याचे निश्चित केले. पावसाळी अधिवेशनाप्रमाणेच सर्व जय्यत तयारी करून हे अधिवेशन २ दिवसाच्या कालावधीत मुंबई विधान भवन येथे झाले.

अधिक सजगता होती. त्यामुळे सर्वांनीच योग्य ती काळजी घेत आणि नियमांचे योग्य ते पालन करत हे अधिवेशनही संपन्न केले. मास्कचा अनिवार्य वापर, सोशल डिस्टन्सिंगच्या नियमांचे काटेकोर पालन करण्यात आले. ठिकठिकाणी सॅनिटायझरची उपलब्धता, थर्मामीटर तसेच ऑक्सिमीटरचा वापर करण्यात येत होता. या अधिवेशनातही विविध आवश्यक मुद्द्यांवर चर्चा करत राज्यासाठी आवश्यक विषय मंजूर करण्यात आले. १४ आणि १५ डिसेंबर २०२० रोजी झालेले हे अधिवेशनही सर्वार्थाने वैशिष्ट्यपूर्ण ठरले. हिवाळी अधिवेशनात कोरोना संकटाचा प्रादुर्भाव रोखण्यासाठी आवश्यक उपाययोजना करण्याबरोबरच इतरही महत्त्वाच्या विषयांची विधेयके आणि कामकाज करण्यात आले.

नऊ विधेयके संमत

हिवाळी अधिवेशन २०२० या दोन दिवसांच्या अधिवेशनात दोन्ही सभागृहात ९ विधेयके संमत झाली. संयुक्त समितीकडे एक विधेयक पाठवण्यात आले. महाराष्ट्र (तृतीय पुरवणी) विनियोजन विधेयक, मुंबई महानगरपालिका, महाराष्ट्र महानगरपालिका आणि महाराष्ट्र नगरपरिषदा, नगरपंचायती व औद्योगिक नगरी (सुधारणा) विधेयक (मुद्रांक शुल्कात केलेल्या कपातीप्रमाणे अधिभारामध्ये कपात करण्याची तरतूद करणे), महाराष्ट्र सहकारी संस्था (चौथी सुधारणा) विधेयक (कोविडमुळे सहकारी संस्थांमधील महत्त्वाच्या विषयांना मंजुरी देण्यासाठी संचालक मंडळांना अधिकार देणेबाबतची तरतूद), महाराष्ट्र सहकारी संस्था (पाचवी सुधारणा) विधेयक (कोविडच्या पार्श्वभूमीवर राज्यातील सहकारी संस्थांच्या वार्षिक सर्वसाधारण सभा ३१ मार्च २०२१ पर्यंत घेण्यास, लेखापरिक्षण अहवाल ३१ डिसेंबर २०२० पर्यंत सादर करण्यासाठी वाढ करणे व गृहनिर्माण संस्थेच्या विद्यमान समितीचे संचालक हे नवीन संचालक मंडळ गठित होईपर्यंत कामकाज पाहतील, अशी तरतुद करणे), महाराष्ट्र महानगरपालिका, महाराष्ट्र नगरपरिषदा, नगरपंचायती व औद्योगिक नगरी (सुधारणा) विधेयक (कोविडच्या पार्श्वभूमीवर नजीकच्या काळामध्ये निवडणुका न झालेल्या १२ नागरी स्थानिक संस्थामधील प्रशासकांच्या नियुक्तीच्या कालावधी ६ महिन्यापर्यंत वाढवणे), मुंबई महानगरपालिका (सुधारणा) विधेयक (कोविड-१९ संसर्ग सार्वत्रिक साथ रोगामुळे २०२०-२१ मध्ये मालमत्ता करातून सूट तसेच सवलत

देण्याकरिता कलम १५४ मध्ये पोट-कलम (१-ड) नव्याने दाखल करण्याबाबत), महाराष्ट्र सार्वजनिक विद्यापीठ (दुसरी सुधारणा) विधेयक (कोरोना विषाणुच्या प्रार्दुभावामुळे नवीन महाविद्यालय, नवीन पाठ्यक्रम, विषय विद्याशाखा अतिरिक्त तुकडी इत्यादी सुरू करण्याची परवानगी कार्यपद्धतीचे २०२०-२१ या वर्षाकरिता नवीन वेळापत्रक विनिर्दिष्ट करणे), डी. वाय. पाटील कृषी व तंत्र विद्यापीठ, तळसंदे, कोल्हापूर विधेयक (स्वयंअर्थसाहाय्य विद्यापीठ स्थापन करणे), महाराष्ट्र आंतरराष्ट्रीय क्रीडा विद्यापीठ विधेयक (आंतरराष्ट्रीय क्रीडा विद्यापीठ स्थापन करणे) ही विधेयके या अधिवेशनात संमत करण्यात आली.

शक्ती फौजदारी कायदा (महाराष्ट्र सुधारणा) विधेयक (महिलांवरील अत्याचाराच्या घटनांच्या अनुषंगाने भारतीय दंड संहिता, फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ व मुलांचे लैगिक गुन्ह्यांपासून प्रतिबंध अधिनियम, २०१२ यामधील तरतुदींमध्ये सुधारणा करणे, नवीन कलमांचा समावेश करणे, शिक्षेत वाढ करणे) हे विधेयक संयुक्त चिकित्सा समितीकडे पाठवण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

विधिमंडळाचे २०२१ मधील अर्थसंकल्पीय अधिवेशन आता १ मार्च २०२१ पासून सुरू होणार आहे. कोरोनाचा प्रादुर्भाव आता आटोक्यात आला आहे. शिवाय आता लसीकरणालाही सुरुवात झाली आहे. त्यामुळे यंदाचे अधिवेशन नियमित पद्धतीने होईल, असा विश्वास आहे. पण मागील वर्षभरात कोरोना संकटाच्या पार्श्वभूमीवर झालेली विधिमंडळाची तिन्ही अधिवेशने खास ठरली. संकट गडद असतानाही त्याचा धैर्याने सामना करत लोकप्रतिनिधी आणि अधिकारी, कर्मचाऱ्यांनी ही अधिवेशने कमी कालावधीची असली तरी ती आदर्श संसदीय परंपरांचे पालन करत आणि जनहिताच्या विविध प्रश्नांवर ठोस निर्णय घेत सर्वांच्या सहभागातून यशस्वीरीत्या पार पाडली. त्यामुळे ही तिन्ही अधिवेशने कायम स्मरणात राहणार आहेत.

(साहाय्यक संचालक (माहिती) तथा विभागीय संपर्क अधिकारी)

इज म्हणजे काय, कळलं रं भाऊ!

आदिवासी तालुका म्हणून ओळख असलेल्या शहापूर तालुक्यातील दुर्गम भागातील गरेलपाडा स्वातंत्र्याच्या सात दशकानंतर विजेच्या दिव्यांनी उजळून निघाला आहे. स्थानिक सामाजिक कार्यकर्त्यांनी गेल्या काही वर्षांपासून केलेला पाठपुरावा आणि महावितरणच्या अधिकाऱ्यांची त्याला लाभलेली साथ यामुळे गरेलपाड्यावर आता वीज पोहोचली आहे. 'इज म्हणजे काय असते हे आता कळलं रं भाऊ' असे उद्‌गार येथील ग्रामस्थ काढून शासनाचे आभार मानत आहेत.

कैलास भरोदे

अघई ग्रामपंचायत क्षेत्रातील १०० टक्के आदिवासी वस्ती असलेला डोंगर दऱ्यांनी व्याप्त गरेलपाडा तानसा अभयारण्यात वसला आहे. अतिदुर्गम भागामुळे येथे अद्याप वीज पोहोचू शकली नव्हती. मात्र राज्य शासन सर्वसामान्यांच्या हिताला अधिक प्राधान्य कसे देत आहे हे वीज आल्यानंतर या गावातील ग्रामस्थांच्या बोलण्यातून समजते. येथे वीज पोहोचल्याने ग्रामस्थांचे अनेक प्रश्न सुटणार आहेत.

गावात लाईट इधेल रं इधेल

राज्य शासनाची कंपनी महावितरणच्या अधिकाऱ्यांच्या तत्परतेमुळे गरेलपाड्यात वीज पोहोचली. कित्येक सण आले आणि गेले परंतु हा क्षण येथील आदिवासींना खऱ्या अर्थाने दिवाळी - दसऱ्यासारखा वाटला आणि त्यांनी तो तसा साजराही केला. 'महाविकास आघाडीच्या मायबाप ठाकरे सरकारने आमचा पाडाच नाही तर आमचे जीवनही प्रकाशमान केले आहे. गावात विजेचे दिवे लागल्याने तेथील ग्रामस्थांनी 'अरं गावात लाईट इधेल रं इधेल...' अशी उत्स्फूर्त आरोळी देत आनंद साजरा केला.

पाडा शहराजवळ आला

१२ डिसेंबर २०२० हा दिवस गरेलपाड्यात व येथील ग्रामस्थांच्या जीवनात प्रकाश टाकणारा ठरला. या दिवशी संध्याकाळी चार वाजता हा पाडा महावितरणच्या दिव्यांनी प्रकाशमान झाला. शहापूर शहरापासून ३२ कि.मी. अंतरावरील ९० कुटुंबांची वस्ती असलेला गरेलपाडा. स्वातंत्र्यानंतर देशाने विज्ञान, तंत्रज्ञानात भरारी घेत थेट चंद्र आणि मंगळापर्यंत झेप घेतली असली तरी गरेलपाडा मात्र अंधारात चाचपडत होता. तानसा अभयारण्यातील हिंस्र श्वापदांमुळे गरेलपाड्यातील आदिवासी बांधवांना जीव मुठीत धरूनच वावर करावा लागतो. रात्रीच्या वेळी तर वीज नसल्यामुळे साप, विंचवांची भीती असल्याने कधी सुखाची झोप त्यांना मिळालीच नाही. त्याचा परिणाम दुसऱ्या दिवशीच्या मोलमजुरीवरही व्हायचा. संध्याकाळ झाली की, विद्यार्थ्यांना अभ्यासही करता येत नव्हता. रॉकेलवरच्या मिणमिणत्या दिव्याचा उजेड हाच तेवढा आधार. आता मात्र गरेलपाडा विजेच्या दिव्यांनी उजळून निघाल्याने या आदिवासी बांधवांचा आनंद गगनात मावेनासा झाला आहे. विजेमुळे दुबार शेतीसोबतच विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक भवितव्य उज्ज्वल होणार आहे. आता मोबाईल, टीव्ही या साधनांमुळे जवळच्या शहराशी गरेलपाडा जोडला जाणार आहे.

अशी आली वीज

२०१७-१८ पासून गरेलपाड्यात विजेसाठी प्रकर्षाने मागणी होऊ लागली. गरेलपाड्यातील ग्रामस्थ महिला भगिनी यांसह अघईचे सरपंच नितीन काकरा सामाजिक कार्यकर्ते विनोद लुटे, योगेश लुटे यांनी या आदिवासी पाड्याला रस्ता व वीज मिळावी, यासाठी विविध माध्यमातून सातत्याने प्रयत्न करून शासनाचे लक्ष वेधले. या लढ्याला माजी आमदार पांडुरंग बरोरा यांची साथ लाभली. त्यांनी पालकमंत्री एकनाथ शिंदे यांचे लक्ष वेधून येथील विजेची समस्या सोडवण्याची मागणी केली. पालकमंत्र्यांनीही याबाबत सकारात्मकता दाखवली. यामध्ये महावितरणचे शहापूरचे उपकार्यकारी अभियंता अविनाश कटकवार यांनी पाड्यात वीज पोहोचवण्यासाठी अथक परिश्रम घेतले. अर्थात त्यासाठी कल्याण परिमंडळचे मुख्य अभियंता

प्रशासनाची उत्तम साद

ठाकरे सरकारच्या कालावधीत गरेलपाड्यावर वीज पोहोचली, त्यांचे मनापासून आभार मानतो. आमच्या प्रयत्नांना आपल्या प्रशासनाने उत्तम साद दिली. आता विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक भवितव्य उज्ज्वल होईल. शासनाच्या विविध योजनांचा आता विद्यार्थी व ग्रामस्थांना लाभ घेता येईल. विहिरी, बोअरिंगच्या माध्यमातून आता सिंचनाची सुविधा उपलब्ध होणार असल्याने दुबार शेती करून उत्पन्नात भर पडेल. एकूणच आता आमचा गरेलपाडा सुजलाम सुफलाम होणार.

- नितीन काकरा, सरपंच, अघई ग्रामपंचायत

पोरं सिकतील, सायब व्हतील

देशाला स्वातंत्र्य मिलालं... पण आम्ही मात्र कालुखातच व्हतो.. परगतीत अन परकाशात सारी दुनिया म्होरं गेली.. पन आमच्या पाड्यात लायट नव्हती.. स्वातंत्र्यानंतर पयल्यांदा पाड्यामंदी, घरामंदी इज आलीया. इज म्हंजी काय असतं ते आता कळलंय आम्हांसनी.. आता आमची बी पोरं सिकतील, सायब व्हतील.. आमचे बी दिस उजलतील... 'गाउवात लाईट इधेल रं इधेल...'

- राजू धर्मा गरेल, ग्रामस्थ

लाईट ईधेल आहे

सकाळी कयुच उठून काळोखातच आमी घर कामाल सुरुवात करू अन चुलीलं लकडा लागतं ती रानातून जाण आणू अन काळोखात साप चावला बिवला त बिहू, पण आथा लाईट ईधेल आहे त आमचा काम आथा फार हलका होदेल होवा.

- सुनंदा सीताराम नडगे, ग्रामस्थ

आता दुबार शेती व्हाइल

आजचा दिवस आमच्यासाठी खरी दिवाली हाय... सरकारचे लाख लाख आभार... रस्ता, लायट मिलावी म्हून लय फेऱ्या मारल्या... लायट नसल्यानं हैरान झालं हुतो... स्वप्नात कधी पंखा फिरल असा जरा सुदीक वाटला नव्हता, आता पंखा फिरला बरा वाटला... आता पाड्यामंदी इहिरी व्हतील... हापशी येतील.. पाण्याचं पम्प घेता येतील, दुबार शेती व्हाइल.. मायबाप ठाकरे सरकारच्या कालामंदी इज मिलली त्यांचे मनापासून आभार मानतो.

- जयराम श्रावण खरपडे, ग्रामस्थ

धड काढत बसूतय

घरा लाईट नीही होता त आमी धड नीही करेल. लाईट आली त आमी रातचे धड काढत बसूतय. मन्गा आमचं धड काढा या घाय होय अन आमी तय सपन नांगू न सरकारचा मनापायशी आभार मानत आहु.

- अजय महादू खरपडे, विद्यार्थी

विजेमुळे गृहपाठ नियमित

गावात वीज आल्याने शाळेतील मुले घरचा गृहपाठ नियमित करून येत आहेत. लॅपटॉपचा वापर करून शिक्षणात रंजकता व गोडी आणणे शक्य झाले आहे. त्यामुळे विद्यार्थी उपस्थितीही वाढली आहे.

- अलका मडके, ज्योत्स्ना सावंत, शिक्षिका, गरेलपाडा

दिनेश अग्रवाल, कल्याण मंडळ अधीक्षक अभियंता सिद्धार्थ तावाडे, कल्याण ग्रामीण विभागाचे कार्यकारी अभियंता राजीव रामटेके यांचे मोलाचे मार्गदर्शन लाभले. २०१७ ला अघई ग्रामपंचायतीमध्ये गरेलपाड्यात वीज जोडणीचा ठराव घेण्यात आला. एका बाजूला महावितरणचे उपकार्यकारी अभियंता अविनाश कटकवार व साहाय्यक अभियंता सूरज आंबूर्ले यांनी अंदाजपत्रक तयार करून मंजुरीसाठी वरिष्ठ अधिकाऱ्यांकडे पाठवले तर एका बाजूला जिल्हा नियोजन आणि विकास समितीच्या माध्यमातून निधी उपलब्ध व्हावा म्हणून माजी आमदार पांडुरंग बरोरा यांनी पालकमंत्री एकनाथ शिंदे यांच्याकडे मागणी केली. मात्र प्रत्यक्षात काम करण्यासाठी अडचण होती ती वनजमिनीची. यामुळेच या पाड्यातील ग्रामस्थांना विजेसाठी अनेक वर्षे वाट पहावी लागली.

तानसा अभयारण्य क्षेत्र असल्याने वीज वाहिनी टाकण्यासाठीच्या कामासाठी वन्यजीव विभागाची परवानगी आवश्यक होती. त्यासाठी महावितरणच्या अधिकाऱ्यांनी वन्यजीव विभागाकडे पाठपुरावा केला. शहापूरचे तत्कालीन तहसीलदार रवींद्र बाविस्कर यांनीदेखील याबाबत वनाधिकारी व महावितरणचे अधिकारी यांच्यासमवेत बैठक घेतली. त्यानंतर वन्यजीव विभागाकडून रीतसर परवानगी मिळाल्यानंतर खऱ्या अर्थाने कामाला सुरुवात झाली. प्रथम रस्त्याची सुविधा झाल्यानंतर वीज पोहोचवण्याचे काम सुरू झाले आणि गरेलपाडा उजळून निघाला. राज्यात महाविकास आघाडी सरकार स्थापन झाल्यानंतर विकासकामांना गती मिळाली असून अंधारकडून प्रकाशाकडे पोहचलेल्या गरेलपाड्यानंतर तालुक्यातील सावरकूट, दापुर - माळ, शिसवली- तलवाडा - मिसवली, वरसवाडी - फुगाळे येथील सर्वेक्षण झाले असून लवकरच हे पाडेदेखील विजेच्या दिव्यांनी उजळून निघणार आहेत.

(लेखक शहापूर, जि.ठाणे येथील पत्रकार आहेत.)

एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प व लिफ्ट फॉर अनलिफ्टमेंट संस्थेच्या 'उलगुलान' नीट प्रशिक्षण केंद्राच्या माध्यमातून मेळघाटच्या दुर्गम गावांतील १३ विद्यार्थी 'नीट' उत्तीर्ण होऊन वैद्यकीय शिक्षणासाठी जात आहेत. मेळघाटच्या इतिहासात हे पहिल्यांदाच घडत आहे. 'उलगुलान'च्या माध्यमातून दुर्गम भागातील आदिवासी विद्यार्थी आता मुख्य प्रवाहात येऊ लागले आहेत.

'उलगुलान'मधून घडले डॉक्टर

विजय राऊत

कुपोषणाचा प्रश्न असलेल्या मेळघाटसारख्या अतिदुर्गम आदिवासीबहुल भागातून सुविधांचा अभाव असतानादेखील 'उलगुलान'च्या माध्यमातून आदिवासी आश्रमशाळेच्या विद्यार्थ्यांनी वैद्यकीय प्रवेशासाठी आवश्यक असलेल्या 'नीट' परीक्षेत घवघवीत यश संपादित केले. त्यांना राज्यातील विविध वैद्यकीय महाविद्यालयात वैद्यकीय अभ्यासक्रमासाठी (एमबीबीएस) प्रवेश मिळाला आहे. मेळघाटची ही मुलं डॉक्टर होऊन पुन्हा आपल्या भूमीत सेवा बजावणार आहेत.

उलगुलान प्रशिक्षण केंद्र

आदिवासी क्रांतिकारी बिरसा मुंडा यांनी आदिवासींना एकजूट करून ब्रिटिशांविरुद्ध 'उलगुलान' नावाने स्वातंत्र्याचा लढा दिला. या उलगुलान चळवळीपुढे ब्रिटिश सरकारला नतमस्तक होऊन इ.स. १९०० मध्ये छोटा नागपूर क्षेत्रात जमीन सुधारणाविषयक कायदा लागू करावा लागला होता. याच प्रेरणेतून कुपोषण व आरोग्याचे विविध प्रश्न असलेल्या मेळघाटात परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी 'उलगुलान' नीट प्रशिक्षण केंद्राची मुहूर्तमेढ रोवण्यात आली. तेथील पाड्यापाड्यांवर, दुर्गम गावांत राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांना वैद्यकीय शिक्षणासाठी प्रोत्साहित करण्यात आले.

सकारात्मक परिवर्तन

आदिवासी विद्यार्थ्यांना वैद्यकीय शिक्षणाच्या पूर्वतयारीसाठी धारणी तालुक्याच्या बिजूधावडी गावात २०१७ मध्ये हे प्रशिक्षण केंद्र सुरू करण्यात आले. शिक्षणाचा अभाव असलेल्या आदिवासी विद्यार्थ्यांनी नीट प्रशिक्षण केंद्राच्या माध्यमातून डॉक्टर होण्याचे स्वप्न बाळगून येथील आरोग्याच्या समस्या सोडवण्यासाठी एक जिद्दीने वाटचाल सुरू केली. त्यांच्या या उत्साही पावलामुळेच मेळघाटचे सुपुत्र मेळघाटातच आरोग्य सेवा बजावतील व तेथील आरोग्य सेवा-सुविधांमध्ये दूरगामी सकारात्मक परिवर्तन घडून येईल, अशी आशा निर्माण झाली आहे.

भौगोलिक व ऐतिहासिक महत्त्व

बिजूधावडी हे दुर्गम गाव अमरावती जिल्ह्यातील धारणी तालुक्यात वसले आहे. अमरकंटकपासून ते थेट पश्चिम किनाऱ्याच्या ६०० मैलपर्यंत पसरलेल्या सातपुडा पर्वतरांजीच्या दऱ्याखोऱ्यात

मेळघाटचा परिसर येतो. अमरावती जिल्ह्याच्या पश्चिमेस असलेला हा प्रदेश जैवविविधतेने संपन्न आहे. १९७२ साली स्थापन झालेल्या देशातील पहिल्या नऊ व्याघ्र प्रकल्पातील मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प याच प्रदेशात आहे. मेळघाटमध्ये धारणी व चिखलदरा हे दोन तालुके येतात. येथे कोरकू, गोंड, गवळी, बलई या जमातीचे लोक राहतात. त्यात कोरकू बांधवांची संख्या जवळपास ८० टक्के आहे.

दृष्टिकोन

मेळघाट हे आदिवासीबहूल क्षेत्र कुपोषण व बालमृत्यूसंदर्भात नेहमीच चर्चेत असते. शिक्षण, आरोग्य सुविधा, दळणवळणाची रस्ते, कनेक्टिव्हिटी, रोजगार यांचा अभाव असल्याचे नेहमी चर्चिले जाते. कुपोषणाच्या निर्मूलनासाठी शासनाने मेळघाटातील धारणी व चिखलदरा तालुक्यात उपजिल्हा रुग्णालय, ग्रामीण रुग्णालय, प्राथमिक आरोग्य केंद्र, उपकेंद्र अशी भक्कम यंत्रणा उभारली आहे. मात्र, अनेकदा वैद्यकीय अधिकारी या क्षेत्रात जाण्यास अनुत्सुक असतात, अशीही तक्रार होत असते. त्यामुळे मेळघाटच्या लेकरांनाच डॉक्टर बनवण्याचे ध्येय घेऊन हे उलगुलान सुरू झाले आहे. जेणेकरून याच भागातून डॉक्टर झालेली मुले येथे आनंदाने आरोग्य सेवा देतील.

बिजूधावडीत 'उलगुलान'

धारणीचा एकात्मिक आदिवासी प्रकल्प आणि पुण्याची लिफ्ट फॉर अनलिफ्टमेंट ही स्वयंसेवी संस्था यांनी एकत्रितपणे बिजूधावडीच्या आदिवासी आश्रम शाळेत 'उलगुलान' नावाचे वैद्यकीय पूर्वप्रशिक्षण केंद्र स्थापन केले आहे. येथील विद्यार्थ्यांनी बारावीनंतर होणारी नीट परीक्षा उत्तीर्ण व्हावे आणि त्यांना वैद्यकशाखेत प्रवेश मिळून ते डॉक्टर व्हावेत, असे या केंद्राचे उद्दिष्ट आहे. बिजूधावडी हे

दुर्गम गाव धारणी मुख्यालयापासून दक्षिण-पूर्व दिशेला सुमारे २० किलोमीटर अंतरावर वसले आहे. राणीगाव, सुसर्दा, टेंबली, टेंब्रुसोडा व बिजूधावडी अशी ही पंचक्रोशी. या परिसरातील मुलांनी वैद्यकशाखेकडे जाऊन डॉक्टर व्हावे ही संकल्पना तत्कालीन प्रकल्प अधिकारी डॉ. विजय राठोड यांची. ही कल्पना 'लिफ्ट फॉर अपलिफ्टमेंट'च्या सहयोगाने तत्काळ अमलात आणली गेली आणि ही पाच गावे मिळून बिजूधावडी येथे शिक्षकदिनाच्या मुहूर्तावर ५ सप्टेंबर २०१७ रोजी वैद्यकीय पूर्वप्रशिक्षण केंद्राची आदिवासी आश्रम शाळेत स्थापना झाली.

मेळघाटात डॉक्टरांची वानवा ही बाब डॉ. राठोड यांना सतत अस्वस्थ करत होती. त्यामुळे तेथील आरोग्य सुविधांच्या अडचणींविषयी सखोल अभ्यास करून त्यांनी त्यावर हा रामबाण उपाय शोधला. मेळघाटात आरोग्य सुविधेच्या अभावी बालमृत्यू, मातामृत्यू तसेच कुपोषणाची तक्रार असते. शासनाद्वारे डॉक्टरांची नियुक्ती या क्षेत्रात केल्यावर दोन-तीन वर्षातच येथील डॉक्टर बदली करून घेतात, अशी तक्रार असते. यावर कायमचा उपाय म्हणून जर याच क्षेत्रातील आदिवासी विद्यार्थी डॉक्टर झाले तर ते आपले गाव, परिसर व समाजाच्या आस्थेपोटी आपल्या परिसरातच अधिक सक्षमतेने काम करतील, या भावनेतून हा प्रकल्प आकारास आला.

यशाला गवसणी

एमबीबीएस आणि बीडीएसला प्रवेश घेण्यासाठी महत्त्वपूर्ण समजल्या जाणाऱ्या राष्ट्रीय पात्रता प्रवेश परीक्षा (NEET) उत्तीर्ण होणे बंधनकारक आहे. यासाठी बारावी इयत्तेत फिजिक्स, केमिस्ट्री, बायोलॉजी, बॉयोटेक्नॉलाजी, इंग्रजी विषय घेऊन १२ वी उत्तीर्ण होणे आवश्यक आहे. बिजूधावडी येथील नीट प्रशिक्षण केंद्रातील तेरा विद्यार्थ्यांनी २०२० च्या नीट परीक्षेत घवघवीत यश संपादन करून जगाला दाखवून दिले की, 'हम भी किसीसे कम नही'. ११ वी, १२ वी बोर्डाच्या परीक्षेला बसणाऱ्या आदिवासी विद्यार्थ्यांना पुण्याच्या तज्ज्ञ डॉक्टरांकडून विनामूल्य, कुठलेही मानधन न घेता मार्गदर्शन करण्यात आले.

यशाचे शिलेदार

चिखलदरा तालुक्यातील सावऱ्या येथील राहूल भय्यालाल कासदेकर, धारणी तालुक्यातील आकी येथील अंकुश सावलकर, शिवकुमार सावलकर, मल्हारा येथील मयुरी दारसिंबे, झापल येथील शांतीलाल कासदेकर, उकुपाटी येथील दुर्गेश कासदेकर, कारदा येथील सुधीर मावसकर, मांडवा येथील रोहित कासदेकर, टिटंबा येथील श्याम कोल्हे, राणीगाव येथील श्याम कासदेकर, बेरडाबेल्डा येथील नितेश जांभेकर, मांडवा येथील अजय जांभेकर, चिपोली येथील रेणुका पटोरकर आदी गुणवंत विद्यार्थ्यांनी डॉक्टर बनून मेळघाटात परतणार असल्याचा निर्धार केला आहे.

(माहिती सहायक, विभागीय माहिती कार्यालय, अमरावती)

जबाबदारी स्वीकारली

आदिवासी मुलं ही काहीशी लाजाळू असतात पण कष्ट व ध्येयाप्रती ती प्रामाणिक असतात. गरज आहे ती फक्त त्यांच्यात आत्मविश्वास जागृत करून योग्य मार्गदर्शनाची. शहरातील इतर विद्यार्थ्याप्रमाणेच त्यांच्यातही अभ्यास व कठोर परिश्रम करण्याची जिद्द आहे. त्यांच्यातील सुप्त गुणांना वाव मिळावा या हेतूने शनिवार, रविवार व सुट्टीच्या दिवशी बिजूधावडी याठिकाणी येऊन विद्यार्थ्यांना लिफ्ट फॉर अपलिफ्टमेंट संस्थेच्या डॉक्टरांनी शिकवले. त्यांच्यातील परीक्षेची भीती घालवून आत्मविश्वास निर्माण केला. सर्व काही सुरळीत चालू असताना मार्चमध्ये कोरोनाचे संकट आले व सर्व मेहनतीवर पाणी फिरणार की काय, अशी भीती वाटू लागली. पण या विद्यार्थ्यांचे कष्ट पाहून आम्हालाच यांच्याकडून प्रेरणा मिळाली. ही मुलं आमच्यामुळे नव्हे तर स्वत:च्या कष्टामुळे घडली असून डॉक्टर बनत आहेत. परंतु लॉकडाऊन जसा वाढू लागला तसे या मुलांना घरची आठवण येऊ लागली. पण धोका न पत्करता या मुलांना धारणीच्या शासकीय आदिवासी मुलांचे वसतिगृह येथे ठेवण्याचा निर्णय घेतला. त्यांची संपूर्ण जबाबदारी स्वीकारली. त्यांना स्वत:हून मार्गदर्शन केले. त्यांची सतत भेट घेऊन त्यांना प्रोत्साहीत केले. आज त्यांनी नीट परीक्षा उत्तीर्ण करून राज्यातील विविध वैद्यकीय महाविद्यालयात प्रवेश मिळवला आहे. हीच मुलं उद्या डॉक्टर होऊन समाजाची बांधीलकी जोपासण्यासाठी येथे आरोग्य सेवा देतील. धारणी प्रकल्प कार्यालयाच्या वतीने या मुलांना सर्वतोपरी मदत करण्यात येईल.

- डॉ. मित्ताली सेठी, प्रकल्प अधिकारी तथा सहायक जिल्हाधिकारी, धारणी

समाजाचे ऋण फेडणार

आदिवासी भागात आम्हा मुलींना पाणी आणने, घरकाम करणे ही कामे करून अभ्यास करावा लागतो. बहुधा वीज गेली की मी बॅटरीच्या प्रकाशात अभ्यास करत होते. योग्य मार्गदर्शन व तासन्तास अभ्यास यामुळे 'नीट' परीक्षा उत्तीर्ण झाले. आता समाजाचे ऋण फेडण्यासाठी माझ्या भगिनींना आरोग्य सेवा मिळवून देण्यासाठी डॉक्टर होऊन येथेच रुग्णसेवा करणार.

- मयुरी दारसिंबे, मल्हारा, ता. चिखलदरा

डॉक्टर होऊनच परतू

मेळघाटात कुठल्या आरोग्य समस्या आहेत, हे आम्ही लहानपणीपासून पाहत आलो आहोत. आम्ही मेळघाटची मुले आहोत, लोकांच्या समस्या सोडवण्यासाठी डॉक्टर बनून मेळघाटात परतू आणि नि:स्वार्थ आरोग्य सेवा करू.

- शांतीलाल शालीकराम कासदेकर, झापल, ता. धारणी

गेल्या मार्चपासून सुरू असलेली कोविड विरोधातील लढाई आता निर्णायक स्थितीत आली आहे. राज्य शासनाने राबवलेल्या विविध उपाययोजनांमुळे कोरोनाचा प्रादुर्भाव आटोक्यात ठेवण्यात शासनाला यश आले आहे. आता कोरोना लसीकरणास सुरुवात झाल्यामुळे ही लढाई अंतिम टप्प्यात आली आहे. लसीकरण सुरू झाले असले तरी काळजी घेणे आवश्यक असून केंद्र आणि राज्य शासनाने वेळोवेळी केलेल्या सूचनांचे पालन करणे आवश्यक आहे.

स्थिती सुधारली तरी काळजी आवश्यक

अजय जाधव

मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांच्या हस्ते राज्यातील कोरोना लसीकरण मोहिमेस सुरुवात झाली.

गेले सुमारे वर्षभर कोरोनाचा सर्वजण सक्षमपणे मुकाबला करत आहेत. 'लॉकडाऊन ते पुन:श्च हरिओम' या प्रक्रियेत कोरोना रुग्णांची दैनंदिन संख्या कमी होताना दिसून येत आहे. राज्याचा रिकव्हरी रेट देखील ९५ टक्क्यांवर आहे. अशा सकारात्मक परिस्थितीच्या पार्श्वभूमीवर १६ जानेवारीपासून देशासह महाराष्ट्रातदेखील कोरोना लसीकरण सुरू झाले आहे. दैनंदिन आयुष्य पूर्ववत होण्यास सुरुवात झाली आहे.

गेल्या वर्षी जानेवारीच्या सुमारास कोरोना महामारीने देशात पाऊल ठेवले. तोपर्यंत महाराष्ट्र राज्याने १८ जानेवारीपासून मुंबई आंतरराष्ट्रीय विमानतळावर प्रवासी तपासणी सुरू केली. राज्यात प्रत्यक्षात ९ मार्चला कोरोनाचे पहिले रुग्ण आढळले. तेथून पुढे किमान १० महिने राज्य शासनामार्फत विविध निर्णय, उपाययोजना करण्यात आल्या. कोरोना नियमांच्या पालनासाठी या महामारीच्या गांभीर्याविषयी जनजागृतीची मोहीम मोठ्या प्रमाणावर हाती घेण्यात आली. त्याला नागरिकांकाडून सकारात्मक प्रतिसाद मिळाल्याने आणि डॉक्टर, नर्स, सफाई कर्मचारी, पोलीस आदी कोरोना योद्ध्यांनी केलेल्या प्रयत्नांमुळे राज्यातील कोरोना रुग्णांची संख्या कमी होताना दिसत आहे.

प्रतीक्षा संपली

गेले वर्षभर कोरोनाशी युद्ध करत असताना सर्वांनाच या रोगावरील लस कधी येणार, याची प्रतीक्षा होती ती जानेवारीतल्या १६ तारखेपासून संपुष्टात आली. केंद्र शासनाने संपूर्ण देशासाठी लसीकरणाचा कार्यक्रम जाहीर केला. पहिल्या टप्प्यात डॉक्टर्स, नर्स, आरोग्य कर्मचारी यांना लसीकरण करण्यात येत आहे. त्यानंतर दुसऱ्या टप्प्यात फ्रंटलाईन वर्कर्सना लस दिली जाईल. सध्या राज्यात सुमारे ३ लाखांहून अधिक आरोग्य कर्मचाऱ्यांना लस देण्यात आली आहे. लसीकरणाच्या नोंदणीसाठी तयार करण्यात आलेल्या कोविड ॲपवर राज्यातील ८ लाख आरोग्य कर्मचाऱ्यांची नोंदणी झाली आहे.

ड्राय रन

राज्यात प्रत्यक्षात लसीकरण सुरू होण्यापूर्वी त्याबाबत दोन वेळेस त्याची रंगीत तालीम (ड्राय रन) घेण्यात आली होती. सिरम इन्स्टिट्यूटने तयार केलेली कोव्हीशिल्ड लस तसेच भारत बायोटेक या उत्पादकाने तयार केलेली कोव्हॅक्सीन लस देण्यात येत आहे. या दोन्ही लसी सुरक्षित असल्याचे केंद्र शासनाने कळवले आहे. राज्याला कोव्हीशिल्ड व्हॅक्सीनचे ९.६३ लाख डोसेस व कोव्हॅक्सिन लशीचे २०,००० डोसेस प्राप्त झाले आहेत. भारत बायोटेककडून प्राप्त झालेली कोव्हॅक्सीन लस ही राज्यातील ६ ठिकाणी देण्यात येत आहे. त्यामध्ये ४ वैद्यकीय महाविद्यालये व २ जिल्हा रुग्णालयांचा समावेश आहे.

केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार प्रथम प्राधान्याने आरोग्य कर्मचाऱ्यांना लस देण्यात येत आहे. या लसीचे २ डोस ४ आठवड्यांच्या अंतराने देण्यात येणार आहेत. प्रत्येक लसीकरण केंद्रांच्या ठिकाणी शीतसाखळी अबाधित ठेवून लस, लसीकरणासाठी आवश्यक सामग्री, AD Syringes तसेच AEFI Kit उपलब्ध आहेत. तसेच सर्व संबंधित कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षणही देण्यात आले आहे.

हात धुणे, मास्क, सुरक्षित अंतर आवश्यक

गेल्या दहा महिन्यांपासून राज्यात कोविडसंदर्भात राज्य शासन विविध निर्णय घेत आहे. राज्यातील जनतेने शासनाला सर्व सहकार्य केले आहे. शासनाच्या सर्व आवाहनांचे पालन जनतेने केल्यामुळेच या महामारीवर मात करता आली. आता देशासह राज्यात लसीकरणाला सुरुवात झाली असली तरी अजून कोरोना पूर्णपणे नाहीसा झालेला नाही. त्यामुळे लसीसोबत मास्कचा वापर आणि हात धुणे, सुरक्षित अंतर पाळणे याबाबींचे काटेकोरपणे पालन करावे लागणार आहे.

१६ जानेवारीला राज्यात मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी कोरोना लसीकरणाच्या राज्यस्तरीय शुभारंभ केला. मुंबईतील बीकेसी येथील कोरोना लसीकरण केंद्राचे उद्घाटन करून त्यांनी लसीकरण मोहिमेचा राज्यस्तरीय शुभारंभ केला. या वेळी या कोविड सेंटरमधील आहारतज्ज्ञ डॉ. मधुरा पाटील यांना मुख्यमंत्र्यांसह मान्यवरांच्या उपस्थितीत पहिली लस घेण्याचा मान मिळाला. त्यानंतर डॉ. मनोज पाचंगे यांना लस देण्यात आली. टाळ्यांच्या गजरात कोरोना योद्ध्यांच्या लसीकरणाचा शुभारंभ झाला. आपण खूप दिवसांपासून लस येणार असे ऐकत होतो. आज आपल्या हातात लस आहे. सर्वांच्या साक्षीने या लसीकरणाची आज सुरुवात होतेय. पण, आपल्याला कोरोना नाहीसा करायचा आहे तोवर सर्व सूचनांचे काटेकोर पालन करा. अजूनही संकट टळलेले नाही. लस आलेली असली तरी सर्वांना लस मिळेपर्यंत काही दिवस, महिने लागणार आहे. त्यामुळे सर्वांनी कोरोना प्रतिबंधक नियमांचे पालन करावे, असे आवाहन या वेळी मुख्यमंत्र्यांनी केले. जालना येथे आरोग्यमंत्री राजेश टोपे यांच्या हस्ते कोरोना लसीकणाचा शुभारंभ झाला.

मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे, पर्यटनमंत्री आदित्य ठाकरे यांच्या उपस्थितीत लसीकरण करताना.

आठ लाख नोंदणी

कोरोनावरील लस सुरक्षित असून राज्यामध्ये लसीकरणासाठी नोंदणी केलेल्या आठ लाख आरोग्य कर्मचाऱ्यांनी ही लस घेऊन समाजातील प्रत्येकाने ही लस टोचून घेण्याचा संदेश सर्वसामान्यांपर्यंत पोहोचवण्याचे आवाहन करत टप्प्याटप्प्याने ही लस राज्यातील प्रत्येक व्यक्तीला देण्यात येणार असल्याचे आरोग्यमंत्री राजेश टोपे यांनी सांगितले.

आरोग्यमंत्री राजेश टोपे यांनी जालना येथे लसीकरण केंद्राचे उद्घाटन केले.

साधारणत: १५ दिवसांमध्ये संपूर्ण राज्यभर ३ लाख ९ हजार ४६ आरोग्य कर्मचाऱ्यांचे लसीकरण पूर्ण झाले होते. ही प्रक्रिया निरंतर सुरू राहणार आहे. आता राज्यात आरोग्य कर्मचाऱ्यांच्या सोबतच फ्रंट लाईन वर्कर्सचेदेखील लसीकरण सुरू झाले आहे. साधारणत: सोमवार ते शनिवार या काळात मंगळवार वगळता दररोज लसीकरण सत्र राज्यातील जिल्हा आणि महापालिका क्षेत्रांमध्ये केले जात आहे.

गेल्या मार्च महिन्यापासून कोरोना महामहामारीचा मुकाबला करत सातत्याने रुग्णांवर उपचार केले जात आहेत. या काळामध्ये अनेक दु:खद घटनाही अत्यंत जवळून पाहिल्या आहेत. कोरोनावरील लस घेण्याचा जिल्ह्यातून सर्वप्रथम मान मला मिळाल्याबद्दल मनस्वी आनंद होत असून ही लस एकदम सुरक्षित आहे. या लसीमुळे कोरोनापासून सुरक्षितता मिळणार असल्याची भावना अनेक डॉक्टर्स आणि आरोग्य कर्मचाऱ्यांनी व्यक्त केली.

दरम्यान, कोरोना रुग्णांच्या दैनंदिन संख्येत कमालीची घट होताना दिसून येत आहे. नोव्हेंबर-डिसेंबरच्या महिन्यात दैनंदिन रुग्ण संख्या सुमारे ३ हजाराच्या घरात होती, ती आता फेब्रुवारीच्या पहिल्या आठवड्यात १९०० वर आली आहे. त्याबरोबर राज्याचा रिकव्हरी रेट ९५ टक्के असून, एकूण ॲक्टिव्ह रुग्ण संख्या ४० हजारांच्या घरात आहे. राज्यात आतापर्यंत १९ लाख ३६ हजार ३०५ रुग्ण कोरोनामुक्त झाले आहेत.

(विभागीय संपर्क अधिकारी)

भारतरत्न स्वरभास्कर पंडित भीमसेन जोशी यांचे जन्मशताब्दी वर्ष ४ फेब्रुवारी २०२१ रोजी सुरू होत आहे. भारतीय शास्त्रीय संगीताचा मानदंड आणि संगीतप्रेमींच्या मनावर राज्य करणाऱ्या सूरांच्या या अनभिषिक्त सम्राटाच्या अद्‌भुत गायनकलेचा, त्यांच्या जीवनप्रवासाचा जागर यानिमित्ताने केवळ भारतातच नाही, तर जगाच्या कानाकोपऱ्यांत जिथे-जिथे भारतीय शास्त्रीय संगीत पोहोचले आहे, तिथे-तिथे होणे अगदी स्वाभाविक आहे. त्यांचे गायन जितके अद्‌भुत आहे, तितकेच त्यांचे जीवनही प्रेरक आहे.

अनाहताचा साधक!

मीनल जोगळेकर

कर्नाटकामधील धारवाड जिल्ह्यात भीमसेन जोशी यांचा ४ फेब्रुवारी १९२० रोजी जन्म झाला. त्यांचे वडील गुरुराज व चुलते गोविंदाचार्य हे साहित्यिक होते आणि त्यांचे आजोबा भीमाचार्य हे त्यांच्या काळातील नाणावलेले गायक होते. त्यांच्या आईचा गळाही अतिशय सुरेल होता. पूजेच्या वेळी ती अनेकदा भक्त पुरंदरदास आणि इतर संतांची भजने गात असे, त्याचाही त्यांच्या बालमनावर प्रभाव पडून त्यांना गाण्याची आवड निर्माण झाली. त्यांची ही आवड लक्षात घेऊन वडिलांनी त्यांच्यासाठी गायनशिक्षकाची नेमणूक केली. पण तेवढ्यावर समाधान न होऊन ते गाणे शिकण्यासाठी घरातून पळून गेले व मुंबई, विजापूर, जालंधर, कलकत्ता इ. ठिकाणी भ्रमंती केली. अतिशय कष्टात दिवस काढून विविध ठिकाणच्या गायनशैली टिपल्या. काही काळ त्यांनी लखनौच्या आकाशवाणी केंद्रावर नोकरीही केली.

गुरुंची भेट

गुरूंच्या शोधात त्यांनी केलेल्या भटकंतीला अखेरीस यश आले आणि सवाई गंधर्व (रामभाऊ कुंदगोळकर) यांच्यासारखा गुरू त्यांना लाभला, त्यांच्याकडून गाण्याची दीक्षा मिळाली. त्यांनी निरलसपणे गुरुसेवा करून अतिशय कष्टाने गानविद्या संपादन केली. सवाई गंधर्वांनीही त्यांना पाच वर्षे मनःपूर्वक तालीम दिली. सवाई गंधर्व हे किराणा घराण्याचे श्रेष्ठ गायक. त्यांनी भास्करबुवा बखले व ग्वाल्हेरचे निसार हुसेन खाँ यांच्या गायकीचे मर्म आत्मसात करून किराणा शैली समृद्ध केली. ही समृद्ध गायकी भीमसेन यांनी निष्ठेने आत्मसात केलीच, त्याबरोबरच केसरबाई केरकर व अमीरखाँ यांच्या अनुक्रमे जयपूर व इंदूर गायकींचाही व्यासंग करून, त्यांतील लयकारीच्या, बोल फिरवण्याच्या व तानफिरक्यांच्या जाती आत्मसात केल्या. परिणामतः सवाई गंधर्वांची मूळची स्वरप्रधान, आलापचारीची व माफक आक्रमक अशी गायकी भीमसेनांनी अधिक आक्रमक, अधिक गतिमान आणि पहिल्या सूरापासूनच पकड घेणारी, अशी केली. तरीही घराणेदार गायकीची कास त्यांनी सोडली नाही. शास्त्रीय संगीतातील घराणेदार गायकीबद्दल त्यांनी एका मुलाखतीत म्हटले, मी डेमॉक्रॅटिक आहे. म्हणजे मी कुठल्याही घराण्याचा हट्ट धरत नाही. आपली तयारी पाहिजेच. स्वतंत्र घराणं पाहिजेच. कारण आई-वडिलांशिवाय मुलगा होत नाही. मात्र गुरूंनी जेवढं शिकवलंय तेवढंच जर लोकांपुढे ठेवलं, तर ती पोपटपंची होते. मी तर सगळ्या घराण्यांची भट्टी करून आपल्यात मिसळून घेतली आहे. किराणा घराण्याचे सर्वात लोकप्रिय गायक असूनही ते नेहमी म्हणायचे की, त्यांच्या घराण्यातील सर्वात मोठी गायिका त्यांची गुरु-बहीण गंगूबाई हनगल आहे.

दमदार पदार्पण

भीमसेनांनी त्यांची पहिली संगीत मैफिल १९४२ मध्ये वयाच्या केवळ १९व्या वर्षी पुण्यातील हिराबागेत केली. त्यापुढील वर्षी त्यांच्या काही कानडी आणि हिंदी भाषेतील उपशास्त्रीय गीतांच्या ध्वनिमुद्रिका आल्या आणि पुढील काही वर्षांनी त्यांच्या शास्त्रीय गायनाच्याही ध्वनिमुद्रिका निघाल्या. १९४६ साली त्यांचे गुरू सवाई गंधर्व यांच्या षष्ट्यब्दीपूर्तीच्या पुण्याच्या समारंभात ते गायले आणि महाराष्ट्राला त्यांची पहिली नीट ओळख झाली. त्यांच्या कमावलेल्या, भरदार, पहाडी, सुरेल आणि गोड गायनाने त्यांनी पुणेकर रसिकांची माने जिंकून घेतली. अगदी पहिल्या सा पासून ते मैफिल ताब्यात घेत आणि सुरेल बढत, दमदार, पल्लेदार ताना, गळ्यातील विजेच्या चपळाईसारखी फिरत, यांनी मैफल उत्तरोत्तर रंगवत. त्यांच्या प्रत्येक मैफलीला श्रोत्यांची गर्दी अगदी ओसंडून वाहत असे.

मैफलीचा राजा

शुद्ध कल्याण, मियाँ की तोडी, पुरिया धनश्री, मुलतानी,

भिमपलास, दरबारी आणि रामकली हे पंडितजींचे विशेष आवडते राग. हे राग त्यांनी कितीही वेळा गायले तरी त्यात नित्यनूतनता असे आणि रसिकांनाही ते तितकेच भावत. त्यांनी हिंदुस्थानी शास्त्रीय ख्यालगायकी बरोबरच १९४० च्या दशकात लखनौमध्ये एक वर्ष राहून तेथील ख्यातनाम गायकांकडून ठुमरी शिकून घेतली होती. ते ठुमरीही अतिशय उत्तम गात. मराठीतील संत रचना, कानडी संत पुरंदरदास आणि इतर संतांच्या रचनाही ते तल्लीन होऊन गात आणि रसिकांनाही भक्तिरसात चिंब भिजवत. त्यांनी 'संतवाणी' या नावाने अभंगगायनाचे अक्षरशः हजारो कार्यक्रम केले. त्याचबरोबर नाट्यसंगीतही ते अतिशय उत्तम गात. काही हिंदी, मराठी, कानडी चित्रपटांमधून त्यांनी गायलेली शास्त्रीय संगीतावर आधारित गाणी खूप गाजली. त्यांनी गायलेल्या अनकही या चित्रपटातील गीताला राष्ट्रीय पुरस्कारही मिळाला.

गुरूंची स्वरपूजा

त्यांचे गुरू सवाई गंधर्व यांच्याप्रति त्यांच्या मनात निस्सीम भक्ती आणि आदरभाव होता. ते म्हणत, जीवनात यश मिळवण्यासाठी फक्त तीन मुख्य अटी आहेत. एक चांगला गुरू मिळाला पाहिजे, दुसरे म्हणजे स्वतः केलेले प्रयत्न चांगले असले पाहिजेत, तिसरे म्हणजे नशिबाची साथ हवी. आपल्या गुरूंच्या स्मरणार्थ सन १९५२ पासून पुणे येथे सवाई गंधर्व संगीत महोत्सव सुरू करून गुरूंची स्वरपूजा बांधण्याचा उत्तम आदर्श त्यांनी निर्माण केला.

भारतरत्न पंडित भीमसेन जोशी यांच्या जन्मशताब्दी वर्षात त्यांचा शास्त्रीय संगीत क्षेत्रातील कार्याचा गौरव जनतेपर्यंत पोहोचवण्यासाठी शासनाच्या वतीने मुंबई, पुणे, नाशिक, नागपूर आणि त्यांच्या जन्मस्थळी सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येणार आहे. यात शास्त्रीय गायन, वादन व नृत्य आविष्कार, किराणा घराणा परंपरा गायन, शास्त्रीय गायन, वादन व नृत्य जुगलबंदी, राज्यातील १० अकृषिक विद्यापीठातील युवा गायक, वादक, नृत्य कलाकारांचा कार्यक्रम, अभंगवाणी अशा विविध कार्यक्रमांचा समावेश असेल. राज्य शासनाच्या वतीने या महान गायकाच्या सांगीतिक योगदानाचा जागर यानिमित्ताने करून त्यांना शासनाच्या वतीने मानवंदना देण्यात येईल. त्यांचे ५० वर्षांपूर्वीचे अनवट रागाचे दुर्मीळ ध्वनिमुद्रण, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय, मुंबई या फेसबुक पेज आणि यु-ट्यूब वाहिनीच्या माध्यमातून रसिकांना उपलब्ध करून दिले आहे.

यश आणि कीर्ती

भारतीय शास्त्रीय संगीत क्षेत्रातील लोकप्रियता आणि यश यांच्या बाबतीत पंडितजींचे नाव अग्रस्थानी घ्यावे लागेल. पंडितजींचे शिष्य आणि चाहते जगभरात आहेत. भारत सरकारचे 'पद्मश्री' (१९७२), पद्मभूषण (१९८५), पद्मविभूषण (१९९९) आणि भारतरत्न (२००८) असे सर्वोच्च नागरी सन्मान, संगीत नाटक अकादमीचा पुरस्कार (१९७६), महाराष्ट्र सरकारचा 'महाराष्ट्र भूषण' पुरस्कार (२००२), कर्नाटक रत्न (२००५) यांसारखे अनेक मानसन्मान त्यांना लाभले. महाराष्ट्र शासनाच्या सांस्कृतिक कार्य संचालनालयातर्फे त्यांच्या सन्मानार्थ २०१३-१४ पासून 'भारतरत्न पंडित भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत योजना' सुरू करण्यात आली आहे. या योजनेंतर्गत भारतरत्न पंडित भीमसेन जोशी यांच्या नावाने भारतीय शास्त्रीय संगीताचे शिक्षण घेणाऱ्या युवकांना शिष्यवृत्ती, तीन दिवसीय शास्त्रीय संगीत महोत्सव, शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव पुरस्कार आणि शास्त्रीय संगीत क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या नोंदणीकृत संस्थांना अनुदान, असे चार उपक्रम राबवण्यात येतात. पुणे विद्यापीठाच्या ललित कला केंद्रात पंडित भीमसेन जोशी यांच्या नावाने अध्यासन स्थापण्यात आले आहे.

निस्पृह साधक

एका मुलाखतीत पंडितजींना विचारले गेले की, तुम्हाला अनेक पुरस्कार व मानसन्मान मिळाले आहेत, तर याकडे तुम्ही कसे बघता? यावर पंडितजी म्हणाले होते की, ज्याप्रमाणे फुलं फुलतात, तसेच मानसन्मानही आपसूकच वाढतो. परंतु खरा पुरस्कार म्हणजे गुरूची कृपा आणि गळा (संगीत). सुरांचा खरा साधकच इतकी निस्पृह भावना ठेऊ शकतो. त्यामुळेच यश, कीर्तीच्या शिखरावर असूनही पंडितजी अत्यंत साधे राहिले.

कालजयी सूर

स्वरावरील अद्‌भुत पकड, दाणेदार आणि दीर्घ ताना, खटके, मुरक्या, मिंड यांसारख्या सूक्ष्म नजाकतींसह ठुमरी गायन हीसुद्धा पंडितजींच्या गाण्याची वैशिष्ट्ये. एकाच वेळी ढगांच्या गडगडाटासारखे गांभीर्य, विजेचे चापल्य, सागराच्या लाटांसारखी अथांगता, चुंबकासारखी आकर्षणशक्ती आणि तरीही कमालीचे माधुर्य यांचा संगम पंडितजींच्या गायनात होता. गानसरस्वती दिवंगत किशोरी आमोणकर पंडितजींबद्दल म्हणाल्या होत्या, भारतीय शास्त्रीय संगीत जगभरात लोकप्रिय करण्यात पंडित भीमसेन जोशी यांचा सिंहाचा वाटा होता. त्यांना त्यांच्या गुरूंबद्दल नितांत प्रेम आणि आदर होता. तसंच त्यांची आपल्या गुरूंवर प्रचंड श्रद्धा होती. आमची घराणी वेगळी असली, तरी आम्हा सगळ्या गायकांना एकत्र बांधणारे स्वर सारखेच आहेत.

काही वर्षांपूर्वी त्यांचा 'पूरिया धनाश्री' ऐकला होता. तेवढा सुंदर पूरिया धनाश्री आळवलेला नंतर मी कुणाचाच ऐकला नाही. किशोरीताईंचे हे उद्‌गार म्हणजे पंडितजींचे गायन सामान्य रसिकापासून ते विद्वान नामवंत गायकांपर्यंत साऱ्यांनाच कशा प्रकारे भुरळ घालत असे, याचे द्योतक आहेत. अशा या महान गायकाचे २४ जानेवारी २०११ रोजी पुणे येथे वयाच्या ८८व्या वर्षी देहावसान झाले. आधुनिक भारतीय शास्त्रीय संगीतातील हे भीमसेनी सूर कालजयी आहेत.

(सहसंचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय)

आजमितीला भारतात ढोबळमानाने किल्ल्यांची संख्या किती असे सांगावयाचे झाल्यास ३५०० पेक्षा जास्तच! आता या किल्ल्यांचे किंवा दुर्गांचे प्रकार पाहावयाचे झाल्यास हे त्या त्या भौगोलिक स्थानानुसार दिसून येतात. उदा. जलदुर्ग, मरुदुर्ग, वनदुर्ग, माहीदुर्ग/माती दुर्ग. या किल्ल्यांचे आकारही त्या त्या राजांच्या आर्थिक सुबत्तेवर अवलंबून होते. प्रत्येक किल्ल्याची खास वैशिष्ट्ये असतात. असाच हरयाणा राज्यातील लोहगड हा किल्ला जगातील सर्वात मोठा किल्ला आहे. गुरू गोविंदसिंग यांच्या आदेशाने महाराष्ट्रातून जाऊन बंदासिंग बहादूर या लढवय्या व्यक्तिमत्त्वाने केलेल्या अतुलनीय कामगिरीचा हा किल्ला साक्षीदार आहे.

मानवतेची अस्मिता : लोहगड

जयराम सिताराम पवार

भारतभूमीवर हजारो वर्षांपासून विविध भागातील राजांनी राज्य केले आहे. अन, वस्त्र आणि निवारा यांची गरज पूर्ण होताच धनसंचयाचे काम पुढे आले तद्नंतर साम्राज्य विस्तार आणि साम्राज्य वाद चालू झाला. यासाठी भरभक्कम तटबंदी गढी व हळूहळू किल्ल्यात बदल होत गेले अशा प्रकारे संस्थानांची निर्मिती झाली. स्वातंत्र्याच्या वेळी भारतात ५६५ पेक्षा जास्त संस्थाने कार्यरत होती. या सर्व संस्थानांचा कारभार हा सर्वात सुरक्षित किल्ल्यातून चालत असे. फक्त छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या आज्ञापत्रात दर्शवलेल्या किल्ल्यांची संख्या ही ३३३ आहे, तदनंतर बांधलेले किल्ले वेगळेच.

भौगोलिक स्थान

लोहगड हा किल्ला डझनाहून अधिक शिवालिक पर्वतीय टेकड्यांवर बांधण्यात आला असून लोहगड या किल्ल्याचा बहुतांश प्रदेश पूर्वीच्या नहान आताच्या हरयाणा आणि हिमाचल प्रदेश (सिरमौर जिल्हा) या दोन राज्याच्या पाच जिल्ह्यांमध्ये साधारण ७००० एकराच्या विस्तीर्ण परिसरामध्ये पसरला आहे. शिवालिक पर्वत रांगामधील ५२ गढ्या मिळून डाबर यमुनानगर जिल्हा, हरयाणा परीसरामधील १०० पेक्षा जास्त बंजारांचे तांडे असलेल्या ठिकाणी किल्ल्याची जागा निवडलेली दिसून येते. या टेकड्या समुद्रसपाटीपासून साधारण १२०० ते १९०० फूट उंचीवर आहेत. त्यामुळेच हा किल्ला जगातील सर्वात मोठा ठरला आहे.

भाई लखी राय बंजारा

भाट वही करसिंधू यांच्या मते लखी रायचा जन्म नायक गोदू यांच्या पोटी सन १५८० खैरपूर सादत गाव, मुझफरपुर तालुका, अलीपूर जिल्हा, पाकिस्तान येथे झाला. त्यांना व्यापाराचा वारसा आजोबा ठाकूर यांच्याकडून मिळाला होता. भाई लखी राय आशिया खंडातील सर्वात श्रीमंत व्यक्ती होते. १५८०-१६८० या कालखंडात लखीराय बंजारांनी जीवनात असंख्य चढ उतार पाहिले होते. त्यांचा व्यापार देश, विदेशात पूर्वेपासून पश्चिमेपर्यंत होता. व्यापारात ते किमती वस्तू, जडजवाहीर, केशर, अन्नधान्य, वस्त्र, काजू, बदाम, सुपारी इत्यादी भारतात आणत व भारतातील वस्तू समरकंद कंदाहार काबुल, इराण, रशिया, अफगाण येथे नेत. त्यांच्याकडे जवळपास ४ लाख बैल, उंट, घोडे, हत्ती, खेचर, म्हैस इत्यादी प्राणी होते.

ज्या राज्यात असुरक्षित महिला, शेतकऱ्यांवर करांचे मोठे ओझे, ज्या राज्यात दाढी ठेवण्यावर कर द्यावा लागतो, व्यापाऱ्यांना मोठा कर चुकवावा लागतो, प्रचंड धर्मांध शासन या सर्व बाबी भाई लखी राय बंजारा व शीख गुरूंनी पाहिल्या होत्या शिवाय मानवतेच्या चिंधड्या उडवले जात होते. मुघलांच्या अन्यायी, जुलमी, अत्याचारी व्यवस्थेविरूद्ध लढण्यासाठी व्यापारातील वस्तुनिर्मिती, माल साठवणूक आणि व्यापारी तांड्यातील स्त्री पुरुषांचे संरक्षण करण्यासाठी भाई लखी राय बंजारांनी (१६०० ते १६७०) ४०० वर्षांपूर्वी गुरू हरराय साहिब यांच्या सल्ल्याने लोहगड किल्ला बांधलेला आहे. लोहगड किल्ल्याचे बांधकाम होण्यास ७०-८० वर्षे लागली असावी यासाठी लखीराय बंजारा यांनी देशविदेशातून साहित्य सामग्री आणवली.

वैशिष्ट्ये

लोहासारखा मजबूत, चार ते पाच मीटर रुंदीच्या तटबंदीच्या भिंती एक तटबंदी संपली की, दुसरी तटबंदी, दोन्हीच्या आत सैन्यांना गस्त घालण्यासाठी जागा, कितीही मोठ्या तोफेने या तटबंद्या भेदल्या जात नसत. एकदा किल्ल्यात प्रवेश केला की, वर्ष दोन वर्ष पुरेल एवढा धान्यसाठा असे. किल्ल्यावर साधारणत: ५० ते ६० मानवनिर्मित तळे मुबलक पाण्याचा साठा, किल्ल्यात या टेकडीवरून त्या टेकडीवर जाण्यासाठी अंतर्गत भुयार, एका गढीला दुसऱ्या गढीवरील सैन्याचे भरभक्कम संरक्षण होते. प्रत्येक ठिकाणी प्रचंड तीव्र उतार, अफाट वनराईने नटलेला, असा हा प्राचीन वास्तुशास्त्रातील अतिउत्कृष्ट नमुन्याचा किल्ला होय.

भारतामध्ये आतापर्यंत जवळपास १० पेक्षा जास्त लोहगड नावाचे किल्ले आढळले असून बहुतांश किल्ले भाई लखी राय बंजारा यांनी संरक्षणाच्या हेतूने व्यापारी मार्गावर नानकशाही विटांनी बांधल्याचे दिसून आले आहे.

त्यांच्या अजस्त्र व्यापार क्षमतेमुळेच हे शक्य झालेले दिसून येते.

मुहूर्तमेढ महाराष्ट्रात

१७०७ मध्ये औरंगजेबच्या निधनानंतर बहादूरशहा बादशहा बनला. त्याच काळात दक्षिणेकडील बंड शमवण्यासाठी बहादूरशहा दक्षिणेकडे फौजेसह रवाना झाला होता आणि याच संधीचा फायदा घेऊन १७०८ मध्ये गुरू गोविंदसिंगानी बंदासिंग बहादूर यांना नांदेड येथून भगवंत बिंजरावत बंजारा यांच्या व्यापारी तांड्याबरोबर मुघलांच्या जुलमी सत्तेचा नाश करण्यासाठी उत्तरेकडे पाठवले होते. मुघलांच्या जुलमी सत्तेच्या अंताची मुहूर्तमेढ महाराष्ट्रात नांदेड येथे १७०८ मध्ये रोवली गेली. बंदासिंगांच्या सोबत अनेक लढवय्ये बंजारा, शीख होते. बंजारा शिखांच्या तांड्यांनी गुरुगोविंदसिंग यांच्या हुकूमनाम्याचा सर्वत्र प्रचार केला. त्यामध्ये मुघलांविरुद्ध लढाई सुरू करण्याकरिता सर्वांनी बाबा बंदासिंगाला येऊन मिळावे असा गुरूंचा हुकूम होता.

मुघलांसोबतच्या लढाया

बंदासिंग बहादूर म्हणजे पृथ्वीतलावरील चमत्कार होते. भारतीय उपमहाद्वीपातील मुघलांच्या ७०० वर्षांच्या गुलामगिरीच्या जुलमी जोखडातून मुक्त करून, मुघल सत्तेचा अंत करण्यासाठी ते १७०८ ते १७१६ पर्यंत अव्याहतपणे बंजारा, शीख व इतरांना घेऊन मुघल सम्राट बहादूरशहा, जहांदरशहा व फारूकशियार यांच्या विरोधात लढले. बंदासिंगाने गुरू गोविंदसिंग यांनी दिलेली भूमिका चोखपणे पार पाडली आणि स्वकर्तृत्वाच्या जोरावर भारतीय उपमहाद्वीपाचा इतिहास बदलून हौतात्म्य पत्करले. बंदासिंग बहादूरने १७०९च्या डिसेंबर महिन्यापर्यंत दिल्ली व सरहिंदच्या आसपासचा सर्व प्रदेश जिंकला. यांच्या विजयानंतर लोहगडला खालसा राजधानी म्हणून घोषित केले.

७००० एकरावरील डझनापेक्षाही जास्त शिवालिक पर्वत रांगाच्या टेकड्यावरील लोहगड किल्ल्याची सुरुवात व शेवट कोठे होते याचा मुघल राजांना त्यांच्या हयातीत अंदाजच आला नाही. शेवटी किल्ला ताब्यात घेण्यापेक्षा बंदासिंगाना अटक करून ठार मारणे हेच मुघलांनी ध्येय ठेवले. मुघल सम्राटांना बंदासिंगाने जंगजंग पछाडले छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या गनिमीकाव्याने मुघल साम्राज्य खिळखिळे करून सम्राज्याची तिजोरी रिकामी करण्यास भाग पाडले. बंदासिंगाच्या लढाईचा कालावधी हा १७०८-१७१६ आहे. साधारणत: सात ते आठ वर्षाच्या कालावधीत बंदासिंग यांनी धर्मांध व अन्यायकारी मुघल साम्राज्याचा लढाईमध्ये शाही खजाना हा पूर्णत: संपवला. या लढाईमध्ये भाई लखी राय बंजारांच्या कुटुंबातील महान सेनापती, भाई बल्लूराव यांच्या कुटुंबातील व भाई मख्खन शहा लभानाच्या कुटुंबातील जवळजवळ १५० पेक्षा जास्त वीरयोद्ध्यांनी बलिदान दिले, ही घटना एवढी ऐतिहासिक आहे. १७१६ मध्ये बंदासिंगाच्या गुरुदास नांगल येथील अटकेनंतर मुघल सैन्यांना लोहगड किल्ला पाडण्यासाठी स्वतंत्र फौज नेमावी लागली व हा किल्ला पाडण्यासाठी तब्बल २० वर्ष लागल्याचे दिसून येते.

इंग्रजांचे आगमन भारतात १५ व्या शतकातच झालेले होते परंतु येथील मुघलांची अराजक राजसत्ता, बेबंदशाहीपणा, जनतेवरील अत्याचार व त्याविरोधात मानवतेसाठी लढणारे शीख व बंजारा यांच्या शौर्याच्या लढाया त्यांनी पाहिल्या होत्या. मुघलांच्या पतनानंतर ब्रिटिशांनी सर्वप्रथम मानवतेसाठी लढणारे शीख व बंजारा यांच्या इतिहासाचे उच्चाटन केले. १८व्या शतकाच्या पूर्वार्धात जागतिक आर्थिक व्यवस्थेमध्ये मुघलांचा वाटा २४.४ टक्के होता आणि त्याच वेळी ब्रिटिशांचा जागतिक आर्थिक व्यवस्थेमध्ये फक्त ८ टक्के वाटा होता. बंजारा लभाणा यांचा व्यापार हा मुघलांच्या अर्थव्यवस्थेचा कणा होता. बंजारा समाज देशातील सर्वात श्रीमंत समाज होता तसेच त्यांच्याकडे राजकीय सामर्थ्यदेखील होते. त्यांची देशभक्ती ही एकमेवाद्वितीय आहे. त्यांनी लोहगड किल्ल्याचे बांधकामाकरिता अत्यंत हुशारीने आणि गुप्तपणे, अनेक दशके काम केले होते, भाई लखी राय बंजारा हे प्रमुख होते. बंदासिंग बहादूर व लोहगड किल्ल्याने भारतातील मुघल सत्तेचा अस्त करून मानवतेची बीजे रोवली व समाजातील असमानता दूर केली. हा किल्ला हरयाणा राज्यातील कुरुक्षेत्र जिल्ह्याच्या पूर्वेस यमुनानगर स्थित आहे.

(लेखक उपजिल्हाधिकारी तथा मा.मंत्री, नगरविकास यांचे विशेष कार्य अधिकारी आहेत.)

सर्वसामान्यांसाठी शासन स्तरावर राज्य मंत्रिमंडळ विविध निर्णय घेत असते. यामध्ये गेल्या माहिन्यात काही योजना, महत्त्वाचे प्रकल्प यांचा मंत्रिमहोदय यांच्या हस्ते शुभारंभ करण्यात आला. या काही महत्त्वाच्या घडामोडींची थोडक्यात माहिती...

पाऊल पडते पुढे..

माझी वसुंधरा ई-शपथ उपक्रमाचा शुभारंभ

पर्यावरण आणि वातावरणीय बदल विभागामार्फत माझी वसुंधरा अभियान राबवण्यात येत आहे. या अभियानांतर्गत माझी वसुंधरा ई-शपथ (ई-प्लेज) उपक्रम राबवण्यात येणार आहे. मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांच्या हस्ते या उपक्रमाचा ऑनलाईन कार्यक्रमात शुभारंभ करण्यात आला.

माझी वसुंधरा ई-शपथ उपक्रमाचा शुभारंभ करताना मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे.

सीमा भागातील मराठी महिला संपादकांना अधिस्वीकृती

माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालयामार्फत देण्यात येणारी अधिस्वीकृती पत्रिका पहिल्यांदाच सीमा भागातील मराठी वृत्तपत्रांच्या दोन महिला संपादकांना मंजूर करण्यात आली. या पत्रिकांचे मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांच्या हस्ते बेळगाव जिल्ह्यातील दैनिक वार्ताच्या संपादक क्रांती सुहास हुद्दार व दैनिक स्वतंत्र प्रगतीच्या संपादक बबिता राजेंद्र पोवार यांना वितरण करण्यात आले.

फिरत्या पशुचिकित्सालयांचे लोकार्पण

७३ फिरत्या पशुचिकित्सालयांचे मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे व पशुसंवर्धन मंत्री सुनील केदार यांच्या हस्ते वर्षा या शासकीय निवासस्थानी हिरवा झेंडा दाखवून लोकार्पण करण्यात आले. ही ७३ फिरती पशुचिकित्सालये राज्याच्या दुर्गम भागातील तालुक्यांमध्ये जिथे पशुवैद्यकीय सुविधा जवळपास उपलब्ध नाही अशा ठिकाणी कार्यान्वित झाली आहेत. पशुधन आजारी असल्याचे शेतकऱ्यांना कळते परंतु यापुढे काय करायचे, कुठे आणि कसे जायचे हा त्यांच्यापुढचा प्रश्न असतो. त्यामुळे फिरत्या पशुचिकित्सालयांसाठी १९६२ या टोल फ्री क्रमांकांवर शेतकरी संपर्क साधू शकतात.

'मावळा' टीबीएम कार्यान्वित

बृहन्मुंबई महापालिकेच्या सागरी किनारा मार्गासाठी दोन महाबोगदे खणणारे 'मावळा' हे संयंत्र मुख्यमंत्र्यांच्या हस्ते कार्यान्वित करण्यात आले.

मावळा मशीन नेमके काय आहे?

बोगदा खणणारे मावळा मशीन (टीबीएमचा) हे या प्रकल्पातील महत्त्वाचे साधन आहे. या टीबीएम मशीनला 'मावळा' असे नाव देण्यात आलं आहे. हे अजस्त्र यंत्र १२.१९ मीटर व्यासाचे आहे. देशात आतापर्यंत वापरण्यात येणारे सर्वात मोठ्या व्यासाचे टीबीएम मशीन आहे. तयार होणाऱ्या ११ मीटर बोगद्यात सर्व सुरक्षेची व्यवस्था असेल. अरबी समुद्राखालील तब्बल १७५ एकर जमिनीवर भराव टाकण्यात आला आहे. तर अजून १०२ एकर समुद्राखालील जमिनीवर भराव टाकण्यात येणार आहे. या मार्गावर समुद्राखालून ४०० मीटरचे बोगदे असतील. हे बोगदे खोदण्याचे काम मावळा करणार आहे.

महाबोगदे खणण्याची सुरुवात प्रियदर्शनी पार्क येथून करण्यात आली. हे बोगदे प्रियदर्शनी पार्क ते नेताजी सुभाष मार्गालगत (मरीन ड्राईव्ह) असणाऱ्या 'छोटा चौपाटी'पर्यंत असणार असून ते 'मलबार हिल'च्या खालून जाणार आहेत.

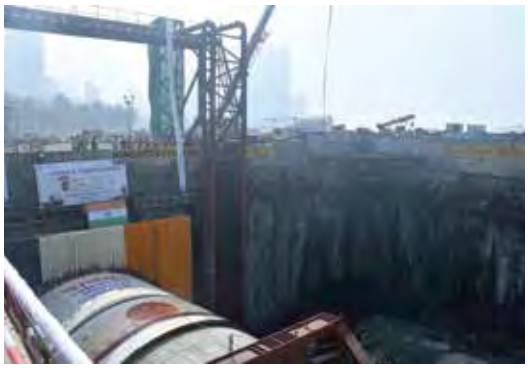

दोन्ही बोगदे हे जमिनीखाली १० मीटर ते ७० मीटर एवढ्या खोलीवर असणार आहेत. दोन्ही बोगद्यांची लांबी ही प्रत्येकी २.०७ किलोमीटर इतकी असणार आहे. भारतातील महानगरांमधील रस्ते बोगद्यांमध्ये अशा प्रकारची यंत्रणा भारतात पहिल्यांदाच बसविण्यात येणार आहे. सागरी किनारा मार्गाच्या एकूण कामापैकी २० टक्के काम आतापर्यंत पूर्ण झाले आहे. शामलदास गांधी मार्गावरील उड्डाणपूल (Princess street flyover) ते वरळी या दरम्यान १०.५८ किमी लांबीचा हा 'सागरी किनारा मार्ग' असेल.

कृषिपंप वीज जोडणी धोरण-२०२०

कृषिपंप वीज जोडणी धोरण-२०२० चे लोकार्पण वर्षा येथील समिती कक्षात मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांच्या हस्ते झाले. महावितरणने तयार केलेल्या कृषी ऊर्जा अभियान धोरण २०२० वेब पोर्टल, सौर ऊर्जा लॅण्ड बँक पोर्टल, महा कृषी अभियान ॲप व एसीएफ (ACF) ॲपचे लोकार्पण मुख्यमंत्री श्री. ठाकरे यांच्या हस्ते या वेळी झाले.

पुस्तकाचे प्रकाशन

मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे, ज्येष्ठ नेते खासदार शरद पवार यांच्या हस्ते 'महाराष्ट्र- कर्नाटक सीमावाद; संघर्ष आणि संकल्प' या पुस्तकाचे प्रकाशन करण्यात आले. सह्याद्री अतिथिगृहात झालेल्या या कार्यक्रमास उपमुख्यमंत्री अजित पवार, महसूलमंत्री बाळासाहेब थोरात, सीमा भागाचे समन्वयक मंत्री एकनाथ शिंदे, छगन भुजबळ, मराठी भाषा विभागाचे मंत्री सुभाष देसाई, विधानपरिषदेतील विरोधी पक्ष नेते प्रवीण दरेकर, सामान्य प्रशासन विभागाचे राज्यमंत्री दत्तात्रय भरणे, खासदार अरविंद सावंत, या पुस्तकाचे संपादक डॉ. दीपक पवार तसेच सीमा भागातील महाराष्ट्र एकीकरण समितीचे पदाधिकारी, कार्यकर्ते आदी उपस्थित होते.

पहिल्या मेट्रो कोचचे अनावरण

मेट्रो मार्गिका ७ व २ (अ) मार्गावरील पहिल्या मेट्रो कोचचे अनावरण, चारकोप मेट्रो डेपो संचलन आणि नियंत्रण केंद्र, ग्रहण उपकेंद्राचे उद्घाटन आणि ब्रँडिंग मॅन्युअलचे प्रकाशन मुख्यमंत्र्यांच्या हस्ते करण्यात आले. या वेळी नगरविकास मंत्री एकनाथ शिंदे, अल्पसंख्याक मंत्री नवाब मलिक, मुंबईचे पालकमंत्री अस्लम शेख, मुंबई उपनगराचे पालकमंत्री आदित्य ठाकरे, विधानपरिषदेचे विरोधी पक्ष नेते प्रवीण दरेकर, महापौर किशोरीताई पेडणेकर, आमदार सुनील प्रभू, कपिल पाटील, विलास पोतनीस आदी मान्यवर उपस्थित होते.

नवीन पोलीस ठाण्यांना मंजुरी

अजित पवार
उपमुख्यमंत्री

पुणे शहरात नव्याने समाविष्ट होणाऱ्या गावांसह वाढते शहरीकरण लक्षात घेऊन पुणे शहर आणि ग्रामीण पोलीस दलातील पोलीस ठाण्यांच्या विभाजनाला मान्यता देण्यात आली. तसेच कायदा-सुव्यवस्था राखण्याच्या दृष्टीने पुणे जिल्ह्यातील वाघोली, ऊरळीकांचन, बाणेर, काळेपडळ, खराडी, फुरसुंगी, म्हाळुंगे, रावेत आणि शिरगाव या नवीन पोलीस ठाण्यांना मंजुरी देण्याचा निर्णय उपमुख्यमंत्री अजित पवार यांच्या अध्यक्षतेखाली मंत्रालयात झालेल्या बैठकीत घेण्यात आला. पुणे जिल्ह्यातील कायदा सुव्यवस्था अबाधित राखण्याच्या सूचना उपमुख्यमंत्री अजित पवार यांनी या वेळी पोलीस दलाला दिल्या.

कोकणच्या विकासासाठी बांधील

कोकणात नैसर्गिक साधनसंपत्तीबरोबर 'इनोव्हेटिव्ह' संशोधनासाठी अनुकूल वातावरण व क्षमता आहे. त्यामुळे कोकणातील रायगड, रत्नागिरी आणि सिंधुदुर्ग हे तीन जिल्हे 'इंटरनॅशनल ग्रीनफिल्ड इनोव्हेटिव्ह रिजन' म्हणून विकसित करण्याची सूचना ज्येष्ठ नेते खासदार शरद पवार यांनी केली. उपमुख्यमंत्री अजित पवार यांनी राज्य शासन कोकणच्या शाश्वत विकासासाठी बांधिल असून खासदार शरद पवार यांच्या सूचनेची अंमलबजावणी केली जाईल, असा विश्वास व्यक्त केला.

मुद्रांक शुल्क कपातीमुळे बांधकाम क्षेत्रात तेजी

कोरोना आणि लॉकडाऊनमुळे सर्वच क्षेत्रावर मंदीचे सावट असल्याने राज्याची अर्थव्यवस्थाही कोलमडली होती. बाजारातील मंदी व अर्थव्यवस्थेला आलेली मरगळ लक्षात घेऊन महसूल विभागाने बांधकाम क्षेत्राला व अर्थव्यवस्थेला चालना देण्यासाठी मुद्रांक शुल्कात कपात करण्याचा निर्णय घेतला. या निर्णयाचा चांगला फायदा झाला असून बांधकाम क्षेत्रात तेजी येऊन घर खरेदी करणाऱ्यांनाही मोठा लाभ झाला आहे, असे महसूलमंत्री बाळासाहेब थोरात यांनी सांगितले आहे.

बाळासाहेब थोरात
महसूल मंत्री

बांधकाम क्षेत्रात आलेल्या मंदीचे सावट दूर करून या क्षेत्राला चालना देण्यासाठी तसेच घर खरेदी करणारे व बांधकाम व्यावसायिक या दोघांचे हित लक्षात घेऊन मुद्रांक शुल्क कमी करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. या निर्णयामुळे बांधकाम क्षेत्रात तेजी येऊन मरगळलेल्या अर्थव्यवस्थेलाही चालना मिळाली. मुद्रांक शुल्कात सरसकट ३ टक्के सवलत दिली गेली. या सवलतीमुळे घर खरेदीस चालना मिळून बांधकाम क्षेत्रालाही संजीवनी मिळाली आणि राज्याच्या तिजोरीतही महसूल जमा झाला. महसूल विभागाने राबवलेल्या या योजनेमुळे सप्टेंबर ते डिसेंबर या चार महिन्यांच्या कालावधीत २०१९ च्या तुलनेत दस्तनोंदणीत ४८ टक्के तर राज्याच्या महसुलात ३६७ कोटी रुपयांची वाढ झाली. त्यामुळे राज्याच्या अर्थव्यवस्थेने व उद्योगक्षेत्राने गती पकडली असल्याचे श्री.थोरात यांनी सांगितले.

लघु-मध्यम उद्योगांना प्रोत्साहन

सुभाष देसाई
उद्योगमंत्री

राज्यातील लघु-सूक्ष्म व मध्यम (एसएमई) उद्योगांना प्रोत्साहन देण्यासाठी उद्योग विभाग व बॉम्बे स्टॉक एक्सचेंज (बीएसई) यांच्यात सामंजस्य करार करण्यात आला. उद्योगमंत्री सुभाष देसाई यांच्या प्रमुख उपस्थितीत मंत्रालयातील दालनात उद्योग विभागाचे प्रधान सचिव

वेणुगोपाल रेड्डी तसेच बीएसईतर्फे अजय ठाकूर यांनी सामंजस्य करारावर स्वाक्षऱ्या केल्या. या करारामुळे राज्यातील लघु-सूक्ष्म तसेच मध्यम स्वरूपाच्या उद्योगांना भांडवल उभारणीसाठी पर्याय उपलब्ध होतील, असे उद्योगमंत्री सुभाष देसाई यांनी सांगितले.

मराठा आरक्षण : केंद्राने सकारात्मक बाजू मांडावी

मराठा आरक्षणाचा मार्ग सुकर करण्यासाठी इंद्रा साहनी प्रकरणाच्या निवाड्यातील ५० टक्क्यांची मर्यादा आणि १०२ व्या घटनादुरुस्तीचा राज्य सरकारांच्या अधिकारांवरील परिणाम आदी संवैधानिक व न्यायालयीन बाबींवर केंद्र सरकारने सर्वोच्च न्यायालयात सकारात्मक पद्धतीने बाजू मांडावी, असे आवाहन मराठा आरक्षणविषयक मंत्रिमंडळ उपसमितीचे अध्यक्ष अशोक चव्हाण यांनी केले आहे.

अशोक चव्हाण
सार्वजनिक बांधकाम, (सार्वजनिक उपक्रम वगळून) मंत्री

मंत्रालय आणि विधिमंडळ वार्ताहर संघामध्ये पत्रकारांशी संवाद साधताना श्री.चव्हाण बोलत होते. सामाजिक आणि शैक्षणिक मागास प्रवर्ग (एसईबीसी) आरक्षणाच्या खटल्यातील संवैधानिक पेच केंद्र सरकारच्या पातळीवरच सोडवले जाऊ शकतात. त्यामुळे केंद्र सरकारने यासंदर्भात स्पष्ट भूमिका घेणे आवश्यक असून, यासंदर्भात मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे लवकरच पंतप्रधानांना पत्र लिहिणार आहेत. त्याचप्रमाणे महाराष्ट्रातील खासदारांनीही पंतप्रधानांची भेट घ्यावी, या दृष्टीने आपले प्रयत्न असल्याची माहिती श्री. चव्हाण यांनी दिली.

हमाल मापाडींना सोयी सुविधा

शासकीय धान्य गोदामातील हमालांना देण्यात येणारी मजुरी, त्यावरील लेव्ही, त्यांचे नियमित वेतन असे विविध प्रश्न सोडवण्यात येतील. तसेच शासकीय धान्य गोदामात आवश्यक त्या सोयी सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येतील, अशी माहिती अन्न, नागरी पुरवठा व ग्राहक संरक्षण मंत्री छगन भुजबळ यांनी दिली.

शिवभोजन थाळी

राज्यातील गोरगरीब, शेतकरी, मजूर व विद्यार्थी वर्ग उपाशी राहू नये, यासाठी मुख्यमंत्री श्री.उद्धव ठाकरे यांच्या सूचनेनुसार महाविकास आघाडी सरकारचा महत्त्वाकांक्षी कार्यक्रम असलेली शिवभोजन योजना सुरू करण्यात आली.

छगन भुजबळ
अन्न, नागरी पुरवठा व ग्राहक संरक्षण मंत्री

राज्यात २६ जानेवारी २०२० ते २० जानेवारी २०२१ या कालावधीत तब्बल ३ कोटी नागरिकांनी शिवभोजन थाळीचा आस्वाद घेतला असल्याची माहिती अन्न, नागरी पुरवठा व ग्राहक संरक्षण मंत्री छगन भुजबळ यांनी दिली.

घर कामगार महिलांच्या कल्याणासाठी आग्रह

असंघटित क्षेत्रामध्ये घरकामगार महिला मोठ्या प्रमाणात असून त्यांच्या कल्याणासाठी घरकामगार कल्याण मंडळ पूर्ण क्षमतेने कार्यान्वित करण्यात यावे, असा आग्रह महिला व बालविकास मंत्री ॲड. यशोमती ठाकूर यांनी कामगार मंत्री दिलीप वळसे-पाटील यांच्याकडे केला.

दिलीप वळसे-पाटील
कामगार मंत्री

यासंदर्भात सकारात्मक असल्याचे सांगून घर कामगार महिलांच्या कल्याणासाठी योजनांचा आराखडा तयार करण्यासाठी या क्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्थांकडून सूचना मागवण्यात येतील, असे कामगारमंत्री दिलीप वळसे-पाटील यांनी सांगितले.

राज्यात बेरोजगारांना रोजगार

कोरोना संकटकाळात निर्माण झालेला बेरोजगारीचा प्रश्न सोडवण्यासाठी कौशल्य विकास, रोजगार आणि उद्योजकता विभागामार्फत जिल्ह्याजिल्ह्यांमध्ये ऑनलाईन रोजगार मेळावे तसेच महास्वयंम वेबपोर्टलमार्फत विविध उपक्रम राबवण्यात आले.

याद्वारे राज्यात फक्त डिसेंबर महिन्यात ३४ हजार ७६३ बेरोजगारांना रोजगार मिळाला आहे, तर जानेवारी ते डिसेंबर २०२० या संपूर्ण एका वर्षाच्या कालावधीत १ लाख ९९ हजार ४८६ बेरोजगारांना रोजगार मिळवून देण्यात कौशल्य विकास विभागाने महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे, अशी माहिती या विभागाचे मंत्री नवाब मलिक यांनी दिली.

नवाब मलिक
कौशल्य विकास, रोजगार व उद्योजकता मंत्री

स्वतंत्र इन्क्यूबेशन सेंटर

राज्यातील महिला उद्योजकतेला चालना देण्यासाठी कौशल्य विकास, रोजगार आणि उद्योजकता विभागांतर्गत महाराष्ट्र राज्य नावीन्यता सोसायटीने श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकरसी महिला विद्यापीठाला (एसएनडीटी विद्यापीठ) महिलांकरिता एक स्वतंत्र इन्क्यूबेशन सेंटर म्हणून मान्यता दिली आहे. यामुळे महिला उद्योजकतेला मोठी चालना मिळेल, अशी माहिती कौशल्य विकास मंत्री नवाब मलिक यांनी दिली.

'इंडिया इनोव्हेशन इंडेक्स २०२०'

कौशल्य विकासासाठी विविध उपक्रम, स्टार्टअप्सला चालना,

वेगवेगळ्या प्रकारचे इनोव्हेशन तथा संकल्पनांचा विकास आदींमधील नावीन्यपूर्ण उपक्रमांसाठी नीती आयोगामार्फत दिल्या जाणाऱ्या 'इंडिया इनोव्हेशन इंडेक्स'मध्ये महाराष्ट्राने यश मिळवले आहे. नीती आयोगाने २० जानेवारी २०२१ रोजी 'इंडिया इनोव्हेशन इंडेक्स २०२०' हा आपला दुसऱ्या प्रकाशनाचा निकाल जाहीर केला. यामध्ये तामिळनाडू प्रथम तर महाराष्ट्र राज्य दुसऱ्या स्थानी आले आहे. राज्याने २०१९ मध्ये असलेल्या तिसऱ्या क्रमांकावरून २०२० मध्ये दुसऱ्या क्रमांकावर झेप घेतली आहे.

एसईबीसी उमेदवारांना दिलासा

राज्यात पोलीस भरती २०१९ करिता एसईबीसी (SEBC) च्या ज्या उमेदवारांनी आपले अर्ज दाखल केले आहे, त्यांना मोठा दिलासा देण्यात येत असून गृह विभागाकडून ४ जानेवारी २०२१ रोजी निर्गमित केलेला शासन निर्णय रद्द करण्यात येत आहे, अशी माहिती गृहमंत्री अनिल देशमुख यांनी दिली. पोलीस शिपाई भरती २०१९ करिता ज्या एसईबीसी (SEBC) उमेदवारांनी अर्ज केले होते, त्यांना शासनाच्या सा.प्र.वि. कडील २३ डिसेंबर २०२० च्या शासन निर्णयाचा लाभ देण्याच्या दृष्टिकोनातून सुधारित शासन निर्णय गृह विभागाकडून लवकरच निर्गमित करण्यात येणार आहे, असेही त्यांनी म्हटले आहे.

अनिल देशमुख
गृह मंत्री

'जेल पर्यटन'

भारतीय स्वातंत्र्य लढ्याचे साक्षीदार असलेली कारागृहे पाहण्यासाठी गृहविभागाद्वारे प्रथमतच 'जेल पर्यटन' सुरू करण्यात येत आहे. २६ जानेवारी २०२१ पासून येरवडा कारागृह हे कारागृह पर्यटनासाठी खुले करण्यात आले आहे.

ग्रामसभा पूर्ववत सुरू करण्यास संमती

सोशल डिस्टन्सिंग आणि कोविड-१९च्या अनुषंगाने निर्गमित विविध मार्गदर्शक तत्त्वांचे काटेकोरपणे पालन करून राज्यातील सर्व ग्रामपंचायतींना पूर्वीप्रमाणे ग्रामसभांचे आयोजन करण्यास संमती देण्यात येत आहे, अशी माहिती ग्रामविकास मंत्री हसन मुश्रीफ यांनी दिली.

हसन मुश्रीफ
ग्रामविकास मंत्री

निवासाकरिता अनुदान

जिल्हा परिषद क्षेत्रात महिला व बालकल्याण समित्यांमार्फत जिल्हा परिषद उत्पन्नातून राबवल्या जाणाऱ्या योजनेंतर्गत आता तालुकास्तरावर शिकणाऱ्या मुलींसाठी शिक्षणाची व्यवस्था असलेल्या गावी राहण्याकरिता ७ हजार रुपये व जिल्ह्याच्या ठिकाणी राहण्यासाठी १० हजार रुपये एकरकमी देण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे, अशी माहिती ग्रामविकास मंत्री हसन मुश्रीफ यांनी दिली.

अपारंपरिक ऊर्जा धोरण-२०२०

अपारंपरिक ऊर्जा निर्मितीच्या माध्यमातून राज्यशासनाने येत्या पाच वर्षात १७ हजार ३६० मेगावॅट वीजनिर्मितीचे उद्दिष्ट ठेवले असून त्याअनुषंगाने अपारंपरिक ऊर्जा धोरण-२०२० ला मान्यता देण्याबाबतचा शासन निर्णय जारी करण्यात आला.

या १७ हजार ३६० मेगावॅट वीजनिर्मितीव्यतिरिक्त दरवर्षी १ लाख सौर कृषिपंप तसेच अन्य माध्यमातून मोठ्या प्रमाणात पारेषणविरहित सौरऊर्जेद्वारे वीजनिर्मितीचे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले असून त्यामुळे राज्याच्या कृषी, औद्योगिक विकासाला मोठी गती मिळू शकेल, असा विश्वास ऊर्जामंत्री डॉ. नितीन राऊत यांनी व्यक्त केला.

कृषिपंपांना अधिकृत वीज जोडणी

राज्यातील शेतकऱ्यांना कृषिपंपांसाठी वीजजोडण्या मिळाव्यात म्हणून वीज खांबापासून ३० मीटरच्या आत असलेल्या सर्व अनधिकृत कृषिपंप वीजजोडण्यांना येत्या २६ जानेवारीपूर्वी अधिकृतपणे जोडण्या द्याव्यात. त्यासाठी विशेष मोहीम राबवा, असे निर्देश ऊर्जामंत्री डॉ. नितीन राऊत यांनी दिले आहेत.

डॉ. नितीन राऊत
ऊर्जा मंत्री

डॉ. राऊत यांनी मुंबईतील महावितरणचे मुख्यालय प्रकाशगड येथे महावितरणच्या सर्व उच्चपदस्थ अधिकाऱ्यांची बैठक घेतली. राज्य मंत्रिमंडळाने अलिकडेच मंजूर केलेल्या कृषिपंप धोरणाच्या अंमलबजावणीचा आढावा या वेळी घेण्यात आला.

बर्ड फ्ल्यू नाही

राज्यातील विविध जिल्ह्यांमधून पक्षांच्या घशातील द्रवांचे नमूने, विष्ठेचे नमुने तसेच रक्तजल नमुने तपासणीत बर्ड फ्ल्यू रोगासाठी नकारार्थी आढळून आले आहे.

राज्यात बर्ड फ्ल्यू सर्वेक्षण कार्यक्रम नियमित राबवण्यात येत असून पुढेही सातत्याने राबवण्यात येणार आहे. तसेच सध्या महाराष्ट्रात बर्ड फ्ल्यू नसल्याचे पशुसंवर्धन, दुग्ध व्यवसाय विकास मंत्री सुनील केदार यांनी सांगितले.

राज्यात बर्ड फ्ल्यू रोगाबाबत शास्त्रीय माहितीचा आधार नसलेले गैरसमज व अफवा पसरवण्यात येऊ नयेत, काही समस्या असेल तर पशुसंवर्धन आयुक्तालयाच्या टोल फ्री दूरध्वनी क्रमांक १८००२३३०४१८ वर त्वरित संपर्क करून त्याची माहिती द्यावी.

स्पर्धेतील सहभागाची अट शिथिल

सुनील केदार
क्रीडा व युवक कल्याण मंत्री

राज्यातील प्रावीण्यप्राप्त खेळाडूंना शासकीय, निमशासकीय व इतर क्षेत्रात नोकरीसाठी ५ टक्के आरक्षणाकरिता राष्ट्रीय, राज्य अजिंक्यपद स्पर्धेत किमान ६० टक्के राज्ये, जिल्हे सहभागी होणे ही अट शिथिल करण्यात येणार असल्याचे क्रीडा व युवक कल्याण मंत्री सुनील केदार यांनी सांगितले.

शीघ्र प्रतिसाद वाहने

नागरीकरणामुळे नैसर्गिक व मानवनिर्मित आपत्तिकाळात इमारत कोसळणे, रस्त्यावरील अपघात, कारखान्यांमधील अपघात या घटनांचा मुकाबला करण्यासाठी शीघ्र प्रतिसाद वाहने आवश्यक असल्याने आपत्ती व्यवस्थापन विभागामार्फत १८ वाहने जनतेच्या सेवेत देण्यात आली असल्याची माहिती आपत्ती व्यवस्थापन, मदत व पुनर्वसन मंत्री विजय वडेट्टीवार यांनी दिली.

विजय वडेट्टीवार
मदत व पुनर्वसन मंत्री

शेतकऱ्यांच्या मदतीसाठी निधी

जून ते ऑक्टोबर २०२० या कालावधीत विविध जिल्ह्यात झालेली अतिवृष्टी व पुरामुळे बाधित झालेल्या शेतकऱ्यांना मदत करण्यासाठी नुकसान भरपाईच्या दुसऱ्या हप्त्यापोटी २ हजार १९२ कोटी ८९ लाख ५ हजार रुपयांचा निधी वितरित करण्यात आला असल्याची माहिती मदत व पुनर्वसन, आपत्ती व्यवस्थापन मंत्री विजय वडेट्टीवार यांनी दिली.

सांस्कृतिक ठेवा सर्वसामान्यांसाठी खुला

सांस्कृतिक कार्य संचालनालयाच्या वतीने मागील ६० वर्षांत सादर झालेल्या विविध कार्यक्रमांचा दुर्मीळ सांस्कृतिक ठेवा, लवकरच सर्वांसाठी खुला करणार असल्याची माहिती सांस्कृतिक कार्य मंत्री अमित देशमुख यांनी दिली.

अमित देशमुख
वैद्यकीय शिक्षण,
सांस्कृतिक कार्य मंत्री

निर्मात्यांना नाट्यनिर्मिती अनुदान

नाट्यनिर्मिती संस्थांना नवीन नाट्य निर्मितीसाठी अनुदान योजनेंतर्गत असणारे प्रयोग अनुदान पुढील आठवड्यात निर्मात्यांच्या खात्यात जमा होईल, असे सांस्कृतिक कार्य मंत्री अमित देशमुख यांनी सांगितले आहे. यासाठी ४० लाख रुपये इतका निधी मंजूर करण्यात आला असल्याची माहिती श्री. देशमुख यांनी दिली.

ग्रंथालयांच्या कर्मचाऱ्यांचे वेतन

उदय सामंत
उच्च व तंत्रशिक्षण मंत्री

शासनमान्य सार्वजनिक ग्रंथालयांच्या कर्मचाऱ्यांचे वेतन ऑनलाईन थेट त्यांच्या बँक खात्यात जमा करण्यात येईल. शासकीय तंत्रनिकेतन महाविद्यालय वांद्रे येथे ग्रंथालय विभागाची आढावा बैठक उच्च व तंत्रशिक्षण मंत्री उदय सामंत यांच्या अध्यक्षतेखाली झाली. राज्यातील शासनमान्य सार्वजनिक ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांचे वेतन ऑफलाईन पद्धतीने होत असल्याने अडचणी येत आहेत. संबंधित कर्मचाऱ्यांच्या वेतनाबाबत तक्रारी येत आहेत. या कर्मचाऱ्यांच्या वेतनाची रक्कम ग्रंथालयांच्या नावावर जमा होते. संस्थेचे पैसे संस्थेला मिळाले पाहिजेत व कर्मचाऱ्यांचे थेट त्यांच्या खात्यावर पैसे जमा होणे आवश्यक आहे, असे श्री. सामंत यांनी सांगितले.

अव्होकाडो फळलागवड

महाराष्ट्रात अव्होकाडो (लोणी फळ) फळाच्या लागवडीला चालना देण्यात येत असून दापोली येथील डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठात यासंदर्भात प्रायोगिक तत्त्वावर लागवडीचा प्रयोग केला जाणार आहे. जगाच्या पाठीवर कृषी क्षेत्रात जे संशोधन आहे. त्याचाच भाग म्हणून या लागवडीकडे पाहिले जात आहे. कोकणात या फळाची लागवड यशस्वी झाल्यास मोठी क्रांती ठरेल, असे कृषी मंत्री दादाजी भुसे यांनी येथे सांगितले.

दादाजी भुसे
कृषी मंत्री

विभागांना प्रतिनिधित्व

शेतमालाच्या सर्व समावेशक मूल्यसाखळ्यांचा विकास करण्यासाठी मा. बाळासाहेब ठाकरे कृषी व्यवसाय व ग्रामीण परिवर्तन (स्मार्ट) प्रकल्पाच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांना लाभ मिळाला पाहिजे. या योजनेतून राज्यातील सर्व विभागांना प्रतिनिधित्व मिळाले पाहिजे, अशा सूचना कृषी मंत्री दादाजी भुसे यांनी केले.

मायरिस्टीका स्वम्प्स : चौथे जैविक वारसा क्षेत्र

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील बांबर्डे येथील मायरिस्टीका स्वम्प्स हे जैविक वारसा क्षेत्र म्हणून घोषित करण्यात आले आहे. याबाबतच्या प्रस्तावास मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी मंजुरी दिली असल्याची माहिती वन मंत्री संजय राठोड यांनी दिली. बांबर्डे येथील ग्रामपंचायत

नागपुरात विधिमंडळाचा कक्ष

नागपूर विधानभवनात कायमस्वरूपी कार्यरत विधिमंडळ कक्षामुळे विदर्भाच्या आकांक्षांना न्याय मिळणार आहे. संयुक्त महाराष्ट्र निर्मितीनंतर विदर्भासाठी हा दुसरा मोठा ऐतिहासिक क्षण असल्याचे भावपूर्ण उद्‌गार महाराष्ट्र विधानसभा अध्यक्ष नाना पटोले यांनी काढले.

या वेळी उपाध्यक्ष नरहरी झिरवाळ, ऊर्जा मंत्री तथा पालकमंत्री डॉ. नितीन राऊत, संसदीय कामकाज मंत्री ॲड. अनिल परब, क्रीडामंत्री सुनील केदार व्यासपीठावर उपस्थित होते, तर दूरदृश्य प्रणालीद्वारे (ऑनलाईन) महाराष्ट्र विधान परिषदेचे सभापती रामराजे नाईक-निंबाळकर, मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे, विधानपरिषदेच्या उपसभापती डॉ. नीलम गोऱ्हे, उपमुख्यमंत्री अजित पवार, गृहमंत्री अनिल देशमुख सहभागी झाले होते.

विधानमंडळ सचिवालय उद्‌घाटन समारोह.

नागपूर करारानुसार महाराष्ट्र विधानमंडळाचे वर्षातील एक अधिवेशन नागपूर येथे दरवर्षी होत असते. मात्र, अधिवेशन संपल्यानंतर नागपूर येथील विधानमंडळ सचिवालयात कोणतेही कामकाज होत नाही.

विधानसभा अध्यक्ष नाना पटोले यांनी पुढाकार घेत या ठिकाणी वर्षभर कार्यरत असणारा कायमस्वरूपी कक्ष सुरू करण्याचा निर्णय घेतला. या कक्षाचे उद्‌घाटन या वेळी करण्यात आले.

हेवाळे हद्दीतील २.५९ हेक्टर क्षेत्र बांबर्डे मायरिस्टीका स्वम्प्स जैविक विविधता वारसा स्थळ म्हणून घोषित करण्यात आले आहे.

संजय राठोड
वन मंत्री

या क्षेत्रामध्ये मायरिस्टीका हा दुर्मीळ प्रजाती वृक्ष असून स्थानिक लोक या वृक्ष प्रजातीला देवराई संबोधतात व अनेक पिढ्यांपासून या प्रजातीचे संरक्षण व जतन करत आहेत.

इंटरनॅशनल युनियन फॉर कॉन्झर्व्हेशन ऑफ नेचर (IUCN) या आंतरराष्ट्रीय संघटनेने मायरिस्टीका प्रजाती ही दुर्मीळ व नष्ट होण्याच्या मार्गावर असल्याचे म्हटले आहे. त्यामुळे या जैविक वारसा क्षेत्रास महत्त्व प्राप्त झाले आहे. अशा प्रकारे मायरिस्टीका स्वम्प्स या प्रजातीकरिता जैविक वारसा क्षेत्र घोषित करणारे महाराष्ट्र हे पहिले राज्य आहे.

राज्यातील चौथे जैविक वारसा क्षेत्र

शासनाने आतापर्यंत ग्लोरी अल्लापली, लांडोरखोरी जळगाव व गणेशखिंड पुणे ही क्षेत्रे जैविक वारसा क्षेत्रे म्हणून घोषित केली होती. जैविक विविधता वारसा स्थळ म्हणून घोषित होणारे बांबर्डे मायरिस्टीका स्वम्प्स हे राज्यातील चौथे स्थळ ठरले आहे.

'भूजल वार्ता' चे प्रकाशन

भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेच्या 'भूजल वार्ता' या ई-बुलेटीनचे प्रकाशन पाणीपुरवठा व स्वच्छता मंत्री गुलाबराव पाटील यांच्या हस्ते झाले. 'भूजल वार्ता' या प्रकाशनामुळे भूजलाविषयी विविध भागधारक व लोकांपर्यंत व्यापक स्वरूपात माहिती पोहोचेल तसेच जास्तीत जास्त लोकांना त्याचा फायदा होईल.

गुलाबराव पाटील
पाणीपुरवठा व स्वच्छता मंत्री

'भूजल वार्ता' या बुलेटिनमध्ये यशोगाथा, विविध योजना, भूजल क्षेत्रात केलेली उल्लेखनीय कामगिरी, माहिती, भूजल यंत्रणेच्या महत्त्वाच्या घडामोडी व कामकाजाची माहिती यांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. 'भूजल वार्ता' हे ई-बुलेटीन स्वरूपात असल्याने यंत्रणेच्या संकेतस्थळावर ठेवण्यात आले आहे.

मानीव अभिहस्तांतरण मोहीम

बाळासाहेब पाटील
सहकार, पणन मंत्री

राज्यातील सहकारी गृहनिर्माण संस्थांच्या मानीव अभिहस्तांतरणाची (डीम्ड कन्व्हेअन्स) मोहीम १ जानेवारीपासून सुरू झाली आहे. ज्या संस्थांचे मानीव अभिहस्तांतरण राहिले आहे अशा गृहनिर्माण संस्थांनी या मोहिमेत सहभाग घ्यावा, असे आवाहन सहकार व पणन मंत्री बाळासाहेब पाटील यांनी केले आहे.

मानीव अभिहस्तांतरण हा सर्व गृहनिर्माण संस्थांच्या जिव्हाळ्याचा प्रश्न आहे. ही मोहीम सकारात्मकदृष्ट्या आणि परिणामकारकरीत्या राबवली जात आहे. ही प्रक्रिया अत्यंत सुलभ आणि सहज करण्यात आली आहे. गृहनिर्माण संस्थांनी या मोहिमेत सहभागी व्हावे.

कंत्राटी पदांवर अनाथांना विशेष प्राधान्य

अनाथ उमेदवारांना राज्य शासनाने मोठा दिलासा देण्याचा निर्णय घेतला आहे. महिला व बालविकास विभागाच्या शासन निर्णयानुसार विभागात बाह्ययंत्रणेद्वारे भरण्यात येणाऱ्या पदांसाठी अनाथ उमेदवारांना विशेष प्राधान्य दिले जाणार आहे. महिला व बालविकास मंत्री ॲड. यशोमती ठाकूर आणि राज्यमंत्री बच्चू कडू यांनी यासंदर्भात प्रशासनाला गतिमान कार्यवाहीचे निर्देश दिले.

ॲड. यशोमती ठाकूर
महिला व बालविकास मंत्री

परिपोषण अनुदानात वाढ

बालगृहातील बालकांच्या परिपोषणासाठी असलेल्या २ हजार रुपयांच्या अनुदानामध्ये पुढील आर्थिक वर्षापासून (२०२१-२२) दरवर्षी ८ टक्क्यांची वाढ करण्याचा निर्णय या बालकांना दर्जेदार सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी उपयुक्त ठरेल, असे महिला व बालविकास मंत्री ॲड. यशोमती ठाकूर यांनी सांगितले.

हरित उर्जानिर्मितीस चालना

पर्यावरण संवर्धनाच्या अनुषंगाने राज्यात इलेक्ट्रिक वाहनांच्या वापरासोबतच हरित ऊर्जेच्या निर्मितीला चालना देण्यात येईल. राज्यातील महामार्गावर सौरऊर्जेचा वापर करणे, मुंबईतील बेस्टमध्ये पुढील पाच वर्षात साधारण ३० टक्के इलेक्ट्रिक बसेस आणणे यासह विविध उपाययोजना राबवून पर्यावरण संवर्धनास चालना देण्यात येईल. हवेचे प्रदूषण कमी करण्याच्या अनुषंगाने शासनामार्फत इलेक्ट्रिक वाहनांना येत्या काळात प्रोत्साहन दिले जाईल, असे पर्यावरण मंत्री आदित्य ठाकरे यांनी सांगितले.

आदित्य ठाकरे
पर्यटन मंत्री

पर्यटनदृष्ट्या विकास

छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या गुप्तहेर खात्याचे नेतृत्व करणारे नरवीर बहिर्जी नाईक यांच्या बाणुरगड (ता. खानापूर, जि. सांगली) येथील समाधिस्थळ परिसराचा पर्यटनदृष्ट्या विकास करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. याबाबत लवकरच बैठक घेऊन सविस्तर नियोजन करण्यात येईल, असे राज्याचे पर्यटन मंत्री श्री. आदित्य ठाकरे यांनी सांगितले.

आदरातिथ्य घटकांसमवेत सामंजस्य करार

राज्यातील पर्यटनाला चालना देण्यासाठी राज्याचे पर्यटन मंत्री आदित्य ठाकरे आणि राज्यमंत्री कुमारी आदिती तटकरे यांच्या प्रमुख उपस्थितीत आदरातिथ्य क्षेत्रातील विविध घटकांसमवेत सुमारे २ हजार ९०५ कोटी रुपयांचे सामंजस्य करार करण्यात आले. यातून राज्याच्या विविध भागात हॉटेल, रिसॉर्ट, वेलनेस सेंटर्स, हेल्थ फार्म, थिम पार्क. मेडिटेशन सेंटर, रोपवे, स्विमींग पूल, हॉटेल स्पा, हेल्थ क्लब, बोटिंग आदी विविध पर्यटन सुविधांची निर्मिती होणार असून सुमारे ६ हजार ७५४ इतक्या रोजगाराची निर्मिती होणार आहे. राज्य शासनाने आदरातिथ्य क्षेत्राला उद्योगाचा दर्जा दिला असून, यासाठी लागणाऱ्या परवान्यांची संख्या कमी करण्यात आली आहे.

अग्निसुरक्षा यंत्रणेचा आढावा

भंडारा जिल्ह्यातील सामान्य रुग्णालयात झालेल्या दुर्घटनेच्या पार्श्वभूमीवर सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण आणि वैद्यकीय शिक्षण राज्यमंत्री राजेंद्र पाटील-यड्रावकर यांनी राज्यातील शासकीय रुग्णालये आणि शासकीय महाविद्यालयांतर्गत रुग्णालयातील अग्निसुरक्षा यंत्रणेचा आढावा घेतला.

विभागाच्या शासकीय इमारतींचे दर दोन वर्षांनी पुनर्विलोकन करण्यात यावे, अग्निसुरक्षेबाबत सार्वजनिक बांधकाम विभागासह इतर विभागांच्या माध्यमातून सर्वसमावेशक धोरण तयार करण्याचे निर्देश श्री.पाटील यांनी दिले. तसेच त्रयस्थ संस्थेकडून अग्निसुरक्षा यंत्रणेबाबत फ़ायर ऑडिट करून त्यातील त्रुटी सुधारण्यासाठी अर्थसंकल्पीय तरतूद करण्यात यावी अशा सूचनाही राज्यमंत्री श्री. पाटील-यड्रावकर यांनी संबंधित अधिकाऱ्यांना दिल्या.

राजेंद्र पाटील-यड्रावकर
सार्वजनिक आरोग्य, कुटुंब कल्याण, राज्यमंत्री

'शिवसंस्कार सृष्टी' प्रकल्प

छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या जीवनप्रवासाचे दर्शन, महाराजांची शिकवण, आचार-विचार, व्यवस्थापन, बुद्धि-कौशल्य यांचा अनुभव आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून देणारा 'शिवसंस्कार सृष्टी' हा प्रकल्प पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यात स्थापित करण्यासंदर्भात पर्यटन राज्यमंत्री कु. आदिती तटकरे यांच्या अध्यक्षतेखाली बैठक झाली. बैठकीस खासदार डॉ. अमोल कोल्हे उपस्थित होते. या

कु. आदिती तटकरे
पर्यटन, राज्यमंत्री

मराठी भाषा पंधरवडा उत्साहात

मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था, महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळ, पु.ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी, उच्च व तंत्र शिक्षण (ग्रंथालय) विभाग आणि माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय यांच्या संयुक्त विद्यमाने मराठी भाषा पंधरवडा उत्साहात साजरा करण्यात आला. मंत्रालयाच्या त्रिमूर्ती प्रांगणात मराठी भाषा मंत्री सुभाष देसाई यांच्या हस्ते दीप प्रज्ज्वलनाने मराठी भाषा पंधरवड्याचे उद्घाटन करण्यात आले.

१४ ते २८ जानेवारी दरम्यान मराठी भाषा संवर्धन पंधरवडा निमित्ताने 'जागर मराठीचा' मराठी भाषा विभाग आणि राज्य मराठी विकास संस्थेच्या माध्यमातून आयोजित करण्यात आला. हा कार्यक्रम संस्थेच्या फेसबुक आणि युट्यूब चॅनेलवर रसिकांना पाहता आला. राज्य मध्यवर्ती ग्रंथालय, टाऊन हॉल येथे पुस्तकांचे प्रदर्शन भरवण्यात आले. या निमित्ताने राज्य शासनाच्या वतीने ग्रंथप्रदर्शन, अभिवाचन स्पर्धा आणि मराठी प्रश्नमंजुषा अशा विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात आले.

'निलांबरी' बसमध्ये फिरते प्रदर्शन

'निलांबरी' बसमध्ये फिरते ग्रंथ प्रदर्शनाचे उद्घाटन मराठी भाषा मंत्री सुभाष देसाई व राज्यमंत्री डॉ. विश्वजीत कदम यांच्या हस्ते फित कापून करण्यात आले. भाषा संचालनालयाचा परिभाषा कोश, महाराष्ट्र राज्य मराठी विश्वकोश निर्मिती मंडळ, महाराष्ट्र राज्य साहित्य

आणि संस्कृती मंडळ आणि शासकीय मुद्रणालयाद्वारे प्रकाशित करण्यात आलेल्या पुस्तकांचे प्रदर्शन आगळ्यावेगळ्या स्वरूपात होते. बेस्टच्या 'निलांबरी' बसमध्ये हे फिरते प्रदर्शन होते. तसेच भाषा आणि भाषांतर या विषयावरील मान्यवरांच्या व्याख्यानासह याद्वारे मिळणारा रोजगार या विषयावर तज्ज्ञांद्वारे मार्गदर्शन करण्यात आले. मंत्रालयातील अधिकारी व कर्मचारी यांनी लिहिलेल्या पुस्तकांचे प्रदर्शन भरवण्यात आले. या पंधरवड्याच्या समारोपाच्या निमित्ताने 'साहित्ययात्री' या प्रश्नमंजुषेचे आयोजन करण्यात आले. साहित्ययात्री आणि अभिवाचन स्पर्धेतील विजेत्या स्पर्धकांना बक्षिस वितरण करण्यात आले. महाराष्ट्र शासनाकडून मराठी भाषेतील उत्कृष्ट मराठी वाङ्मय निर्मितीस स्व. यशवंतराव चव्हाण राज्य वाङ्मय पुरस्कार दिले जातात. २०१९ या वर्षाकरिता राज्य वाङ्मय पुरस्कार प्रदान करण्यात येत असलेल्या लेखक/साहित्यिक यांच्या नावांचा निकाल सविस्तर विवरणपत्रासह महाराष्ट्र शासनाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आला.

या वेळी मराठी भाषा विभागाच्या सचिव प्राजक्ता लवंगारे, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालयाचे सचिव तथा महासंचालक डॉ.दिलीप पांढरपट्टे, मराठी भाषा विभागाचे सहसचिव मिलिंद गवादे तसेच मंत्रालयातील अधिकारी व कर्मचारी उपस्थित होते.

प्रकल्पाबाबत विस्तृत माहिती सादरीकरणाचा माध्यमातून देण्यात आली.

महाराष्ट्र विधानमंडळ जनतेसाठी खुले

राज्यातील पर्यटनवृद्धीसाठी लंडन आणि भारतीय संसदेच्या धर्तीवर आता महाराष्ट्र विधानमंडळही जनतेसाठी खुले करण्याचा महत्त्वाकांक्षी निर्णय विधानसभा अध्यक्ष नाना पटोले आणि पर्यटन मंत्री आदित्य ठाकरे यांनी संयुक्त बैठकीत घेतला. यासंदर्भात विधानभवन येथे विधानमंडळ सचिवालय, गृह आणि पर्यटन विभागाची संयुक्त बैठक पर्यटन मंत्री श्री.ठाकरे यांच्या पुढाकाराने आयोजित करण्यात आली.

राष्ट्रीय बाल पुरस्कार

केंद्रीय महिला व बाल विकास मंत्रालयाच्यावतीने विविध क्षेत्रातील उल्लेखनीय योगदानासाठी देशातील ३२ बालकांची 'प्रधानमंत्री राष्ट्रीय बाल पुरस्कार २०२१'साठी निवड केली. यात महाराष्ट्रातील नांदेड येथील कामेश्वर वाघमारे (१४), मुंबई येथील काम्या कार्तिकेयन (१३), जळगाव येथील अर्चित पाटील (१४), पुणे येथील सोनित सिसोलेकर (१३) आणि नागपूर येथील श्रीनभ अग्रवाल (१६) या बालकांचा समावेश आहे.

'माविम'ला तीन मानाचे पुरस्कार

राज्याच्या महिला आर्थिक विकास महामंडळाला मानाचे तीन पुरस्कार मिळाले आहेत. राज्यात महिला सबलीकरणासाठी कार्यरत महिला आर्थिक विकास महामंडळाकडून विविध उपक्रम राबवण्यात येतात. महिलांना बचतगटाच्या माध्यमातून स्वयंपूर्ण बनवतानाच त्यांना उपजीविकेचे शाश्वत साधन उपलब्ध करून देण्याचे काम महामंडळ करत आहे. फिक्की या उद्योग क्षेत्रातील नामांकित संस्थेतर्फे 'सॅनिटेशनचा बेस्ट पुरस्कार.' तसेच ई-बिजनेस प्लॅटफॉर्मसाठी सलग दुसऱ्या वर्षी देशातील मानाचा 'सिल्व्हर स्कॉच ॲवार्ड' आणि कोविड काळातही सातत्याने कार्यरत राहून सामाजिक उत्तरदायित्व पार पाडल्याबद्दल 'माविम' अध्यक्ष ज्योती ठाकरे यांना 'झी युवा सन्मान' असे तीन सन्मान मिळाले आहेत.

राज्य शासन राज्याचा विकास करताना अनेक उपाययोजना करत असते. या उपाययोजना करताना सर्वसमावेशक विकास हा दृष्टिकोन समोर ठेवला जातो. राज्य मंत्रिमंडळाच्या बैठकीत महत्त्वपूर्ण निर्णय घेण्यात येतात. मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या मंत्रिमंडळाच्या बैठकीतील निणर्यांचा थोडक्यात आढावा.

मंत्रिमंडळात ठरले !

पणन महासंघाच्या कर्जास हमी

किमान आधारभूत दराने खरेदी करण्यात आलेल्या कापसाचे चुकारे शेतकऱ्यांना वेळेत अदा करण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य सहकारी कापूस उत्पादक पणन महासंघाद्वारे बँक ऑफ महाराष्ट्र यांच्याकडून ६.३५ टक्के व्याजदराने घ्यावयाच्या १५०० कोटी रुपयांच्या कर्जास शासन हमी मंजूर करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

याचबरोबर मंजूर होणाऱ्या शासन हमीवर कापूस पणन महासंघास द्यावे लागणारे हमी शुल्कदेखील माफ करण्यात आले आहे. हंगाम २०२०-२१ करिता केंद्र शासनाने मध्यम धाग्याच्या कापसाला ५५१५ प्रतिक्विंटल, तर लांब धाग्याच्या कापसाला ५८२५ प्रतिक्विंटल असा हमी दर निश्चित केला आहे. राज्यात झालेला समाधानकारक पाऊस, अनुकूल हवामान यामुळे या हंगामात ४०० लाख क्विंटल कापसाचे उत्पादन अपेक्षित आहे.

कापसाचे आंतरराष्ट्रीय बाजारात भाव कमी असल्याने, खुल्या बाजारातील कापसाचे दर कमी झालेले असल्याने व केंद्र सरकारने हमी भावात केलेली वाढ विचारात घेता कापूस पणन महासंघास या हंगामात मागील हंगामापेक्षा मोठ्या प्रमाणात कापसाची हमीभावाने खरेदी करावी लागणार आहे. त्यासाठी पणन महासंघास बँक ऑफ महाराष्ट्र यांनी ६.३५ टक्के व्याजदराने १५०० कोटी रुपयांचे कर्ज देण्यास मान्यता दिली आहे. हे कर्ज कापूस उत्पादक शेतकऱ्यांचे चुकारे अदा करण्यासाठी आवश्यक असल्याने कर्जास हमी मंजूर करण्यात आली आहे.

खासगी बँकांना परवानगी

खासगी बँकांना मर्यादित प्रमाणात शासकीय बँकिंग व्यवहार हाताळण्यास मान्यता देण्यात आली. यापूर्वी शासकीय कार्यालये, सार्वजनिक उपक्रम व महामंडळांकडील बँकिंग व्यवहार केवळ राष्ट्रीयकृत बँकांमार्फत करण्याचे ठरले आहे. याशिवाय आहरण व संवितरण अधिकारी यांचे वेतन आणि भत्ते तसेच निवृत्ती वेतनधारकांचे बँक खाते याबाबतही राष्ट्रीयकृत बँकांना मान्यता देण्यात आली आहे.

तथापि, मर्यादित प्रमाणात खासगी बँकांनादेखील शासकीय बँकिंग व्यवहार हाताळण्याची परवानगी देण्यात आली आहे. यामध्ये विभागांना खासगी बँकांच्या मदतीने संगणकीय तंत्रज्ञान आधारित प्रणाली व सेवा वापरता येईल. त्यासाठी कोणतेही अतिरिक्त शुल्क या बँका आकारणार नाहीत, याची खात्री संबंधितांनी करून घ्यावी लागेल. वेतन व भत्त्यांसाठी असलेली कार्यालयीन बँक खाती शासन मान्यता देईल, त्या खासगी बँकांमध्ये उघडता येतील. मात्र, वेतन व भत्त्याव्यतिरिक्त अन्य कोणताही निधी यात जमा करता येणार नाही. तसेच निवृत्ती वेतनधारकांना स्वेच्छेने शासनाने मान्यता दिलेल्या कोणत्याही खासगी बँकेत निवृत्तिवेतन खाते उघडता येईल. खासगी बँकांना यासंदर्भात शासनाकडे स्वतंत्र करार करणे आवश्यक असून इच्छुक बँकांनी २८ फेब्रुवारी २०२१ पर्यंत तसे प्रस्ताव वित्त विभागाकडे सादर करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

स्टार्स प्रकल्पाची अंमलबजावणी

राज्यातील शिक्षण पद्धतीचे अध्यापन, अध्ययन व परिणाम याचे बळकटीकरण (Strengthening Teaching - learning and Results for States - STARS) करण्याच्या उद्देशाने जागतिक बँक अर्थसाहाय्यित, केंद्रपुरस्कृत प्रकल्पाची राज्यात अंमलबजावणी करण्यास मान्यता देण्यात आली.

या प्रकल्पासाठी महाराष्ट्रासह हिमाचल प्रदेश, ओडिसा, राजस्थान, मध्य प्रदेश व केरळ अशा एकूण सहा राज्यांची परफारर्मन्स ग्रेडिंग इंडेक्समधील कामगिरीच्या आधारावर निवड करण्यात आली आहे. हा प्रकल्प राज्यातील शिक्षण क्षेत्रासाठी उपयुक्त असल्याने तो राज्यात राबवण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे.

या योजनेवर केंद्र शासन ६० राज्य शासन ४० टक्के या प्रमाणात खर्च करील. हा प्रकल्प पाच वर्षांसाठी म्हणजेच २०२०-२१ ते २०२४-२५ या कालावधीसाठी असून प्रकल्पाच्या पाच वर्षांच्या कालावधीसाठी ९७६.३९ कोटी रकमेची गरज लागणार आहे. यात केंद्र शासनाकडून ५८५.८३ कोटी, तर राज्य शासनाकडून ३९०.५६ कोटी रुपयांचा निधी पाच वर्षाच्या कालावधीत उपलब्ध करून दिला जाईल.

पूर्व प्राथमिक ते १२ वीपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना दर्जेदार शिक्षण देणे, नियमित व गतिशील प्रयत्नांनी अध्ययन निष्पत्ती सुधारण्यावर भर देणे, योग्य व एकात्मिक शिक्षण देण्याच्या प्रयत्नांवर भर देणे, शाळांच्या प्रशिक्षण व शैक्षणिक गुणवत्ता सुधारण्यावर भर देणे, शैक्षणिक व्यवस्था पारदर्शक बनवण्यासाठी सर्वसमावेशक धोरणाची निश्चिती करणे, विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास साधणे, विशेष गरजा

राज्यातील धरणांची सुरक्षितता

धरण पुनर्स्थापना व सुधारणा प्रकल्प टप्पा-२ व ३ या प्रकल्पातील कामांना प्रशासकीय मान्यता देऊन राज्यातील धरणांच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टीने राज्य शासनाने एक पाऊल पुढे टाकले. या संदर्भात मंत्रिमंडळाने निविदा प्रक्रियेस मान्यता दिली.

हा केंद्र शासन पुरस्कृत जागतिक बँकेच्या अर्थसाहाय्याने हाती घेतलेला प्रकल्प आहे. याचा उद्देश हा देशातील निवडक धरणांच्या सुरक्षिततेमध्ये सुधारणा करताना त्यांचे बळकटीकरण, व्यवस्थापन करणे, धरणांचे परिचालन व देखभाल यामध्ये सातत्य राखणे हा आहे. या प्रकल्पामध्ये देशातील १८ राज्ये व दोन केंद्रीय संस्थांचा सहभाग असणार आहे.

या प्रकल्पाच्या बाबतीत पुढीलप्रमाणे निर्णय घेण्यात आले. प्रकल्पांपैकी १२ प्रकल्पांच्या घटकांना एकूण ६२४ कोटी रुपये इतक्या किंमतीस प्रशासकीय मान्यता देण्यात आली. मंजूर ३७९ कोटी रुपये नियतव्ययाच्या ३० टक्के रकमेच्या म्हणजेच ११४ कोटी रुपये किमतीच्या कामांना सक्षम स्तरावरून तांत्रिक मान्यता देऊन निविदा निश्चित करून कार्यारंभ आदेश देण्यास मान्यता देण्यात आली. जागतिक बँक, केंद्र सरकार व राज्य शासन यांच्या दरम्यान करार झाल्यानंतरच बँकेकडून कर्जाचा हिस्सा प्राप्त होणार आहे. दरम्यानच्या काळात राज्याच्या निधीतून खर्च करण्यास मान्यता देण्यात आली. धरण पुनर्स्थापना व सुधारणा प्रकल्प (DRIP) करिता जागतिक बँकेच्या Standard Bid Document मध्ये नमूद लवादविषयक तरतुदी निविदेत अंतर्भूत करण्यात येतील.

या प्रकल्पाकरीता देश पातळीवर एकूण सुमारे १०,२०० कोटी रुपयांचा आराखडा मंजूर असून त्यापैकी ७००० कोटी रुपये हे जागतिक बँकेकडून कर्जाच्या स्वरूपात उपलब्ध होणार आहेत. सहभागी राज्यांचा वाटा २८०० कोटी रुपये इतका आहे व केंद्रीय संस्थांचा वाटा ४०० कोटी रुपये इतका असणार आहे. राज्यासाठी या प्रकल्पाकरिता ९६५.६५ कोटी रुपये इतकी तरतूद आहे. हा खर्च ३१ डिसेंबर २०२७ या कालावधीत होणे अपेक्षित आहे. महाराष्ट्र हे सर्वसाधारण प्रवर्गातील राज्य असल्याने ६७६ कोटी रुपये (७०%) रक्कम जागतिक बँकेकडून कर्ज स्वरूपात उपलब्ध होणार असून उर्वरित २८९.६५ कोटी रुपये (३०%) रक्कम राज्य शासनाच्या निधीतून खर्च करावी लागणार आहे.

असणारी बालके, मुली आणि वंचित समुदायातील विद्यार्थी यांच्यावर लक्ष केंद्रित करणे ही या प्रकल्पाची उद्दिष्टे आहेत.

बालकांचे परिपोषण

महागाई लक्षात घेऊन बालगृहे, निरीक्षण गृहे, खुले निवारागृहे, आणि विशेष दत्तक संस्था यामधील प्रत्येक बालकांसाठी प्रतिमहा २ हजार रुपये याप्रमाणे लागू असणाऱ्या परिपोषण अनुदानाच्या दरात वार्षिक ८ टक्के वाढ करण्यास व ती २०२१-२२ या आर्थिक वर्षापासून लागू करण्यास मान्यता देण्यात आली.

बालकल्याण समितीच्या बैठका दरमहा १२ वरून २० करण्यास तसेच या समितीच्या व बाल न्याय मंडळाच्या बैठक व प्रवास भत्यामध्ये १ हजार रुपयांवरून १५०० रुपये इतकी वाढ करण्यास देखील मान्यता देण्यात आली. केंद्र शासन पुरस्कृत बाल संरक्षणाशी सबंधित कार्यान्वित यंत्रणेची गुणवत्ता वाढवणे आणि त्या बळकट करणे, या उद्देशाने एकात्मिक बाल संरक्षण योजना ही योजना केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार राज्यात २०१२-१३ पासून महाराष्ट्र राज्य बाल संरक्षण सोसायटीमार्फत राबवण्यात येत आहे.

अंब्रेला एकात्मिक बालविकास सेवा योजनेतील उपयोजनांची नवीन नावे लागू करणे व योजनांमधील विविध बाबींचे सुधारित दर लागू करण्यास यापूर्वीच मान्यता मिळाली आहे. मात्र, 'बाल संरक्षण सेवा' या उपयोजनेच्या दरात केलेल्या सुधारणेप्रमाणे बदल अद्याप अमलात आलेले नाहीत. परिणामी निधी वितरित करण्यास अडचणी येत आहेत. त्यामुळे ही वाढ करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

अधिनियमात सुधारणा

आरोग्य विज्ञान अभ्यासक्रमाचे नवीन महाविद्यालय सुरू करण्याचे प्रस्ताव महाराष्ट्र आरोग्य विज्ञान विद्यापीठ व शासनास सादर करण्यासाठी सुधारणा करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. या बैठकीच्या अध्यक्षस्थानी मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे होते. त्याप्रमाणे सुधारणा करून अध्यादेश काढण्यात येईल.

कोविड-१९ मुळे बहुतांशी सामाजिक व आर्थिक व्यवहार/घडामोडी मंदावल्याने/थांबलेल्या असल्याने, विविध संस्थांच्या महाविद्यालय इमारत तसेच हॉस्पिटल यांचे बांधकाम, त्यांच्या परवानग्या, नोंदणी तसेच कागदपत्र तयार करण्यास बऱ्याच अडचणी येऊन, निकषांची पूर्तता करण्यासाठी पुरेसा कालावधी मिळाला नाही. त्यामुळे विद्यापीठाच्या अधिसूचनेमधील अंतिम मुदतीपर्यंत (३१ ऑक्टोबर, २०२० पर्यंत) परिपूर्ण प्रस्ताव सादर करणे शक्य झाले नाही.

त्यामुळे महाराष्ट्र आरोग्य विज्ञान विद्यापीठ अधिनियम, १९९८ मधील या कलमांमध्ये आरोग्य विज्ञान अभ्यासक्रमाचे

नवीन महाविद्यालय सुरू करण्याचे प्रस्ताव महाराष्ट्र आरोग्य विज्ञान विद्यापीठ व शासनास सादर करण्यासाठी सुधारणा करण्याचा विचार सुरू होता. त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र आरोग्य विज्ञान विद्यापीठ अधिनियम, १९९८ मध्ये अध्यादेशाद्वारे सुधारणा करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

आता शैक्षणिक वर्ष २०२१-२२ साठी, उच्चतर शिक्षणाचे नवीन महाविद्यालय किंवा संस्था सुरू करण्यासाठी परवानगी मागणारे व्यवस्थापन, २८ फेब्रुवारी २०२१ रोजी किंवा त्यापूर्वी विद्यापीठाच्या कुलसचिवाकडे विहित नमुन्यात अर्ज करू शकणार आहे. तसेच सर्व अर्जांची विद्यापीठामार्फत नियोजन मंडळाकडून छाननी करून आणि व्यवस्थापन परिषदेच्या संमतीने ते अर्ज व्यवस्थापन परिषदेला उचित वाटतील अशा शिफारशींसह ३० एप्रिल २०२१ रोजी किंवा त्यापूर्वी शासनाकडे पाठवण्यात येतील.

नवीन वैद्यकीय महाविद्यालय

उस्मानाबाद येथे नवीन शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय सुरू करणे तसेच ४३० खाटांचे रुग्णालय सुरू करण्यास मान्यता देण्यात आली. या प्रस्तावित शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय व रुग्णालयासाठी एकूण ६७४.१४ कोटी रुपये (अनावर्ती खर्च सुमारे ४२९.६३ कोटी रुपये व आवर्ती खर्च सुमारे २४४.५१ कोटी रुपये) इतका निधी उपलब्ध करून देण्यात येईल. तसेच आवश्यक तेवढी पदनिर्मिती करण्यास आणि पदे भरण्यास देखील मान्यता देण्यात आली आहे.

नवीन शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय व रुग्णालयाकरिता राष्ट्रीय आयुर्विज्ञान आयोगाच्या मानकांप्रमाणे सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या अखत्यारीतील जिल्हा सामान्य रुग्णालय, स्त्री रुग्णालय आणि क्षय रुग्णालय स्थावर जंगम मालमत्तेसह तात्पुरत्या स्वरूपात वैद्यकीय शिक्षण व औषधी द्रव्ये विभागास नि:शुल्क वापरास

उपलब्ध करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

खासगी कौशल्य विद्यापीठ

राज्यात कायम स्वयंअर्थसाहाय्यित तत्त्वावर खासगी कौशल्य विद्यापीठ स्थापन करण्याबाबतच्या मार्गदर्शक सूचना व मॉडेल विधेयकास मान्यता देण्यात आली.

स्किल इंडियाच्या धर्तीवर कुशल महाराष्ट्र-रोजगारयुक्त महाराष्ट्र या संदर्भात ध्येय धोरण निश्चित करताना राज्यात कौशल्य विद्यापीठ स्थापन करण्याच्या निर्णयाला राज्य मंत्रिमंडळाने मान्यता दिली आहे.

या अनुषंगाने २० फेब्रुवारी २०२० अन्वये नव्याने समिती स्थापन करण्यात येऊन या समितीत विद्यापीठांचे माजी कुलगुरू, नामांकित महाविद्यालयांचे प्राचार्य यांचा समावेश करण्यात आला होता. सार्वजनिक कौशल्य विद्यापीठ तसेच खासगी कौशल्य विद्यापीठ स्थापन करण्यासंदर्भात स्थापन करण्यात आलेल्या या समितीचा अहवाल राज्य शासनास प्राप्त झाला आहे. विद्यापीठ स्थापनेसंदर्भात उच्च व तंत्रशिक्षण विभागाचे अधिनियम, मार्गदर्शक सुचना विचारात घेऊन राज्यात स्वयंअर्थसाहाय्यित तत्त्वावरील खासगी कौशल्य विद्यापीठ स्थापन करण्याकरिता तसेच त्यांच्या कामकाजाचे विनियमन करण्यासाठी मार्गदर्शक सूचनांचे प्रारूप तसेच मॉडेल विधेयकाचे प्रारूप तयार करण्यात आले. या कौशल्य विद्यापीठांद्वारे कौशल्य क्षेत्रातील पदवी, पदविका, पदव्युत्तर पदवी, प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम राबवण्यात येतील. त्याचप्रमाणे उद्योग व सेवा क्षेत्रामध्ये प्रशिक्षण तसेच रोजगार व स्वंयरोजगार क्षेत्रावर विशेष लक्ष देऊन कौशल्य कोर्सेसवर आधारित पदविका व पदवी प्रदान करण्यात येईल.

भंडारा जिल्हा रुग्णालय आग दुर्घटनेबाबत चर्चा

भंडारा येथील जिल्हा रुग्णालयातील शिशू केअर युनिटमधील आगप्रकरणी विभागीय आयुक्त यांच्या अध्यक्षतेखालील समिती सखोल चौकशी करीत असून, या समितीला चौकशीसाठी आणखी थोडा कालावधी लागणार आहे. ही समिती आपला अहवाल सादर करेल, अशी माहिती सार्वजनिक आरोग्य विभागाचे प्रधान सचिव डॉ. प्रदीप व्यास यांनी राज्य मंत्रिमंडळाच्या बैठकीत दिली. आगीच्या पार्श्वभूमीवर सर्व जिल्हाधिकारी यांना व्हीसीद्वारे सुरक्षाविषयक ऑडिट तातडीने करण्याच्या सूचना देण्यात आल्या आहेत तसेच स्थानिक अग्निशमन यंत्रणा व संबंधित विद्युत विभाग यांनीदेखील आपल्या क्षेत्रातील शासकीय रुग्णालयांना नियमितपणे भेटी देऊन वीज व अग्निशमन यंत्रणा व्यवस्थित आहे का याची तपासणी करावी, अशी सूचना जिल्हा प्रशासनाला केल्याचेही मुख्यमंत्री श्री.ठाकरे यांनी सांगितले.

गुंठेवारी नियमित

राज्यातील ज्या ठिकाणी ३१ डिसेंबर २०२० पर्यंतच्या गुंठेवारी योजना अद्यापही नियमित झालेल्या नाहीत त्या नियमित करण्याचा महत्त्वपूर्ण निर्णय घेण्यात आला. राज्य शासनाने ऑगस्ट २००१

मध्ये गुंठेवारी नियमितीकरण अधिनियम हा कायदा मान्य करून अस्तित्वामध्ये आणला होता. १ जानेवारी २००१ च्या पूर्वी झालेल्या गुंठेवारी योजनांना त्याचा लाभ देण्यात आला होता. मात्र ज्या जमिनी अतिक्रमणाखाली आहेत अथवा विशिष्ट क्षेत्रामध्ये आहेत. (ना-विकास क्षेत्र, हरित क्षेत्र, पर्यटन क्षेत्र, पर्यावरणदृष्ट्या संवेदनशील क्षेत्र, संरक्षण विभागाचे क्षेत्र इत्यादी.) त्यांना कायद्याप्रमाणे या योजनेचा लाभ घेता येत नाही.

या अधिनियमामुळे राज्यातील बरेच गुंठेवारी क्षेत्र नियमित असले तरीदेखील अद्यापि काही क्षेत्राचे नियमितीकरण प्रलंबित आहे त्यामुळे लोकांना विविध अडचणींना तोंड द्यावे लागत आहे. या सर्वांचा विचार करून या अधिनियमामध्ये अंमलबजावणीचा दिनांक वाढवण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे. त्यानुसार आता ३१ डिसेंबर २०२० पर्यंत ज्या ठिकाणी गुंठेवारी योजना झाल्या आहेत. परंतु त्यांचे नियमितीकरण झालेले नाही.

त्यांना या अधिनियमातील दुरुस्तीचा लाभ घेता येईल. पात्रतेच्या कोणत्याही निकषांमध्ये अथवा अटींमध्ये बदल करण्यात आलेला नाही.

दर्जेदार रस्ते

प्रधानमंत्री ग्रामसडक योजना भाग-३ संदर्भात राज्य सरकारने केंद्राच्या ग्रामीण विकास मंत्रालयासोबत करावयाच्या सामंजस्य करारास मान्यता देण्यात आली. या अंतर्गत राज्यातील ६५५० कि.मी. लांबीच्या रस्त्यांची दुरुस्ती करण्यात येईल.

केंद्र शासनाने प्रधानमंत्री ग्रामसडक योजनेत संबंधित राज्यांबरोबर सामंजस्य करार करणे आवश्यक केले आहे. यानुसार रस्त्याच्या पहिल्या ५ वर्षांच्या कालावधीसाठी नियमित दुरुस्ती तसेच ५ वर्षानंतर नियमित आणि नियतकालिक दुरुस्तीसाठी निधी उपलब्ध करून दिला जाईल. यामध्ये ग्रामीण भागातील रस्त्यांवरील पुलांचादेखील समावेश आहे.

यानुसार रस्त्यांच्या देखभालीचा १०० टक्के खर्च राज्य शासन करणार असून, रस्ते बांधणीसाठी केंद्र ६० टक्के, तर राज्य ४० टक्के असा खर्चाचा वाटा उचलणार आहे. यामुळे ग्रामीण भागातील रस्ते दर्जेदार होऊन ग्रामीण विकासाला मोठा हातभार लागेल.

हेल्थ अभ्यासक्रमाचा समावेश

आरोग्य सेवा आयुक्तालयांतर्गत कार्यरत रुग्णालयांमध्ये ट्रॉपिकल मेडिसीन व हेल्थ या तसेच डी. ऑर्थो या

बांधकाम प्रकल्पांना अधिमूल्य

बांधकाम प्रकल्पांना सर्व प्रिमियमवर (अधिमूल्य) ३१ डिसेंबर २०२१ पर्यंत ५० टक्के सूट देण्याचा तसेच जे प्रकल्प या सवलतीचा लाभ घेतील, त्यांना ग्राहकांतर्फे संपूर्ण मुद्रांक शुल्क भरावे लागेल, असा महत्त्वपूर्ण निर्णय घेण्यात आला. या निर्णयामुळे बांधकाम प्रकल्पांना अधिमूल्यामध्ये जी सवलत दिली जाणार आहे, त्याचा प्रत्यक्ष लाभ ग्राहकांनादेखील मिळणार आहे.

कोविड-१९ विषाणूच्या संक्रमणाचा धोका, जागतिक आरोग्य संघटनेने जाहीर केलेली महामारी या पार्श्वभूमीवर लोकांचे आरोग्य सुरक्षित करण्यासाठी राज्याने वेळोवेळी जाहीर केलेली टाळेबंदी या सर्वामुळे राज्याच्या आर्थिक आणि औद्योगिक क्षेत्रावर मंदीचे सावट निर्माण झालेले आहे.

राज्याच्या बांधकाम क्षेत्राला प्रोत्साहन देण्यासाठी दीपक पारेख यांच्या समितीची स्थापना करण्यात आली होती. बांधकाम क्षेत्रातील गुंतवणूक अधिक आकर्षक करण्यासाठी तसेच त्या अनुषंगाने परवडणाऱ्या घरांची उपलब्धता वाढावी याकरिता समितीने सूचनांसह आपला अहवाल शासनास सादर केला.

समितीने शिफारस केल्याप्रमाणे शासनाकडून बांधकाम प्रकल्पांवर ज्या विविध प्रकारच्या अधिमूल्याची आकारणी करण्यात येते. या सर्व अधिमूल्यावर ३१ डिसेंबर २०२१ पर्यंत ५०% सूट देण्याचा तसेच सर्व नियोजन प्राधिकरण/स्थानिक प्रशासनांनी त्यांच्या स्तरावर आकारण्यात येणाऱ्या अधिमूल्यामध्ये सवलत देण्याबाबत देखील निर्णय घेण्याचा आदेश राज्य सरकारने दिला आहे. या सवलतीचा अवाजवी लाभ विशिष्ट समूह अथवा प्रकल्प यांना होऊ नये, याकरिता ही सवलत १ एप्रिल २०२० चे अथवा चालू वार्षिक बाजारमूल्य दरतक्ता यापैकी जे जास्त असतील तेच दर अधिमूल्य आकारणीसाठी विचारात घेण्यात येतील.

गृहनिर्माण क्षेत्राला प्रोत्साहन देण्यासाठी राज्य शासनाच्या मुद्रांक शुल्कामध्ये सवलत देण्याचा निर्णय घेतलेला होता. या सवलतीची मुदत ३१ मार्च २०२१ पर्यंत आहे. जे प्रकल्प अधिमूल्य सवलतीचा लाभ घेऊ इच्छितात त्या सर्व प्रकल्पांना ३१ डिसेंबर २०२१ पर्यंत ग्राहकांतर्फे संपूर्ण मुद्रांक शुल्क भरावे लागेल. त्यामुळे राज्य शासन अधिमूल्यामध्ये जी सवलत देऊ इच्छिते त्याचा प्रत्यक्ष लाभ ग्राहकांनादेखील मिळणार आहे. परिणामतः पुढील एक वर्षापर्यंत गृहनिर्माण व स्थावर मालमत्ता क्षेत्रांमध्ये आलेले चैतन्य कायम राहील. तसेच घरे/सदनिका घेऊ इच्छिणाऱ्या सर्वसामान्य नागरिकांनादेखील याचा मोठ्या प्रमाणावर लाभ होईल.

कृषिपंपांना सौर ऊर्जेद्वारे वीज

राज्यातील शेतकऱ्यांना विश्वासार्ह, किफायतशीर आणि दिवसा निश्चित पद्धतीने वीज पुरवठा करण्यासाठी कृषिपंप वीज जोडण्यांना सौर ऊर्जेद्वारे विद्युतीकरण करण्यास मान्यता देण्यात आली. केंद्र शासनाच्या कुसुम महाअभियानाची अंमलबजावणी करण्यात येऊन एक लाख सौर पंप उभारण्यात येतील.

एक लाख सौर पंप उभारण्यासाठी १९६९.५० कोटी खर्च अपेक्षित असून, ३० टक्के म्हणजे ५८५ कोटी केंद्राकडून व १७३ कोटी लाभार्थींकडून उपलब्ध होणार आहेत. १२११ कोटी इतका निधी राज्य शासन देणार आहे. यामुळे पुढील ५ वर्षांत प्रत्येकी ४३६ कोटी अर्थसंकल्पीय तरतूद व ७७५ कोटी अतिरिक्त वीज विक्री कर यामार्फत निधी उभारण्यास मान्यता देण्यात आली. या योजनेची अंमलबजावणी महाऊर्जामार्फत होणार आहे.

अभ्यासक्रमाचा समावेश करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. कॉलेज ऑफ फिजीशियन आणि सर्जन्स या संस्थेमार्फत चालवण्यात येणाऱ्या पदव्युत्तर पदविका अभ्यासक्रमामध्ये यापूर्वी समाविष्ट केलेल्या ट्रॉपिकल मेडिसीन व हेल्थ (Tropical Medicine Health) या विषयाचा या पदव्युत्तर पदविका अभ्यासक्रमात समावेश करण्यास कार्योत्तर मान्यता देण्यात आली व डी. ऑर्थो (D-Ortho) या विषयाचा सदर पदव्युत्तर पदविका अभ्यासक्रमात नव्याने समावेश करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

रुग्ण खाटा वाढवणार

शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय व कर्करोग रुग्णालयात रुग्ण खाटा वाढवणे तसेच नव्याने ३६० पदे निर्माण करण्यास मान्यता देण्यात आली. यासाठी २४ कोटी ६४ लाख २४ हजार ७८८ इतका खर्च येईल.

या निर्णयामुळे सध्याचे अस्तित्वात असलेल्या १०० खाटांमध्ये १६५ खाटा वाढवून २६५ खाटांचे रुग्णालय होणार आहे. या रुग्णालयासाठी गट 'अ' ते गट 'ड'ची ३१६ नियमित पदे आणि ४४ बाह्यस्रोताने अशी एकूण ३६० पदे निर्माण करण्यात येतील. हे रुग्णालय सप्टेंबर २०१२ रोजी सुरू करण्यात आले होते. यासाठी केंद्राचा ६० टक्के व राज्याचा ४० टक्के वाटा आहे.

इलेक्ट्रॉनिक्स धोरण

महाराष्ट्राचे इलेक्ट्रॉनिक धोरण-२०१६ हे १० एप्रिल २०२१ रोजी संपुष्टात येत असल्याने त्यास ३१ मार्च २०२३ पर्यंत

मुदतवाढ देण्याचा तसेच त्याची व्याप्ती वाढवण्याचा निर्णय घेण्यात आला. त्याचप्रमाणे केंद्र शासनाच्या SPECS (Scheme for Promotion of Manufacturing of Electronic Components and Semiconductors) या योजनेसोबत राज्याचे इलेक्ट्रॉनिक्स धोरण संलग्न करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. तसेच एफएबी क्षेत्रातील घटकांची व्याप्ती वाढवण्यात आली असून, त्यामध्ये पुढील बाबींचा समावेश करण्यात आला आहे :-

कंपाऊंड सेमीकंडक्टर्स, सिलीकॉन फोटोनिक्स डिव्हाईस, इंटिग्रेटेड सर्किट्स, ऑप्टोइलेक्ट्रॉनिक कम्पोनेंट्स, सेमीकंडक्टर्स वेफर्स, सेमीकंडक्टर्स इंटिग्रेटेड चिप्स, मेमरी, नॉलॉग, मिक्स सिग्नल आयसी, डिस्प्ले फॅब्रिकेशन युनिट, एलसीडी व एलईडी, ऑरगॅनिक एलईडी हे घटक यामध्ये असतील.

केंद्र शासनाच्या SPECS योजनेंतर्गत संबंधित घटकांची काही कारणास्तव प्रोत्साहने मान्य झाली नसतील अशा घटकांना प्रोत्साहने मंजूर करण्यासाठी तसेच इलेक्ट्रॉनिक्स उद्योग क्षेत्रातील टेलिकॉम प्रॉडक्ट्स, कन्झुमर इलेक्ट्रॉनिक्स, हेल्थ अँड मेडिकल इलेक्ट्रॉनिक्स, इंडस्ट्रियल इलेक्ट्रॉनिक्स, टोमेटिव्ह इलेक्ट्रॉनिक्स, स्ट्रॅटेजिक इलेक्ट्रॉनिक्स, एव्हिओनिक्स, इलेक्ट्रॉनिक्स मॅन्युफॅक्चरिंग सर्व्हिसेस, सोलार सेल मॅन्युफॅक्चरिंग या ९ प्रकारच्या इलेक्ट्रॉनिक्स उपघटकांमध्ये गुंतवणूक आकर्षित करून रोजगार वृद्धी करण्यासाठी प्रधान सचिव (उद्योग) यांच्या अध्यक्षतेखाली नामवंत संस्थेचे इलेक्ट्रॉनिक विभागाचे प्रमुख तसेच या क्षेत्रातील नामवंत संघटनांचे प्रतिनिधी यांचा समावेश असलेली तज्ज्ञ समिती नेमण्यात आली आहे.

या निर्णयामुळे राज्यात, इलेक्ट्रॉनिक्स घटक (Components), Semiconductors व Display Manufacturing करिता सुयोग्य वातावरण (Eco-System) निर्मिती होऊन, या क्षेत्रात गुंतवणूक व रोजगार वाढीस चालना मिळणार आहे.

टीम लोकराज्य

हर घर जल
जल जीवन मिशन

सत्यमेव जयते

पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग,
महाराष्ट्र शासन

जल जीवन मिशन
महाराष्ट्र आघाडीवर

राज्यातील ग्रामीण जनतेला घरगुती वैयक्तिक नळ जोडणीद्वारे शाश्वत व शुद्ध पेयजल उपलब्ध करून देण्याकरिता केंद्र व राज्य शासनाच्या सहभागातून महत्त्वाकांक्षी जल जीवन मिशन सुरू...

- दरडोई दररोज किमान ५५ लिटर पेयजल उपलब्ध करून देण्याचे उद्दिष्ट
- या कार्यक्रमासाठी सुमारे १३ हजार ६६८ कोटींचा आराखडा
- नियोजन, अंमलबजावणी व संनियंत्रणाकरिता राज्यस्तरावर राज्य पाणी व स्वच्छता मिशनची स्थापना
- राज्यातील सर्व ग्रामीण पाणीपुरवठा व स्वच्छता समित्यांचे सक्षमीकरण
- राज्यातील सर्व ग्रामीण शाळा व अंगणवाडी केंद्रांना नळाद्वारे पाणी पुरवठा करण्याचे उद्दिष्ट
- पाणी गुणवत्ता सर्वेक्षणासाठी प्रत्येक गावातील ५ महिलांचा सहभाग
- जानेवारी २०२१ पर्यंत राज्यात ८३.७५ लाख घरगुती नळजोडणी
- रायगड जिल्ह्यातील उरण तालुक्यात १०० टक्के नळजोडणी पूर्ण
- आजपर्यंत ५ हजार ८३२ गावांमध्ये १०० टक्के घरगुती नळजोडणी पूर्ण
- नळ पाणीपुरवठा योजना नसलेल्या ३६०० गावांकरिता नवीन योजना प्रस्तावित

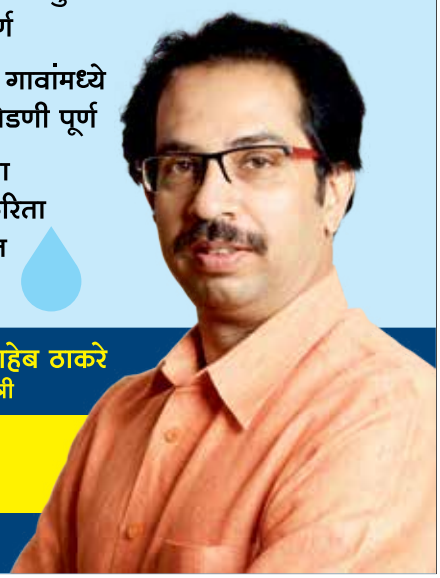

श्री. उद्धव बाळासाहेब ठाकरे
मा. मुख्यमंत्री

श्री. अजित पवार
मा. उपमुख्यमंत्री

श्री. गुलाबराव पाटील
मा. मंत्री, पाणीपुरवठा व स्वच्छता

श्री. संजय बनसोडे
मा. राज्यमंत्री, पाणीपुरवठा व स्वच्छता

R.N.I.No. 14140/57/Postal Registration No. MCS-072/2018-20
Posted at Mumbai Patrika Channel Sorting Office, From 12th to 17th Every Month
Date of Publication : 10th of Every Month

Visit: www.mahanews.gov.in | Follow Us: /MahaDGIPR | Like Us: /MahaDGIPR | Subscribe Us: /MaharashtraDGIPR

प्रति/TO

O.I.G.S. भारत सरकार सेवार्थ
लोकराज्य LOKRAJYA

If undelivered, please return to:

प्रेषक / From

अनिल आलूरकर
उपसंचालक (प्रकाशने), माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय
लोकराज्य शाखा, ठाकरसी हाऊस, २रा मजला, मुंबई पोर्ट ट्रस्ट, पोर्ट हाऊसजवळ, शुरजी वल्लभभाई मार्ग, बेलार्ड इस्टेट, मुंबई – ४०० ००१

लोकराज्य हे मासिक महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने मुद्रक व प्रकाशक अनिल आलूरकर, उपसंचालक (प्रकाशने), माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई यांनी मे. मुद्रण प्रिंट एन पॅक प्रा.लि., ए-१८०/४, टीटीसी इंडस्ट्रियल एरिया, एमआयडीसी, कोपरखैरणे, नवी मुंबई ४०० ७०३ येथे मुद्रित करून माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई – ४०० ०३२ येथे प्रसिद्ध केले.
मुख्य संपादक: डॉ. दिलीप पांढरपट्टे